

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUALLİM CEVDET'İN
DİN EĞİTİMİ VE KURUMLARI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan:
M.Akif KILAVUZ

Danışman:
Dr.Mustafa Öcal

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

BURSA-1987

Muallim M. Cevdet İnanç

İ Ç İ N D E K İ L E R

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII

G İ R İ Ő

(1-15)

A. HAYATI.....	1
B. MİZACI VE AHLAKI.....	4
C. İLMİ ŞAHSİYETİ VE KİTAP SEVGİSİ.....	5
D. ESERLERİ.....	8
1-Yayınlanmış Olan Eserleri.....	8
a. Zamanımızda Usul-ü İnŐâ ve Muhabere.....	8
b. Şehname: Şark İlyadası.....	9
c. Askerî Dindersleri.....	10
d. Spor Ruhu.....	11
e. Zeyl alâ Fasl "el Ahıyyet el Fıtyan" et Türkiye fi Kitab er Rihle l'ibn-i Batu- ta.....	11
f. Müderris Ahmet Naim.....	13
g. Tarihi Sözlük.....	13
2-Yayınlanmamış Olan Eserleri.....	14
3-Makaleleri.....	14

III

I. B Ö L Ü M EĞİTİM VE ÖĞRETİM

(18-39)

A. GENEL EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	18
1-Öğretmen Yetiştirilmesi.....	18
2- Öğretmenlerin Sosyal ve Ekonomik Durumları..	19
3- Sağlık Eğitimi.....	22
4- Spor Eğitimi.....	24
5- Özel Eğitim.....	25
6- Eğitim Sistemimizde Yapılan Yeniliklerin ma- hallî ve Millî İhtiyaçlara Uygunluğu.....	26
7- Rehberlik.....	28
8- Ailede Eğitim.....	30
B. ÖĞRETİMDE UYGULADIĞI METOTLAR.....	31
1- Soru-Cevap (İsticvab-Tekşifî) Metodu.....	32
2- Gözlem (Müşahede) Metodu.....	34
3- İş Metodu.....	35
4- Taklit Yoluyla Öğretim Metodu.....	37
5- Masal ve Hikayelerden Faydalanarak Öğretme Metodu.....	38

II. B Ö L Ü M DİN EĞİTİMİ

(41-71)

A. DİN ANLAYIŞI.....	41
B. DİN EĞİTİMİ.....	45
1- Din Eğitiminin Lüzumu.....	45
2- Din Eğitimi Akıl ve Vicdan Hürriyetine En- gel midir?.....	50
3- Din Eğitimi Zulme Boyun Eğen İnsanlar mı Yetiştirir.....	52
4- Din Eğitimi İlmî Hürriyete Engel midir?.....	53
C. DİN EĞİTİMCİLERİNİN VASIFLARI.....	53
1- Örgün Eğitimde Dinbilgisi Öğretmeni.....	53
2- Yaygın Eğitimde Din Eğitimsi.....	55
D. DİN EĞİTİMİNİN KAPSAMI NE OLMALIDIR ?.....	59
1- Temizlik Eğitimi.....	60

IV

2- Çalışma Eğitimi.....	62
3- Tasavvuf Eğitimi.....	64
4- Evlilik Eğitimi.....	65
5- Sosyal İlişkiler Eğitimi.....	66
E. DİN EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUS- LAR.....	67
1- Dindersi Kitapları Nasıl Olmalıdır?.....	67
2- Din Eğitimsi Öğretmenler Nelere Dikkat Et- melidir?.....	70

III. B Ö L Ü M OSMANLI DİN EĞİTİMİ KURUMLARI

(73-110)

A. SIBYAN MEKTEPLERİ.....	73
B. MEDRESELER.....	75
1- Medreselerde Eğitim-Öğretim.....	76
a. Ders Saatleri.....	76
b. Öğretim Programları ve Ders Kitapları.....	77
c. Öğretim Metodu ve Derslerin İşleniş Tarzı.....	81
d. Ders Seçme Sistemi.....	82
2- Medreselerin Öğrencilere Sağladığı Sosyal ve İktisâdî İmkanlar.....	84
3- Medreselerin Dinî İlimler Dışındaki Hizmet- leri.....	85
a. Tıp Sahasındaki Hizmetleri.....	85
b. Müspet Bilimlere Hizmetleri.....	86
c. Edebiyat, Tarih ve Coğrafyaya Hizmetleri.....	89
4- Öğrencileri Sosyal Hayata Hazırlama Bakı- mından Medreseler.....	91
a. Öğrencilere Hayatlarını Kazanabilecekleri Bir Meslek Sahibi Olma İmkânı Tanınması.....	91
b. Öğrencileri Halkla Bütünleştirmesi.....	93
c. Öğrencilerin Kendi İşlerini Kendilerinin Yapması.....	94
5- Medreselerin Gerilemesi.....	95
a. Eğitim Dilinin Arapça Olması.....	96

b. Akli İlimlere Düşmanlığın Başlaması.....	97
c. Hatalı Öğretim Metodu.....	98
6- Medreselerin Islâhı.....	101
7- Medreseler Hakkında Yanlış Hükümlerin Se- bepleri.....	105
a. Tek Yönlü Bakışlar.....	105
b. Bilgi Eksikliği.....	106
c. Mektep Programlarında Medreselilerin Dini İlimler Dışındaki Hizmetlerine Yer Veril- memesi.....	107
d. Medreselerin Tarihi Gelişimini Anlatacak Eserlerin Bulunmayışı.....	108
SONUÇ.....	111
BİBLİYOGRAFYA.....	114
İNDEKİ.....	121

Ö N S Ö Z

Devletler tıpkı bir ağaç, bir fert gibi büyüme, yükselme ve yok olmaya sebep olan ictimâî kanunlara tâbidir. Bir devletin hayatındaki en önemli iki devre, kuruluş ve yıkılış dönemleridir. Kuruluş dönemleri bir devletin devlet olabilme özelliğini kazanabilmesi için sahip oldukları değerleri, mücadeleleri göstermesi bakımından önemlidir. Yıkılış dönemleri ise, devletin yok olmasına sebep olan âmilleri göstermesi açısından önemlidir.

Bir devletin kuruluş ve yıkılışında eğitim ve öğretim hayatının etkisi inkâr edilemez. Eğitim ve öğretim faaliyetleri genellikle bir devletin kuruluş, yükseliş ve gerileme dönemlerindeki siyasi hayatları ile paralellik arzeder.

Cumhuriyetin kurulmasına yol açan gelişmeleri hazırlayan Osmanlıların yıkılış dönemi ile birtakım yeniliklerin yapıldığı Cumhuriyet dönemi yakın tarihimizdeki en önemli iki devredir. Son zamanlarda Cumhuriyet dönemi ve Osmanlı tarihi ile ilgili inceleme ve araştırmaların hızla çoğalması, birçok sosyal bilimci tarafından bu görüşlerin paylaşıldığının bir göstergesidir.

Bu düşünceden hareket ederek bu çalışmada Osmanlıların yıkılışına ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanık olan bir eğitimcimiz, M.Cevdet'in eğitim, din eğitimi ve din eğitim kurumları ile ilgili görüşlerini toplamaya çalıştık. Öncelikle yazarın

kendi eserlerine, daha sonra da Onunla ilgili ikinci elden kaynaklara müracaat ettik.

Tez, giriş ve üç bölümden meydana gelmiştir. M. Cevdet'in ismi ancak aydın bir çevre içinde duyulduğu ve Onunla ilgili Osman Ergin'in eserinden başka bir çalışma olmadığı için Giriş'te yazarın hayatı, şahsiyeti ve eserlerine yer verilmiştir. Birinci bölümde genel eğitim görüşleri ve öğretimde uyguladığı metotlar incelenmiştir. İkinci bölüm, din eğitimi ile ilgili görüşleridir. Üçüncü bölümde ise, Osmanlı din eğitimi kurumları ile ilgili tespit ve yorumları yer almıştır.

Dip not sisteminde üniversitemizin benimsediği yazım kuralları uygulanmıştır. Önce yazarın soyadı, adı, eseri, eserin basım yeri ve baskı tarihi tam olarak verilmiş, aynı eserin tekrar kullanılmasında kısaltma yoluna gidilmiştir.

Araştırma konusunun seçiminde ve tez çalışmasının başlangıcında büyük yardımları olan saygıdeğer hocam Yard.Doç.Dr. Halis Ayhan'a ve tez çalışması boyunca yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Mustafa Öcal'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

M.Akif KILAVUZ
Bursa - 1987

VIII

K I S A L T M A L A R

A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.es.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
A.yer.	: Aynı yer
a.mak.	: aynı makale
Ank.	: Ankara
ark.	: arkadaşları
b.	: bin,ibn
Bk.	: Bakınız
C.	: cilt
Der.	: Dergi(si)
der.	: derleyen,derleme
Ens.	: Enstitü(sü)
Hız.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Küt.	: Kütüphane(si)
Mec.	: Mecmuası
M.L.	: Meydan Larousse
S.	: sayı
s.	: sayfa
T.A.	: Türk Ansiklopedisi
T.D.E.A.	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
T.K.D.B.	: Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni
T.M.A.	: Türk Meşhurları Ansiklopedisi
trc.	: tercüme eden
trs.	: tarihsiz
öl.	: ölümü

G İ R İ Ő

A. HAYATI

Eğitim ve Kurumlar Tarihi sahalarında yapmış olduğu çalışmalarıyla tanınmış, günümüzde ancak aydın bir evre içinde adı duyulmuş olan Muallim Mehmet Cevdet İnançalp,¹ 7 Mayıs 1883'te Bolu'da dünyaya geldi. Dedesi Niş'te bir tekke şeyhi, babası ise Mehmet Sdi adında bir askerdi.²

İbtidaiye ve Rüşdiye ğrenimini Bolu'da, İdadî ğrenimini Kastamonu'da yaptı. 1901'de İstanbul'a gelerek Hukuk Mektebi'ne devam etti. Babası rahatsızlanınca ailesini geindirebilmek için talebesine bir sarı altın maaş veren İstanbul Darulmuallimini Edebiyat Bölümüne geçti.³ Mezun olunca

1. Muallim Cevdet'in soyadı bazıları tarafından "İnanç" olarak bilinir. Bk. "İnanç, M. Cevdet", T.A., C.XX, Ank., 1972, s.121; "Muallim Cevdet", M.L., C.II, İst., 1981, s. 876; Özerdim, Sami, "Muallim Cevdet İnanç", T.K.D.B., C. II, S.1, Ank., 1954, s.44; Gövsa, İbrahim Alaettin, "Muallim M. Cevdet İnanç", T.M.A., İst., 1946, s.85. Fakat gerçekte soyadı "İnançalp"tir. "Müderris Ahmet Naim" isimli kitabında ve yazmaların tasnifi ile ilgili hazırladığı raporda "İnançalp" soyadını kullanmıştır. Bk. İnançalp, Muallim Cevdet, Müderris Ahmet Naim, İst., 1935; "Yazmaların Tasnifi Hakkında Rapor", T.K.D.B., C.III, S.2, Ank., 1955, s.186.
2. zerdim, T.K.D.B., C.II, S.44; T.A., XX, 121.
3. Ergin, Osman, Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, İst., 1937, s.7; Gövsa, T.M.A., s.85.

Daruşşafaka'da "gece müzakereciliği"⁴ ile hayata atıldı ve aynı okulda Arapça öğretmenliği yaptı. Ayrıca Burhan-ı Terakki ve Şemsülmekatip gibi özel okullarda çalıştı ve konaklarda özel ders de verdi.⁵ Bakü İslam Cemiyeti'nin öğretmen talebi üzerine,⁶ Burhan-ı Terakki müdürü Hakkı Bey'in teşvikiyle Rusya'ya gitti.⁷ Orada 1907'de Azarbeycan'daki uyanış hareketleri arasında önemli rol oynayan Darulmuallimin'in açılması için çalışmalar yaptı. Bu okulun programını hazırlayarak "Türk Sarf ve Nahvi" derslerini de programa aldı. Bu arada Rusça ve Latince öğrendi. Barthod(1869-1930) ve Tolstoy'la(1828-1910) görüştü. Pedagoji ve tarih araştırmaları yaptı. Ağaoglu Ahmet'in (1869-1939) gazetelerine⁸ makaleler yazdı. Rus hükümetinin şüphesini çekmesi üzerine işine son verildi. Bakü İslam Cemiyeti'nden tazminat alarak İstanbul'a döndü.⁹

Rusya dönüşü Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. Burada Türk ve Müslüman öğrencilerin kiliseye götürülmesine, Hristiyanlığın bazı dualarının ezberletilmesine karşı çıkarak Türk ve Müslüman öğrencilere bu törenlerin yasaklanmasını sağladı. Onlara dinî, ahlâkî ve tarihî dersler verdi.¹⁰ Ayrıca Çoban Gazi Mustafa Paşa Okulu'nda ücretsiz öğretmenlik yaptı. Rumelihisarı hamallarına geceleri tarih ve din dersleri verdi.¹¹

Avrupa'ya öğrenci olarak gitmek için yaptığı müracaat yaşlı olduğu gerekçesiyle kabul edilmeyince kendi imkanlarıyla Avrupa'ya öğrenim görmeye gitti. Cenevre'de Pedagoji

4. Belleticilik

5. Ertem, Rekin, "İnançalp M. Cevdet", T.D.E.A., C.IV, İst., 1983, s.387.
6. Çarlık 1905 yılında Rusya'da meşrutiyet ilân etmişti. Bu şekilde sağlanan hürriyetten faydalanan Azarbeycan aydınları Türkçe gazete çıkarmaya, okul dernek gibi kültür kurumları açmaya çalışmışlardı. Bk. Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst., 1979, s.401.
7. Özerdim, T.K.D.B., C.II, S.1, s.44.
8. "İrşat" ve "Terakki" gazeteleri. Bk. Ülgen, a.g.e., s.402
9. Ertem, T.D.E.A., IV, 387; T.A., XX, 121
10. Ertem, T.D.E.A., IV, 387.
11. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.13.

eğitimi g6rd6. Paris, Z6rih, Berlin, Leipzig, Viyana, Niş, 6sk6p, Selanik ve Sofya'yı gezdi.¹² 1910'da İstanbul'a d6nd6kten sonra, Paris'te tanıştığı İstanbul Darulmuallimini'nin m6d6r6 Sati Bey'in yeniden kurduğu 6đretim kadrosu arasında yer aldı.¹³

M. Cevdet'in bundan sonraki 6đretmenlik ve memurluk hayatı da ř6yledir:

1910'da İstanbul Darulmuallimini Fenni Terbiye 6đretmeni, 1916'da Sarf 6đretmeni, 1925'de k6t6phane memuru, aynı yıl İstanbul Erkek Lisesi Dindersi 6đretmeni, 1926'da Erenk6y Kız Lisesi Farsça 6đretmeni, 1930 da Gelenbevi Ortaokulu Tarih ve Coğrafiya 6đretmeni, sonra 6emberlitaş Ortaokulu T6rkçe 6đretmeni oldu.¹⁴

6ok sevdiği ve hayatını vakfettiği annesinin 6l6m6yle bu yıllarda pek iyi olmayan sıhhati daha da bozuldu. Hayatının son yıllarında vazifesinin sık sık değiştirilmesi ve maaşının y6kseltilip indirilmesi de sıhhatini olumsuz y6nde etkiledi.¹ Rahatsızlığı sebebiyle iki yıl kadar derslerine devam edemedi. Raporunun bittiği 1932 yılında Başvekalet Tetkik ve Tasnif Heyeti Başkanlığına getirildi. 6ç yıl sonra sıhhi sebeplerle memuriyetten ayrıldı. Aynı yıl İstanbul K6t6phaneleri Tasnif Heyeti Başkanı oldu. 6ç ay s6reyle hasta olarak y6r6t6đ6 g6revine gidemedi. Maaşı kesildi ve işten 6ıkarıldı. G6revine son verilmesinden 12 g6n sonra 3 Aralık 1935 g6n6 52 yaşında vefat etti. Vasiyeti 6zerine S6leyman Nazif (1869-1934) ile Ahmet Naim'in (1872-1927) mezarları arasına g6m6lm6řt6r. Mezarı Başvekalet Tetkik ve Tasnif Heyeti tarafından g6nderilen 200 lira ile yine vasiyeti 6zerine inşa edilmiştir.¹⁶

-
12. Ertem, T.D.E.A., IV, 387; M.Cevdet, "6ocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec.S.10, İst., 30 Haziran 1337, s.5.
 13. Emre, A.Cevat, İki Neslin Tarihi, İst., 1960, s.148.
 14. 6zerdim, T.K.D.B., C.II, S.1, s.44; Ertem, T.D.E.A., IV, 387.
 15. Er6z, Erdoğan, Mektep-Medrese, İst., 1978, s.12.
 16. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.10; Ertem, T.D.E.A., IV, 387; 6zerdim, T.K.D.B., II, 44.

B. MİZACI VE AHLÂKI

M. Cevdet insani ve ahlâki vasıflara sahip dürüst bir zattı. Babasından görüp sıkıntı çektiği için içki ve sefahatten nefret ederdi. Kendisi, biraz sınırlı bir mizaca sahip olmasını bu sebebe bağlamaktadır.¹⁷

Kendi halinde sessiz ve gürültüsüz çalışırdı. Kendini toplumdan tecrit eden bir münzevî değildi. Yalnız yaşarken bile insanların meselelerine çözüm getirmeye gayret ederdi.¹⁸

Özel toplantılarda konuşulan meseleleri dikkatle takip eder, yakından ilgilenir ve sonuna kadar dinlerdi. Tartışma ilmi bir tarzda seyrediyorsa, bittiği zaman konuşanı destekleyen, oradakileri aydınlatan bir kaç söz de kendisi söylerdi. Eğer konuşmalar ilmi olmaktan uzak, akla ve mantığa aykırı ise, nezaketle izin isteyerek söze karışır, konuşanı yandırdığı noktalarda uyarmak ve aydınlatmak isterdi.¹⁹ Kendisine bir mesele sorulduğu zaman anlatır, bir makale okuduğu zaman düşüncelerine uymazsa reddiye yazar, bir münakaşayı dinledikten sonra yanlışı varsa, düzeltmeye çalışır ve izah etmeye gayret gösterirdi. Konuşmaları ve yazıları doyurucu ve ikna ediciydi.²⁰

Haksızlığa karşı tahammül edemezdi. İlk defa öğretmen olarak atandığı Daruşşafaka'da maaşıyla ilgili haksızlığa dayanmadığı için istifa etmişti. O, bu olayı şöyle anlatır: "Darulmuallimin'den üç mezun arkadaşımınla Daruşşafaka'ya alınmıştım. Ben sınıfın birincisi idim. Bana 100 kuruş maaş verdiler ikinciye 400, üçüncüye 500. Bu müthiş haksızlığa iki sene tahammül ettim ve istifamı verdim."²¹

Herkese hürmet eder, nezaket gösterir, kendisine de aynı

17. Erüz, a.g.e., s.14.

18. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.604.

19. Ergin, a.es., s.46.

20. Ergin, a.es., s.57.

21. Ergin, a.es., s.7.

şekilde davranılmasını beklerdi. Başkalarının önünde eğilmekten nefret eder, İslâm dininin sade kuralları ile hareket edilmesini isterdi.²² Sevdiğini candan sever ve ona karşı sevgisini açıklardı. Sevmediğine de bu hissini belli ederdi. En küçük bir meseleyi sevdiği bir kimseye uzun uzun izah eder, sevmediğine de tahammül edemezdi.²³

C. İLMİ ŞAHSİYETİ VE KİTAP SEVGİSİ

XIII. yüzyıldan itibaren İslâm ülkelerinde geçerli olan ansiklopedistlik sistemi Türkiye'de de görülmüş ve XVI. yüzyılın ortasına kadar bütün İslâm dünyasında olduğu gibi bizde de bu sistem yaşamıştır. Eskiden "âlim" olarak isimlendirilen ansiklopedistler, kendi zamanlarında öğrenilmesi âdet olan bütün bilgileri öğrenmek zorunda idiler. Yalnız bunların bazıları, bir bilim dalında daha fazla ihtisas kazanarak meslektaşları arasında kendini gösterirdi. M. Cevdet işte bu son devirde yetişen ansiklopedist âlimlerimizden birisidir.²⁴

Bu özelliğinden dolayı O, bir çok kitap tanımıştı. Literatür ve kitap tanıyan son devir âlimlerimizden Bağdat'lı İsmail Paşa, (1839-1920) Ali Emiri Efendi, (1857-1924) Bursa'lı Tahir gibi şahıslar arasında M. Cevdet'in de önemli bir yeri vardır.²⁵ Öğrencilerinden İ.Hilmi Tanışık şöyle der: "Merhum kitaplarla o kadar içli dışlı kaynaşmıştı ki, ne zaman bir kitap almak istesem, ona başvurur ve sorardım. O kitabın hangi kitapçada bulunabileceğini, fiyatının ne olduğunu veya piyasada mevcudunun kalıp kalmadığını söylerdi. Eğer o kitaptan beklenen fayda me'mul değilse muhtevasından bahsederek beni aydınlatır ve almaktan vazgeçirirdi. Kaç defa piyasada mevcudu olmayan falan ve filan kitabın hangi umumi ki-

22. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, İst., 1928, s.5; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.97.

23. Ergin, a.es., s.688.

24. Ergin, a.es., s.555-556.

25. Ergin, a.es., s.522.

tapsarayında bulunduğunu ondan öğrenmişimdir.²⁶

Kitap merakı konusunda kitapçı dostlarından A. Hamdi Tanyeli şunları anlatır: "Cevdet kitap meraklısı değil delisi idi. Onun merakından, tetkikinden hiç bir kitap kurtulamazdı. Türk matbuatının ilk devir gazetelerinin çoğunu ona ben satmıştım. Tarihe ait olursa benden yazma da aldığı olurdu. Arabî, Fârisî yazma ve matbu kitapları, ecnebi müellefâtı hemen her kitapçıdan alırdı."²⁷

Boş zamanlarının büyük bir kısmını kitapçılarda değerlendiren M. Cevdet, önemli bulduğu, sevdiği beğendiği kitapları eli altında, yanbaşı bulundurmayı düşünerek 10000'i basma, 500'ü yazma eserlerden meydana gelen bir kütüphane oluşturmuştu.²⁸ El yazma kitapları arasında Osmanlı arşivlerinde bulunması icabeden ve belki arşivlerimizde ikinci bir nüshası bulunmayan eserler olduğu gibi dünyada ikinci bir nüshası olmayan "Menakıb-ı Şeyh Bedrettin"²⁹ isimli bir kitap da vardır.³⁰ Bu kitaplarından 3000 kadarını uzun zaman öğretmen olarak hizmet verdiği İstanbul Darulmuallimini'ne bağışlamıştır.³¹ Diğer kitapları da vasiyeti üzerine İstanbul Belediyesi İnkılâp Müzesi'ne verilmiştir.³²

Aşırı kitap okuma arzusundan dolayı bir çok sahada çalışan M. Cevdet, meraklı olduğu Eğitim, Tarih ve Felsefe alanında ihtisaslaşmıştı.³³ Kütüphanesindeki Türkçe, Arapça,

26. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 546.

27. Ergin, a. es., s. 496.

28. T. A., XX, 121; M. L., II, 876.

29. Halil b. İsmail b. Şeyh Bedrettin, Menâkıb-ı Şeyh Bedrettin, İst. Belediye Küt. M. Cevdet Kitaplığı, K. 154.

30. Akoğulları, Hayriye, M. Cevdet Kütüphanesindeki Türkçe Yazmalar, (Basılmamış Lisans Tezi) İ. Ü. E. F., 1946, S. 391, M. 1339, s. I

31. Bu kitapları halen Haydarpaşa Lisesinde bulunmaktadır.

32. Bu kitapları şu anda Taksim'deki İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphanesi'ndedir. Bunların Arapça ve Farsça matbu olanları kitap halinde tanıtılmıştır. Bk. Durusoy, Orhan, İstanbul Belediye Kütüphanesi M. Cevdet Kitapları, İst. 1957.

33. M. Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y. Nesil Mec. S. 10, s. 5.

Farsça, Fransızca, Almanca ve İngilizce eserlerinin çoğunun Tarih, Eğitim, Felsefe ve Dinî ilimler ile ilgili olması bunu göstermektedir.

Büyük bir tarih kültürüne sahip olan M. Cevdet, tarih için birinci elden kaynak olarak kabul edilen tarihî evrak ve vesikaların önemini savunanlardan birisidir. Onun Türk kültür hayatına yaptığı en önemli hizmetlerinden birisi de Türk arşivciliğinin temelini atmasıdır. O, İstanbul'un neresinde ne kadar tarihî defter, evrak, vesika varsa çoğunu görmüş, incelemiş, muhtevalarını ve ne durumda olduklarını tespit etmiştir.³⁴

M. Cevdet'in Bulgaristan'a satılan tarihi evrak olayına karşı takındığı tavır onun bu konudaki duyarlılığını gösterir. Bu olay şöyle olmuştur; İstanbul Defterdarlığı, Maliye Evrak hazinesi mahzenlerinde muhafaza edilen milyonlarca evrakı devir teslim sırasında güçlük çıkardığı gerekçesiyle tasnif ettirdikten sonra, tarihî kıymetine bakmaksızın bazı evrakın o günkü resmi işlemlerde lüzumsuzluğuna karar vermişti. İmha edilmesine karar verilen bu evrakın satılmasının daha kolay ve kârlı olacağı düşünülerek 200 balya evrak Bulgaristan'a satılmıştı.³⁵

Olayı öğrenen M. Cevdet, büyük bir üzüntüye kapılmış ve uzun süre ağlamıştı. Sultanahmet Meydanı'na giderek yola düşülen evrakı çocuklara para verip toplatmış, satış işleminin durdurulması için Başvekil İsmet İnönü'ye de bir telgraf çekmişti. Onun ve basının çalışmaları sonucu evrakın satışı durdurulmuş, sorumlular aleyhine tahkikat açılmıştı. Bunları da yeterli görmeyerek Bulgaristan'a gönderilmiş olan evrakın geri getirilmesi için çalışmalarına devam etmiştir. Bu gayretleri sonucu 1933 yılında 200 balya evraktan 51 çuvalın iadesi sağlanmıştı.³⁶

Bulgarlar bu arada geçen iki sene içinde Viyana'dan getirttikleri şarkiyatçı Kraelitz'e evrakı tasnif ettirerek, i-

34. Ertem, T.D.E.A., IV, 387.

35. Erüz, a.g.e., s.13; Ertem, T.D.E.A., IV, 387

36. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.112.

lim, tarih ve Bulgaristan ile ilgili olanları ayırtmışlar, evrakın posasını teşkil eden kısmını geri göndermişlerdi. M. Cevdet'in bu çalışmaları sonucu hükümet, resmî ve tarihî evrakın korunmasını tasnifini ve arşivlendirilmesini sağlamak üzere "Resmî ve Tarihi Evrak Tasnif Heyeti" teşekkül ettirmiş, başkanlığına da M. Cevdet getirilmişti.³⁷

D. ESERLERİ

1. Yayınlanmış Olan Eserleri

M. Cevdet, bir çok Şark âlimi ve mütefekkeri gibi kendisinden umulduğu ve beklendiği kadar eser verememiştir. Fazla eser yazamamasının ömrünün büyük bir bölümünün yıpratıcı öğretmenlikte önemsiz dersleri okutmakla geçmesi, hastalığı ve bir bilim adamı için kıymetli eserler vereceği olgun bir çağda vefat etmesi gibi sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir.³⁸

Bütün ömrünü okumak, kitap, belge toplamak ve ileride yazacağı eserlerle ilgili notlar almakla geçiren³⁹ M. Cevdet, eserlerinin çoğunu kemal yaşından sonra, özellikle son memuriyetleri olan "Başvekalet Tetkik ve Tasnif Heyeti" ile "Kütüphaneleri Tasnif Heyeti" başkanlıklarında bulunduğu zaman yazacaktı. Fakat ömrü vefa etmedi.⁴⁰ Kitap olarak yayınlanan eserleri şunlardır:

a. Zamanımızda Usul-u İnşa ve Muhabere

1925 yılında yayınladığı ilk kitabıdır. Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin terkedilmeye başlandığı Cumhuriyet döneminde, sade, açık usulpla yazılmış mektup, dilekçe ve benzeri örnekleri göstermek amacıyla kaleme alınmıştır.

358 sayfa olan eserin son 158 sayfasında okuyanları dü-

37. Erüz, a.g.e., s.13-14.

38. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.316.

39. Ergin, a.es., s.317; Özerdim, T.K.D.B., C.II, S.1, s.45.

40. Gövsa, T.M.A., s.85; Ergin, a.es., s.317.

şünmeye sevkedecek, dinî ve millî duygularını uyandıracak bazı örnek yazılara yer vermiştir. Gerekli gördüğü yerlerde de kendi düşüncelerini ilâve etmiştir. Eser Arap harfleriyle İstanbul'da Ebüzziya matbaasında basılmıştır.

b. Şehname: Sark İlyadası

Şehname, Maarif Vekaleti'nin Dünya Edebiyatı şaheserlerinden Lise seviyesinde bazı örnekler bastırmak istediğinden M. Cevdet'e yazdırılan bir eserdir. 88 sayfa olup 14 sayfası mukaddime, 52 sayfası Şehname'nin bazı destanlarının açıklaması, diğer 22 sayfası da risalede geçen isimlerle ilgili tarihî ve edebî açıklamaları kapsar.⁴¹

M. Cevdet de bu eserin mukaddimesinde özetle şunları söyler: Şehname'yi nefis bir gül koklamak için aslından okunak gerektiğini, bütün klasik eserler gibi onun da tercümede özelliğinin kaybolacağını kabul etmek gerekir. Tercümeler, aslın ancak iskeletini tanımaya yarar. Can ve kevser eserin kalbindedir. Bu ilahî kevseri Şehname'nin aslından okumadan içmek imkanı yoktur. Bununla beraber tercümeden de uzak kalamayız. Şu şartla ki; tercümenin yüz değil astar demek olduğunu unutmuyarak.⁴²

Tercüme konusunda bu görüşleri benimseyen M. Cevdet bu çalışmasında Şehname'nin mısralarının aynen tercümesi yerine manasının tercümesini vermeye çalışmıştır. Bu şekilde esere türk gençlerinin zevkine uygun bir akıcılık kazandırılmıştır.⁴³

Ali Canip(1887-1967) bu kitap için şunları söyler:"Cevdet Bey bilhassa Lise talebesine dünya şaheserlerinin en yükseklerinden biri olan Şehname hakkında vazih bir fikir vermek gayesini istihdaf etmiş, intihaplarını ona göre yapmış ve tercümelerini elhak yalnız sâde değil, pek samimi,pek sanatkarane bir ifade ile ifa etmiştir. Türk çocukları Cevdet Bey'in eseriyle sadece Şehname hakkında bir fikir hasıl

41. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 317.

42. M. Cevdet, Şehname: Sark İlyadası, İst., 1928, s. 3-4.

43. A.yer.

etmiş olmayacaklar, aynı zamanda güzel Türkçe'nin bir modelini de görecekler!"⁴³

Eser Maarif Vekaleti tarafından yazdırıldığı halde Devlet matbaasında basılmamış, basıldığı sene Harf İnkılâbı yapıldığı için Lise'lerde kaynak kitap olarak da kabul edilmemiştir. İstanbul'da Necm-i İstikbal matbaasında basılmıştır.⁴⁴

c. Askerî Dindersleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında askerler için biri "Millî Tarih Bilgisi", diğeri "Askerî Dindersleri" olmak üzere iki eser yazılması için yarışma açılmış ve birinciliği kazanacaklara ödül verileceği de bildirilmişti. M. Cevdet "Askerî Dindersleri" kitabını yazmıştı. Kitap beğenilerek Askerî Neşriyat Talimname'sine göre 188 Lira ödül verilmiş ve 5000 nüshasının ordu tarafından satın alınacağı bildirilmişti. Ancak Harf İnkilabı dolayısıyla bu nüshalar satın alınmamıştı.⁴⁵ 1928 yılında yayınlanan bu eser Yeni Matbaa'da basılmıştır. 240 sayfadan ibarettir.

M. Cevdet bu eserini Çanakkale savaşı sırasında hastane olarak kullanılan İstanbul Darulmuallimini'nde tedavi edilen gazilere verdiği tecrübi dersleri esas alarak yazmıştır. Bu kitapta dinî ve vatanî fikirler çok defa birer hikaye ve hadîs tıra içinde olup bütün konular askerinin anlayabileceği bir dille yazılmıştır. İslamî vazifelerin sıhhat, ahlâk, belediye hayatı ve medeni ihtiyaçlara tatbiki düşünülmüş ve değerlendirilmeler müşahedelere dayandırılmıştır. Misaller köy ve şehirlerde görülen hadiselerden çıkartılmış ve yakından uzağa gidilmiştir. Askerlerin fikir ufkunu geliştirmek amacıyla kitapta "Okuma Parçaları" konmuştur. Manevi konular örneklerle anlatılmıştır.⁴⁶

Görülebileceği üzere bu eser, örgün eğitimde okutulan dînersi kitaplarıyla halka hitap eden ilmihal kitaplarından

43. Ali Canip, "Şehname Hakkında", Hayat Mec., S.94, Ank., Eylül, 1928, s.2.

44. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.317.

45. Ergin, a.es., s.330.

46. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.3.

değişik bir tarzda yazılmıştır.

d. Spor Ruhu

Üç bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde spor ruhuna hikayeler yer alırken ikinci bölümde spor ruhunun gelişiminden sözedilmektedir. M. Cevdet tarafından yazılan üçüncü bölümde ise eski Türklerde spor eğitimi anlatılmakta olup 47 sayfadır. Yazının ilk kısmında Türklerde spor eğitimine genel bir bakıştan sonra eski Türklerdeki idman türlerinden bahsedilmekte ve İstanbul'daki spor yerleri, ok meydanı, okçuluk tarzları, ok çeşitleri, ok talimleri, okçular tekkesi, okçuluk şampiyonları ve rekorları anlatılmaktadır.

Eser 1928'de Selâmet matbaasında Arap harfleri ile basılmıştır. M. Cevdet bu eserini Türklerin hükümler olmalarında en önemli etkenin spor olduğuna inandığı için kaleme almıştır.⁴⁷

e. Zeyl ala Fasl "el Ahıyyet el Fıtyan" et Türkiye fi Kitab er Rihle l'ibn-i Batuta

M. Cevdet'in en geniş eseri olan bu kitap 450 sayfalık olup 1932 yılında Kurtuluş matbaasında basılmıştır. Arapça bir kitaptır. İbn-i Batuta'nın seyahatnamesindeki Türkiye'de Ahilik ile ilgili bölümün şerhi mahiyetindedir. Türkiye'deki Ahilik kurumunun kuruluşundan, işleyişinden, Ahi fütüvvetnamelerinden ve Ahi tekkelerinden bahseder.

Zeyl'i Arapça olarak yazmasını Latin harfleriyle yazı yazmak ve kitap yayınlamak istemeyişine bağlayanlar varsa da⁴⁸ bu doğru değildir. Nitekim kitabın mukaddimesinde O şunları söyler: "Bu kitabı Arapça yazışımın sebebi, fâzıl ve âlim Mağ-

47. M. Cevdet, Spor Ruhu, İst., 1928, s. 149-150.

48. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 336.

rip'li seyyah İbn-i Batuta'nın Türk Ahilerinin faziletlerini Arap diliyle yazmış olmasına karşı minnet ve şükran göstermektedir. Bu faziletli seyyahın eseri İran, Türkistan, Suriye, Mısır ve Hindistan'da müslümanlar, Avrupa'da ise müsteşrikler arasında asırlardan beri Arapça olarak okunmakta olduğu için bu diyarlardaki okuyucuların meraklarını çekebilmek, bilhassa bu Zeyil'de İbn-i Batuta'dan önce ve sonra ortaya çıkarılan Türklere mensup fütüvvet ile ilgili eserleri göstermektedir."⁴⁹

M. Cevdet bir arkadaşına da bu kitabı Arapça yazmasını şu şekilde izah eder:"Benim Arapça yazmama sebep iki şeydir: Birincisi : Kitapta görüyorsunuz bir çok hayrat hasenat yapmış Türkler var. Bunlar Türkler ve Türklük için iftihara değer şeylerdir. Şimdi düşündüm eğer bu kitabı Türkçe yazarsam yalnız Türkler okur. Türkler ise benim anlatmak istediğim büyükleri kısmen bilirler. Halbuki Arapça yazarsam, bunu bütün İslâm âlemi ve hatta müsteşrikler bile okur.İşte bu Türk büyüklerini, Türk büyüklüğünü bütün cihana okutmak, bildirmek için Arapça yazdım. İkincisi: Kitapta bir çok hususi Türkçe adlar, kelimeler geçiyor. Eski imlâmızca bunları doğru okumak imkansızdır. Belki doğrusunu bilenler var. Fakat çokları tarihin sinesine gömülmüş, unutulmuş kelimelerdir. Şimdi kitabı Türkçe ve Türk harfleriyle çıkaracak olsam o gibi kelimeleri anlamak imkansızlaşacaktır."⁵⁰

Eserin diliyle ilgili özelliklerine, uslubuna itiraz edenler ve eserin Türkçe düşünülerek yazıldığını söyleyenler varsa da Şerafettin Yalçınkaya (öl.1946) bu iddiaların doğru olmadığını ve eserin çok yerde dil kurallarına uygun olduğu konusunda tereddüt olmadığını söyler. Ona göre, bir yabancının herhangi bir lisanı bu kadar olsun yazabilmesi de büyük bir başarıdır.⁵¹

Eserin Türkçeye çevirilmesi Maarif Vekaleti tarafından

-
49. M.Cevdet, Zeyl ala Fasl "elAhiyyet el Fityan" et Türkiye fi Kitab er Rihle l'İbn-i Batuta, İst., 1932, s.5.
 50. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.575.
 51. Ergin, s.es., s.336, 596.

M. Cevdet'ten istenmiş ve Türkçe'ye çevirildiği takdirde 500 Liralık nüshanın Vekaletçe satın alınacağı bildirilmişti. Fakat hastalığı dolayısıyla bu tercüme yapılamamıştır.⁵²

f. Müderris Ahmet Naim

48 sayfalık bu eserin 20 sayfası M. Cevdet'in Ahmet Naim hakkındaki incelemesini, kalan kısmı da başka müelliflerin Ahmet Naim için yazdıkları manzumeleri ihtiva eder. Biyografik bir çalışma olan bu eserde Ahmet Naim'in hayatı, eserleri, fikrî yapısı ve ilmî şahsiyeti hakkında bilgi verildikten sonra bizde tercüme şekilleri, mütercimler ve dilde sadelik konusu ele alınarak Ahmet Naim onlarla mukayese edilmekte ve Onun Felsefe eğitimine yapmış olduğu hizmetleri anlatılmaktadır. Bu eser Ülkü matbaasında 1935'te Latin harfleriyle basılmıştır.

g. Tarihi Sözlük

M. Cevdet'in tamamlayamadığı en son eseridir. Siyakat yazısı⁵³ ile ilgili büyük bir eser yazmak için senelerce araştırmalar yapmış, kaynaklar bulmuş ve vesikalar toplamış fakat "Tarihi Sözlük" yazmanın daha lüzumlu olduğunu düşünerek bu eserini yazmaya başlamıştır. Ölümüne sebep olan rahatsızlığı bu eserlerini tamamlamasına engel olmuştur.⁵⁴

52. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 338.

53. Siyakat yazısı, Osmanlı İmparatorluğunda özellikle kalemlerinde kullanılan özel bir yazı stilidir. Noktasız yazıldığı ve bir çok kelimeler kısaltılarak birer işaret haline getirildiği için ancak mütehasşisleri tarafından okunabilirdi. Bk. Sertoğlu, Mithat, Osmanlı Tarih Lügati, İst., 1986, s. 316. Bu konuda geniş bilgi için bk. Yazar, Mehmet, Siyakat Yazısı, İst., 1941; Eski Yazıları Okuma Anahtarı, Ank., 1983, s. 144-151.

54. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 706

Altı forması basılmış olan sözlüğü ne maksatla yazdığını kendisinden dinleyelim: "Ben Hazine-i Evrak'ta riyasette iken çalışkan Adalet Hanım'a aşağıdaki ıstılahatı zapt ve zaman zaman ağızdan verdiğim kısaca izahatı kaydettirmiştim. Tab'a karar verince bu kadarcık adı izahatı kâfi görmedim. Hazine-i Evrak'ta bu kısa izahata bile muhtaç pek çok cühela mevcut. Fudela ise pek mahduttur. Bununla beraber ammeyi düşündüm ve ıstılahları bizzarure kendi başıma Latin harfleri tertibiyle sıraladım ve pek çok katmalar yaptım. Baştan başa büyük bir eser oldu. Bir çok vesikalar da koydum."⁵⁵

"Tarihi Sözlük"te maddeler alfabetik sıraya göre yazılmış olmakla birlikte karşılarında Arap harfli asıllarına yer verilmiştir. Vesika mahiyetinde bazı Türkçe metinler ve ilaveler de Arap harfleri ile yazılmıştır. Eserin basılan altı forması Osman Ergin'in (1883-1961) "M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi" isimli eserine ek olarak yayınlanmıştır.

2. Yayınlanmamış Olan Eserleri

M. Cevdet'in yazmayı tasarladığı ya da yazmaya başladığı bir çok eseri vardı. Tamamen yazıldığı halde basılmayan eserleri ise, ilkokullar için ders kitabı olarak hazırladığı "Cumhuriyette Tarih" ve "İslam Terbiyesi"dir. "İslam Terbiyesi", "Askerî Dindersleri"nin küçük birkaç değişiklik yapılmış şeklidir.⁵⁶

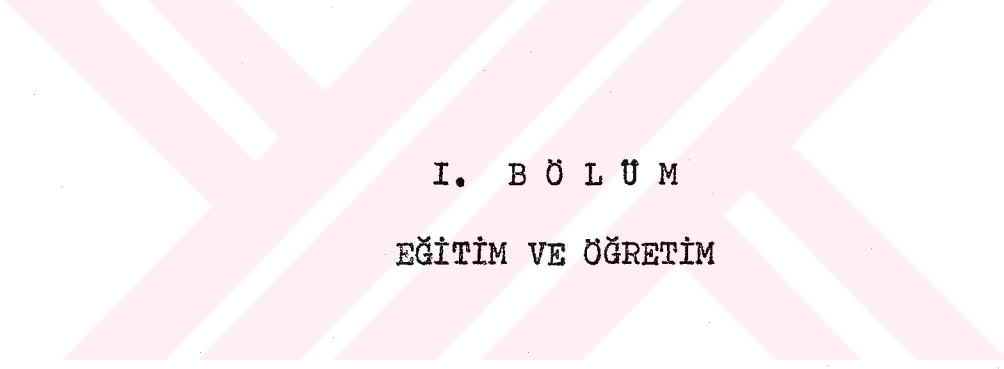
3. Makaleleri

M. Cevdet'in çeşitli mecmualarda yayınlanmış 100'ü aşkın makalesi vardır. Bu makalelerden bazıları bir risale bü-

⁵⁵. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 341.

⁵⁶. Ergin, a. es., s. 349.

yüklüğündedir. Eğitim ile ilgili makalelerini "Tedrisat-ı İbtidaiye", "Tedrisat" ve "Muallimler" mecmualarında yayınlamıştır. Din Eğitimi ile ilgili İsviçre ve Belçika'dan gönderdiği mektuplarını ise "Ümmet" mecmuasında yayınlamıştır. Çocukluk ve hocalık hatıralarını "Yeni Nesil" mecmuasında, Ahilik kurumu ile ilgili makaleleri "Büyük Mecmua"da neşretmiştir. Kâtip Çelebi ile ilgili makaleleri de "Muallimler" mecmuasındadır. "İş", "Dergah" mecmuaları ile "Tanin" gazetesinde makaleleri yayınlanmıştır.

I. B Ö L Ü M
E Ğ İ T İ M V E Ö Ğ R E T İ M

A. GENEL EĞİTİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Eğitim, çeşitli konularda bilgisi olan ve yetişkin insanların o konularda bilmeyenlere ve yetişmekte olan insanlara rehberliği esnasında yaptığı işin adıdır. Bir başka tarife göre de eğitim, Kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür. Bu tariflere göre eğitim hayat boyu sürer, planlı ya da tesadüfi olabilir ve her insan için sözkonusudur. Okul, ders araç, gereçleri ile bunların dışında aile ve bir çevre içinde, ferdi yetiştirme yollarıyla yapılan öğretme, öğrenme, bilgi aktarma çalışmalarının tümünü içine alır.¹

Eğitimin tarifi ve kapsamını da gözönünde bulundurarak bu bölümde M. Cevdet'in eğitim konusundaki görüşlerini aşağıdaki başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

1. Öğretmen Yetiştirilmesi

Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında öğretmen yetiştiren kurumlarda iyileştirme fikirleri görülmeye başlamıştı. Satı

1. Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Ank., 1985, s.2.

Bey'in İstanbul Darulmuallimini'nde müdür olmasıyla bu okulda köklü değişiklikler oldu. Fenn-i Terbiye, Usul-u Tedris gibi mesleki dersler önemle ele alındı. Resim, Elişi, Terbiye-i Bedeniye gibi dersler programa girdi. Darulmuallimin'e bağlı bir tatbikat mektebi açılarak son sınıf öğrencilerine tatbikat imkanı sağlandı. Her yıl Darulmuallimin mezunlarını bir araya getirmek için bir kongre girişiminde bulunuldu.²

Sati Bey'in müdürlüğünü yaptığı İstanbul Darulmuallimini'nin öğretmen kadrosunda yer alan M. Cevdet, Sati Bey'in bu yeniliklerine gönülden katılıyordu.³

Ona göre öğretmen yetiştirilmesinde en büyük aksaklıklardan birisi öğretmen yetiştiren okulların son sınıflarında mesleki tatbikata yeteri kadar zaman ayırılmamasıdır. Çünkü öğretmenliğin öğrenilmesi için tatbikat gereklidir. Nasıl ameliyathanesiz Tıbbiye olmazsa tatbikatsız ve münakaşasız öğretmenlik öğrenilemez.⁴

Bu gerçeği çok iyi bilen ecdadımız medreselerde öğretmen yetiştirmek için öğretmenlik tatbikatına önem vermişlerdir. Mesela Fatih medreselerinde öğretmen olmak isteyenler daha icazetname almadan aşağı sınıftaki öğrencilere ve arkadaşlarına ders vermek mecburiyetinde idi. Medreselerin âli kısmında okuyan öğrenciler, ibtidai kısmındaki öğrencilerin okuduğu derslerden başka "Tatbikat-ı Pedagojiye" denilen meslek eğitimi ile ilgili dersler de görüyorlardı. Bu tatbikat derslerini verenler kendilerinin çeşitli seviye ve sınıflarda hangi eğitim kurallarına uymaları gerektiğini öğreniyorlardı.⁵

Yarının öğretmenlerini hazırlamak, onları başarılı birer öğretmen olarak yetiştirebilmek için M. Cevdet, öğrencilerine

-
2. Akyüz, Yahya, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri, Ank., 1978, s.78; Türk Eğitim Tarihi, s. 257.
 3. M. Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Sene-i Devriyesi Müessesesiyle verilen bir konferans", Tedrisat Mec., S.32 İst., Mart. 1331, s.199; Emre, a.g.e., s.148.
 4. M. Cevdet, "Yaranki Talim ve Terbiye Müesseseleri", Tedrisat Mec., S.57, İst., Haziran-Eylül. 1920, s.794.
 5. M. Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi..." Tedrisat Mec., S.32, s.181.

örnek dersler anlattırır, dersi dinleyen diğer öğrencilerden de dersin verilışı ile ilgili tenkitlerde bulunmalarını isterdi.⁶

Darulmualliminler arasında esas ve metot bakımından bir uyum olmadığını ileri süren M. Cevdet'e göre İstanbul ve taşra Darulmualliminleri'nde verilegelen eğitim ve öğretim kaideleri üzerinde de kâfi derecede uyum yoktur.⁷ Darulmualliminler arasında metot birliğı olmadığı gibi bu okullarda okutulan derslerle, mezunların yarın vereceğı dersler arasında da uyum yoktur. Darulmualliminler'de Hesap ve Hendese derslerinin Darulfünun'a öğrenci yetiştirmek amacına yönelik olarak okutulduğunu ifade eden M. Cevdet, bu derslerin programlarının nasıl olması gerektiğini şu şekilde açıklar:

"İbtidai Darulmuallimini'nde görülecek Hesap ve Hendese nazarı değil, yarın çocuklara verilecek meselelerin çözüm şeklini öğretecek derecede basit ve pratik olması lazımdır. Hikmet, Kimya, Tarih-i Tabii, Lisan dersleri de böyle. Ben kendi dersimde yarın çocuklara verilecek şekilden numuneler gösteriyorum; bir meyve, bir ağaç, bir haşere, bir oda, bir eşya nasıl tetkik ve resmedilirse talebemi böylece ifade ve tahlile alıştıırıyorum ki aynı tarz ve mevzu biraz tenkihatla küçüklere de tatbik olunabilir. Lakin Hesap, Hendese, Tabiat dersleri gibi programı ve davaları pek sarih olan derslerde program haricine çıkmak bu kadar mümkün değildir. Muallimleri istinzac ettim. Çoğu hakkımı teslim ediyor. Bununla beraber Darulmuallimini'in gayesine bu derslerin takrib ve teslimi yine de mümkündür."⁸

Onun bu tavsiyelerine göre hazırlanan programa tabi tutulan öğretmen adayları öğretmen oldukları zaman öğrencilerin seviyesini tespit etmek ve onların seviyelerine göre dersi aktarmada güçlük çekmeyeceklerdir.

6. M.Cevdet, "Bir Kablo Dersinin Münakaşası", Tedrisat Mec., S.23, İst., Kanun-u Evvel 1326, s.148.

7. M.Cevdet, "Yarınki Talim...", Tedrisat Mec.S.57, s.794.

8. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.287.

İlkokul öğretmeni yetiştiren okullarda büyük bir önem verilen Eşi derslerinde de öğrencilere bir sanat öğretmekten ziyade, ellerin hareketini tanzim zevki arttırma gibi maddî ve manevî faydalar sağlamak için çalışılması gerektiğini söyler.⁹

M. Cevdet, sadece zeki ve kabiliyetli gençlerin, öğretmen adayı olarak Darulmualliminler'e alınmasını isterdi. Bu sebepten O, 1915 tarihli Darulmuallimin Nizamnamesi'ne karşı idi. Bu nizamnamenin 16. maddesine göre Sultaniler'in parasız öğrencilerinden tembel ve yaşı ilerlemiş olanları cezalandırmak için zorla İstanbul Darulmuallimini'ne aktarılacaktı.¹⁰ Ona göre bu madde öğretmene ve öğretmenliğe büyük bir darbe vurmuştur.¹¹

2. Öğretmenlerin Sosyal ve Ekonomik Durumları

Eğitim ve öğretim her zaman bir hükümetin siyaset ve büyüklüğüne paralel bir şekilde yürümüş, kanun ve nizamların bozulduğu, devletin yenilgiye uğrediği zamanlarda eğitim ve öğretim önemini koruyamadığı gibi öğretmenlik de saygı duyulacak bir mevkiye getirilememiştir. Öğretmenlik ve müderrislik mesleğinin bizde başlangıçtan itibaren saygı duyulan bir meslek olarak değerlendirilmesi bunun en güzel örneğidir.¹²

Meşrutiyet döneminde eğitim alanında yapılmak istenen yeniliklerden birisi de öğretmenlerin sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltme çalışmalarıdır. Bu dönemde öğretmen maaşlarında dengesizlikler görülüyordu. Öğretmen maaşları ve gider-

-
9. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.11, İst., 7 Temmuz 1337, s.4.
 10. Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin toplumsal Değişmedeki Etkileri, s.78; Türk Eğitim Tarihi, s.257.
 11. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec.S.10, s.5.
 12. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.181.

leri eskiden beri olduğu gibi iki kaynaktan karşılanıyordu. Darulfünun, Yüksek Okullar ve Orta dereceli okulların maaşları Muvazene-i Umumiye'den¹³ karşılanıyordu. Darulmuallimin ve Mekatib-i İbtidaiye mualimleri il özel bütçelerinden maaş alıyordu. Öğretmenler arasında ekseriyeti oluşturan İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel bütçelere bırakılması onların tesadüfen maaş almaları ve çok güç bir hayat sürdürmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu öğretmenlerin aldıkları maaşlar da değişik oluyordu. Aynı sınıftan mezun olan iki öğretmen adayından birisi 130 kuruş maaşla tayin edilirken diğeri 350 kuruşla tayin ediliyordu.¹⁴

M. Cevdet, öğretmenliğe eski itibarının kazandırılması ve öğretmenlerin hizmet verebilmesi için onların sosyal ve ekonomik durumlarının düzeltilmesini, terfi ve tayin durumlarının bir esasa bağlanmasını ister.¹⁵ Hiçbir hakkından emin olmayan öğretmenlerin terfi ve tayinlerinin bir esasa bağlanmadığı ve geleceklerinin temini meselesinde keyfilikten kurtarılmadığı sürece onlardan fedakarlık beklenemeyeceğini söyler.¹⁶

Öğretmenlerin problemlerinin görüşülmesi için resmî ya da özel ilmi kongreler yapılmamasını eğitim sistemimiz açısından büyük bir eksiklik olarak görür. Bu eksikliğin giderilebilmesi için de zamanın geçmesi sebebiyle yenilik ihtiyacından kaynaklanan eğitim ve öğretim meselelerini görüşecek ve tartışacak, eğitim sahasında az çok aynı fikir ve metot ile harekete rehber olacak toplantılar yapılmasını tavsiye eder.¹⁷

13. Devlet Bütçesi.

14. Akvüz, Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, s. 92, 94.

15. M. Cevdet, "Terbiye ve Felsefe Âleminin Yüksek Üstadı John Dewey Hazretlerine", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 250; "Yarınki Talim...", Tedrisat Mec., S. 57, s. 794.

16. M. Cevdet, "Terbiye ve Felsefe...", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 250.

17. M. Cevdet, "Yarınki Talim...", Tedrisat Mec. S. 57, s. 795.

Öğretmenlerin problemlerinin ve diğer eğitim meselelerinin üst düzeyde tartışıldığı ilk Millî Eğitim Şurasının ancak 1939 yılında toplanabildiğini gözönünde bulundurursak M. Cevdet'in bu görüşleriyle bu tür resmi toplantıların yapılması fikrini çok önceleri ortaya attığını görebiliriz.

Başkent İstanbul'a taşradan geçici bir süre için gelecek öğretmenlerin barındırılması problemini günümüzdeki "Öğretmen Evi" formülüyle çözmeye çalışan M. Cevdet bu konuda şunları söyler: "Senelerden beri Darulmuallimin'den neşet eden ve hayatın elim müşkilâtı içine atılan muallim namzetleri gençleri paytahtta senenin tatil aylarında olsun barındırarak, külâl ve sefaletten kurtaracak, birbirleriyle tanışma ve anlaşmalarına medar olacak ufak bir mektep olsun tahsis edilmelidir."¹⁸

Günümüz öğretmenleri için bile hala çözümlenemeyen bu sosyal ve ekonomik problemlere çözüm getirilebildiği zaman öğretmenler gerçek itibarına kavuşacaklardır.

3. Sağlık Eğitimi

M. Cevdet Tanzimattan sonra açılan mekteplerimizin programlarını öğrencilerin sağlık durumunu gözönünde bulundurmadan hazırlandığı gerekçesiyle uygun görmez. Mekteplerdeki ders saatlerinin resmî programlara göre ayarlandığını ve bu ders saatlerinin çocukların sıhhi ve fikri durumları gözönünde bulundurulmadan hazırlandığına işaret ederek öğrencilerin sağlık durumlarını dikkate almadan müfredat programından sorumlu tutulmalarını doğru bulmaz.¹⁹

Ona göre derslerde "az olsun öz olsun" prensibine uyulmalıdır. Ders saatlerini çoğaltarak öğrencilerin zihinlerinin hazmedemeyeceği kadar ders kütlesi altında onları ezmemelidir. Öğrencilere ders kadar eğitici sosyal faaliyet de gereklidir. Hareket ve oyun da lazımdır. Önemli olan ders saatle-

18. M.Cevdet, "Yarınki Talim...", Tedrisat Mec., S.57s.794.
19. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, İst., Teşrin-i Evvel 1919, s.329.

rinin arttırılması değil, öğrencilerin sıhhatli bir şekilde yetişmeleridir. Çünkü devlet nüfussuz olamaz. Nüfusun temeli çocuklardır. Çocuklar ise sıhatsız yaşayamaz. O halde bu devletin ailelerden ve mekteplerden ilk istemesi gereken şey, "sağlam vücut" olması gerekir.²⁰

Okullarda temiz hava, bol ışık, oyun, sağlıklı beslenmenin henüz dersler kadar önem kazanmadığına ve başarının sadece ders ile ölçüldüğüne dikkatimizi çeken M. Cevdet, öğrencilerin sağlıklı bir şekilde yetişmesi için öğretmenlere şu tavsiyelerde bulunur:

"Teneffüs zamanları talebe ve talebatınız elinde kitap bulundurtmayacaksınız. Teneffüs teneffüstür. Ders derstir. Her birinin zamanı vardır. Hele talebenizin yemekten sonra lâekal 45 dakika geçmeden fikri meşguliyette bulunmalarına asla müsaade etmeyeceksiniz. Yoksa yemekler kana tahavvül etmez. Edemeyince de beden beslenemez. Binâenaleyh öğle teneffüsünü birbuçuk saatten az yapmak hatadır."²¹

Öğrencileri yaz kış tenezzühe çıkaracaksınız. Bilmelisiniz ki tenezzüh sizin mektepte bir haftada, bir ayda, bazen bir senede veremediğiniz efkârı, kanaatı, ihtisasatı, zihin açıklığını bir saatte ilham eder. Tenezzühte talebeniz yol meşakkatlerine, sıcağa, soğuğa, yağmura alışarak kuvvetlenir. Siz bu kuvveti dört duvar arasında dersanede kabil değil aşılamazsınız."²²

M. Cevdet'in ortaya koyduğu bu görüşler doğrultusunda yapılacak eğitimde öğrenciler kabiliyetleri ve tahammülleri ile uyum içinde bir eğitim programına tabi tutulacaktır. Fakat Onun bazı öğrencilerin müfredat programından tamamen sorumlu tutmanın uygun olmadığı konusundaki görüşleri günümüz eğitim sistemi için uygulanabilir olmaktan uzaktır.

20. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.9, İst., 23 Haziran 1337, s.4.

21. M.Cevdet, "Ahlâk ve Malumat-ı Medeniye Dersleri'nin Usul-u Tedrisi", Tedrisat Mec., S.25, İst., Ağustos 1331, s.284.

22. M.Cevdet, a.mak., s.284.

4. Spor Eğitimi

M. Cevdet, sporun bir milletin hayatında çok önemli bir yerinin olduğunu ileri sürer. Hatta O, Türklerin tarihte elde ettikleri güç ve kudretlerine üçte iki oranında spor sayesinde sahip olduklarını, mağlup olmalarının da spora gerekli önem vermemelerinden kaynaklandığını iddia eder.²⁴

Müslüman Türkler'in düşman ordularıyla başa çıkabilmeleri, onların karşılarında uzun yıllar sebat edebilmeleri, bütün Avrupa devletlerinin birleşerek saldırılarına rağmen ayakta kalabilmeleri Türkler'in spor eğitimine gerekli önemi vermelerinden kaynaklanmaktadır. Zaten Türkler için en kutsal dört şey: at, avrat, silah ve oktur.²⁵

Türk'ler sporu teşkilatlandırdıkları için "akl-ı evvel" bir millet olarak kabul edildiği halde sonraları gevşeme neticesinde zaaf görülmüş, dünyanın en iyi okçularını yetiştiren bu millet için "Türk'ün aklı sonradan gelir", "Türk tavşan avına öküz arabasıyla gider" denilmiştir. Bütün bunlar Türkler'in eski süratini, maharetini, milli idmanını kaybetmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.²⁶

M. Cevdet, bir milletin hayatiyetini devam ettirebilmesinde önemli bir etken olarak gördüğü spora okullarda da önem verilerek öğrencilerin güç ve kuvvet kazanmalarını ister. Ona göre okullar insanı her ne kadar bilgili yapıyorsa da vücudu çürütmektedir. Çünkü okullar yalnız kafaları eğitmektedir. Dolayısıyla vücut çeviklik kazanamamaktadır. Bu eksikliği gidermek için okullarda spora gereken önem verilmeli, öğrencilere silah atma, yüzme, izcilik ve diğer spor dallarında eğitim yaptırılmalıdır.²⁷

Günümüzde sporla genellikle seyrelemek suretiyle ilgilendiğini gözönünde bulundurursak, M. Cevdet'in sporun özel-

24. M.Cevdet, Spor Ruhu, İst., 1928, s. 128, 149-150.

25. M.Cevdet, a. es., s. 124.

26. M.Cevdet, a. es., s. 129.

27. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s. 27.

likle vücudun bütün fonksiyonlarına harekete geçiren ata sporlarının gençlerimiz tarafından benimsenmesi için gayret göstermesi ve bu konuyla ilgili müstakil bir eser yazması onun, eğitimi bir bütün olarak kavramış olmasının bir işaretidir.

5. Özel Eğitim

Gelişim ve eğitim ihtiyaçları normal şartlar altında karşılanamayacak kadar farklılık arzeden çocuklar vardır. Bu çocuklara "ayrıcalıklı çocuklar" denir. Onlar için yapılan eğitime de "özel eğitim" denir. ²⁸

M. Cevdet, eğitimimizin aksak yönlerinden birisini de ayrıcalıklı çocukların özel eğitime tabi tutulmamış olmalarını gösterir. ²⁹ Türkiye'de binlerce kör Türk'ün bulunduğunu ve bunların eğitimini ihmal etmenin büyük bir kabahat olduğunu belirten M. Cevdet, körleri eğitmek için çalışan insanlardan takdirle bahseder. Türkiye'de körler okulunun açılabilmesi için Avrupa'da körler için kullanılan kabartma usullerini öğrenmek üzere uzmanlar gönderilmesini tavsiye eder. Körlerin eğitilmek suretiyle hayata kazandırılacaklarını ispat için müderrislik makamına kadar yükselen Âmâ Zeynüddin'i örnek olarak gösterir. Zeynüddin kendi kendine çalışarak, kitaplara dokunmak suretiyle o kitabın ismini keşfedebilir, yazının kırmızı kalemle mi yazıldığını anlar, kalem değişikliğini farkeder ve kitapların fiyatlarını bilirdi. ²⁹

Meşrutiyet döneminde ülkemizde üstün zekalıları eğitmek

28. Mitat Enç, Doğan Çağlar, Yahya Özsoy, Özel Eğitime Giriş Ank., 1981, s.5.
29. M. Cevdet, "Yarınki Talim...", Tedrisat Mec., S. 57, s. 794. Ülkemizde özel eğitim alanındaki ilk örgün eğitim kurumu olan sağırılar okulu 1889 yılında Ticaret Mektebi'nin içinde Grati Efendi tarafından açılmıştı. Grati Efendi'nin ölümünden sonra okul önemini kaybetmiş, zaman zaman güç durumda kalmış ve 1926 yılında kapatılmıştı. Bk. Mitat Enç ve ark., a.g.e., s. 97.
30. M. Cevdet, "Âmâ Zeynüddin", Tedrisat Mec., S. 65, İst., Mart 1341, s. 181-182.

için özel eğitim kurumları bulunmadığından M. Cevdet, mekteplerin orta halli insanları yetiştirmeye yaradığını ve mekteplerin büyük zekaları besleyemediği, hatta öldürdüğü inancına varmıştır.³¹ Bu sebepten O, "bizim mekteplerimizde hoca ve ders sayesinde adam olan yoktur. Varsa hep kendi gayreti, kendi kitapları ve kendi sayesinde" der.³²

Unutkan ve tembel çocuklarla da ilgilenilmesi gerektiğine işaret ederek o günkü eğitim sisteminde bu gibi çocuklardan ümit kesmeyi üzücü bir durum olarak görür. Halbuki bunların ruhunu tetkik o kadar kolay değildir. Onlarla uzun müddet uğraşmak ve derin araştırmalar yapmak icabeder ki bizim gibi çabuk ve kestirme hükme alışanların işine pek gelmez.

M. Cevdet öğretmenliğinin ilk yıllarından beri temasta olduğu unutkan ve tembel çocukları bu duruma getiren çevre ve beden faktörlerini gözönünde bulundurmadan onların cezalandırılmasını uygun görmez. Çünkü onlara resmi program tatbik etmek doğru değildir. Onların hâl ve seviyelerine göre bir iş bulmak gerekir.³³

Günümüzde ancak birkaç büyük ilimizde açılan özel eğitim kurumlarının sayıları ya bu konuya gereken önem verilmesinden ya da onlara yapılan eğitim harcamalarının miktarının yüksek olmasından dolayı çoğaltılamamaktadır. Bu konuya gereken önemin verilmesini isteyen M. Cevdet, Ama Zeynüddin misaliyle bu gibi kimselere götürülen hizmetin karşılıksız kalmayacağına işaret etmek istemiştir.

6. Eğitim Sistemimizde Yapılan Değişikliklerin Mahallî ve Millî İhtiyaçlara Uygunluğu

M. Cevdet, eğitimde hamle yapabilmemiz için modern Batı sistemlerinden istifade edilmesine taraftardır. Fakat bu yeni-

31. M. Cevdet, Askerî Dindersleri, s. 54.

32. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 54.

33. M. Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y. Nesil Mec., s. 12, İst., 14 Temmuz 1337, s. 3.

likler yapılırken mahallî ve millî ihtiyaçların da gözönünde bulundurulmasını ister. Sadece, Üniversiteler'e öğrenci yetiştiren Liseler'in açılmasına karşıdır. Liseler'den başka her vilayetin mahallî ihtiyaçlarına uygun okullar açılması gerektiğini ileri sürer.³⁴

Darulmuallimin ve Darulmuallimatlar'ın da mahalli ihtiyaçlar gözetilmeksizin hayali bir sistem üzerine kurulduğunu savunur. Bunun için Darulmuallimat'taki ders programlarının da kızların durumlarının ve öğretmen olarak gidecekleri yerlerin ihtiyaçlarına uygun olmasını ister.³⁵ Osmanlı imparatorluğu dönemindeki eğitimcilerimizin bu prensibi gözönünde bulundurduklarını belirten M. Cevdet bu konuda şunları söyler: "Eski mürebbilerimiz bu hususu gözönünde bulundurarak kadına lazım gelen marifetlerin medresede verilemeyeceğine, tamamen ayrı ve muhtassane görgülere ve ameliyata ihtiyaç bulunduğuna kanaatla, bahçeleri geniş ve her nevi eşcar ve nebatatı havî Türk evlerinde, tezgahları başında, mutfak işlerinde, iktisadî beytî ve dikiş meselelerinde ailelerin, yani sadece anaların mürebbiye olacağını düşünmüştür. Halbuki Sultan Aziz zamanında kızlar için Rüşdiyeler açıldığı zaman bu kızlara mahsus marifetlere ehemmiyet vermediğindendir ki, kız Rüşdiye'leri adeta erkek Rüşdiye'leri gibi talim ve terbiyeye tabi tutulmuştur."³⁶

Eğitim sistemimizdeki en büyük hatalardan birisi de genellikle Doğudan alınan sistemler gibi Batı'dan alınan sistemlerin çevreye ve mahallî ihtiyaçlara uydurulmamasıdır. 1924 yılında ülkemizde eğitim alanında reformlar yapmak için davet edilen John Dewey de bu eksiklikleri ve hataları görmüş ve hazırladığı raporda memleketin çeşitli yerlerinde mahallî ihtiyaçlara uygun düşecek okullar açılmasını ve o bölgelere ayrı programlar uygulanmasını tavsiye etmişti.³⁷

34. M. Cevdet, "Türk İrfanında Kitapla Tecrübe Usullerinin Mücadelesi", der. Erüz, a.g.e., s.163-164, 168; "Darulmuallimin'in 70. senesi...", Tedrisat Mec., s.32, s.176.
 35. M. Cevdet, "Türk İrfanında...", der. Erüz, a.g.e., s.168.
 36. M. Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec. s.32, s.176.
 37. Dewey, John, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, İst., 1952, s.13, 22.

Eğitimcilerimiz eğitim esaslarında öncelikle millî ve mahallî ihtiyaçları düşünmeli ve buna göre örneklerden esaslar almalıdır. Çünkü başka milletlerin eğitim sistemlerinden iktibasta bulunurken öncelikle kendi ihtiyacımızın şekil ve derecesini aramak ve alınan şeyleri aynen değil mutlaka değişikliğe uğratarak benimsemek gerekir. Bu sebeple öğretimde birliği değil eğitimde birliği düşünmeli ve her yerin ihtiyaçlarına göre okullar açmalıdır.³⁸

7. Rehberlik

Rehberlik, öğrencilerin kendilerini daha iyi anlayabilmesine yardım sağlamak demektir. Rehberlik sayesinde öğrencilerin kendilerini daha iyi tanıyabilmeleri, geçmişleri ve bugünleri ile tüm özelliklerinin tanınabilmesi mümkün olmaktadır.³⁹

Eğitim ve öğretimin her kademesinde görev yapan öğretmenlerin temel sorumluluklarından olan rehberlik, her öğrenciyi ferdî özellik ve ihtiyaçları açısından yeterince tanımayı gerektirir. M. Cevdet'in öğrencilerin ferdî özellik, ihtiyaç ve şahsî eğilimlerinin tespit edilerek onlara rehberlik yapılması gerektiği konusundaki görüşleri dikkat çekicidir. Ona göre öğretmenler arasında öğrencilerine en yararlı öğretmenler, öğrencilerle ilgilenerek onların çalışma metotlarını düzenleyenlerdir. Avrupa hocalarının en büyük hizmeti, çok şey öğretmekten ziyade o şeylerin nasıl araştırılacağını ve hazırlanacağını öğretmekle öğrenciye rehberlik etmeleridir. Bizdeki hocaların ise hemen hiçbiri öğrenciye nasıl çalışması gerektiğini öğretmez. Değerli öğretmenlerdeki bu eksikliğin devamı memleket için büyük bir zarardır.⁴⁰

Çocukluğunda hayvan resimleri yapmağa düşkün olan M. Cevdet, resim hocasının bunlara kıymet vermemesi ve ona rehberlik yapmaması sebebiyle resimden soğuttuğunu, iyi bir res-

38 M. Cevdet, "Türk İrfanında...", der. Erüz, a.g.e., s.169.

39. Baymur, Feriha, Okullarımızda Önemli Bir Sorun Rehberlik; Ank., 1971, s.51-52.

40. M. Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y. Nesil Mec., S.12, İst., 14 Temmuz 1337, s.3.

sam hiç değilse iyi bir portreci olabileceği halde⁴¹ hocasının kötü eğitim metodu yüzünden bu merakını besleyemediğini söyler. Öğrencilerinin de bu kötü eğitim metoduna kurban gitmemeleri için onlara bazı anketler açarak yazılar yazdırır ve bu yazılardan öğrencilerin özel ilgi alanlarını tespit etmeye çalışırdı.⁴² Özel ilgi alanlarını tetkik edebildiği öğrencilerin içinde resime, hayvanlara, bitkilere, tarihe, harita yapmaya, oyuna, taklide düşkün zekaları tespit ederek bu öğrencilere ayrıca eğilimlerine uygun alıştırmalar, kitaplar teklif ederek onların bazı konular üzerinde çalışmasını teklif eder, sonra da o çalışmaların özetini isterdi. Onun öğrencilere karşı olan bu ilgisi ve rehberliği onları araştırtırmaya sevkeder ve ilmi öğrenciye sevdirdi. Çünkü öğrenci kendi ilmi zevkini takdir eden birisinin olduğunu bilir ve bu şekilde çalışmak için motive edilirdi.

M. Cevdet, bugün bile ancak az sayıda okulumuzda kurulmuş olan rehberlik servislerinin kurulması fikrini şu cümleleriyle ortaya koyuyordu: "Mektep idaresi talebe ile az temas eder. Binaenaleyh onların hergün oyunlarını, istirahat tarzlarını, toprakla ve mütalâa ile alâkalarını idare edemiyor ve bu muazzam iş, müdür ve muavin ile bitmez. Bütün heyet-i talimiye buna iştirak etmeli, hiç değilse bunun için nezaretçe dolgun maaşlı ve hergün talebe ile beraber yaşamaya memur oyun, eğlence, spor daimî muallimi, ziraat elişleri muallimleri, musaki, tiyatro muallimleri gibi en azından dört muallim seçilmelidir."⁴³

M. Cevdet'in bu görüşleri doğrultusunda gerek ders içi gerek ders dışı faaliyetlerde yapılan rehberlik sonucu öğrenciler, kendi kabiliyetlerini tanıyacak, kendi problemlerini çözme ve kendi başlarına karar verme kabiliyeti kazanacaklardır.

41. M.Cevdet'in kendi çizdiği portresi için bk. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.250.

42. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec.S.12, s.3; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.507.

43. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.286-287.

8. Ailede Eğitim

Aile, evlenme ve kan bağı ile birbirine bağlanmış, aynı evde yaşayan, aynı geliri paylaşan karı, koca ve çocuklardan oluşan bir müessesedir. Okul öncesi dönemde çocuğun hayatındaki en etkili sosyalleştirme kurumu ailedir. Çocuk ailede sosyal bir fert olmayı öğrenirken kopya edeceği bir modele ihtiyaç duyar. Kişiliğin meydana gelmesi için gerekli olan bu özdeşleşme aile içindeki yakın üyelerle gerçekleştirilebilir. Bu üyelerin duygu ve düşünceleri çocuk tarafından benimsenir.⁴⁴

M. Cevdet'e göre iyi anne ve babaları model seçen çocuklar da iyi olacaktır. Onların meydana getirecekleri toplumlar da memleketimizi terakkiye götürecektir. Bir milletin ilerlemesine bazı sebepler vardır. Bunların en önemlisi ailedir. Çünkü milletlerin çekirdeği ailelerdir. Devlet adamları, bilim adamları, hırsızlar, katiller ailelerin olumlu ya da olumsuz tesirlerinden etkilenmişlerdir. Aileleri fena bir milletin eğitim ve öğretim hayatının iyi olması mümkün değildir. Bizde eğitim ve öğretim hayatının fena gitmesinin en büyük sebebi de ailelerin uyguladığı yanlış eğitimidir.⁴⁵ O, ailelerin çocuklar üzerinde uyguladığı yanlış eğitimi iki grupta ele alır.

a. Anne ve babanın uyguladığı aşırı disiplin: M. Cevdet, ailenin çocuklara ilk baskıyı J. Jack Roussou'nun da iddia ettiği gibi, onlar doğar doğmaz kundaklamak suretiyle yaptıklarını belirtir. Ona göre çocuklardan mutlak itaat bekleyerek onlara söz hakkı tanımamamız da onlarda hakkını arayanmayan silik şahsiyetlerin oluşmasına sebep olur. İnsanlarımızın zalim yöneticilere karşı çıkmaması, ailedeki bu baskıcı ve zulme razı olucu görüşten kaynaklanmaktadır. Bu düşüncelerin hakim olduğu evler hürriyetin katledildiği yerlerdir.⁴⁶

44. Yavuzer, Haluk, Çocuk Psikolojisi, İst., 1985, s.145-146.

45. M. Cevdet, "Bir Milleti Batıran da Yükselten de Ailelerdir", Ümmet Mec.S.9, İst., 1326, s.27-28.

46. M. Cevdet, a.mak., s.27.

Geleneksel aile yapımızda sık raslanan aşırı disiplin çocukta olumsuz tavırların oluşmasına; silik, çekingen, başkasının tesirinde kolay kalabilen bir yapıya sahip olmasına sebep olmaktadır.⁴⁷ Eğer anne baba çocuklarının bağımsızlık uğruna giriştikleri çabaları destekler ve onlara yardımcı olurlarsa çocuklarda bağımsızlık duygusu kolayca gelişmektedir.⁴⁸

b. Ailelerin çocukların meslek seçiminde yanlış hedefler göstermeleri: İdeal bir aile çocuğun okul ve sosyal hayatta başarılı olabilmesi için çocuğun kabiliyetlerinin uyarılmasına ve geliştirilmesine, ilgi ve yeteneklerine uygun arzuların doğmasına yardım etmelidir. Anne babalar öncelikle çocuklarını tanımalı, onları ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirmelidir. Bu konuda kendi tutku ve arzularına göre değişiklik yapmamalıdır.⁴⁹

M. Cevdet, ailelerin bu ilgi ve isteklerini gözönünde bulundurmadan anne babanın kendilerinin istediği bir mesleği çocuklarına seçmek için zorlamalarını yanlış bir tutum olarak değerlendirir. Anne babaların ticaret, sanat ve ziraat ile ilgili meslekleri hakir görerek çocuklarının memur olmalarını istemelerini de uygun görmez. Eğitim öğretim, askerlik, ticaret ve sanat alanında ilerlememizin ancak ailelerin bu yanlış düşünce ve davranışlardan kurtardığımız zaman mümkün olacağına inanır.⁵⁰

B. ÖĞRETİMDE UYGULADIĞI METOTLAR

Metot, genel anlamda, kavram ve gerçekleri incelemede tutulan yol demektir. Daha açık bir ifade ile metot, bir amaca ya da gerçeğe ulaşmak için gidilecek en kısa, en doğru, en güvenilir düzenli yol şeklinde tarif edilebilir. Öğretimde

47. Yavuzer, Haluk, Ana-Baba ve Çocuk, İst., 1986; Çocuk Psikolojisi, 155-156.

48. Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, s.147.

49. Yavuzer, a. es., s.149-150.

50. M. Cevdet, "Bir milleti Batıran...", Ümmet Mec., S.9, s. 28.

kullanılan "metot" kavramı yalnızca bu "düzenli yol"u değil aynı zamanda öğretim etkinliklerini ve öğretim çevresinin düzenlenmesini de içine alır.⁵¹

Bir konu, öğrencinin ve konunun özellikleri ile çevre imkanları gözönünde bulundurularak çeşitli metotlarla öğretilir. Fakat herhangi bir metot, ancak öğrencilerde "öğrenme isteği" uyandırıyor, öğrencileri beden ve zihin faaliyetine yöneltiyorsa, sorulan soruların cevaplarını yine kendilerinin bulmasına imkan sağlıyorsa iyi bir metot olarak kabul edilebilir.⁵²

Bu kuralları gözönünde bulundurduğumuzda M. Cevdet'in en iyi öğretim metotlarını kullandığını görüyoruz. Onun öğretimde takip ettiği öğretim metotlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Soru-Cevap (İsticvab-Tekşifi) Metodu

Öğrencilerin konuyu anlayıp anlamadıklarını tespit etmek, derse karşı ilgilerini uyandırmak, konular üzerinde düşünmeye sevk etmek ve alınan cevaplar üzerinde tartışma suretiyle uygulanan bir metottur. Bu metodun kurucusu Sokrates olduğu kabul edildiği için "Sokrat Metodu" da denilmektedir.⁵³

M. Cevdet, öğrencilerin zeka ve kabiliyetlerini tanımak için soru-cevap metodunun kullanılmasını tavsiye eder. Ona göre bu metot sayesinde öğrencilerin neleri bilip bilmediği, biliyorsa tam mı, eksik mi bildiği anlaşılacak, öğrencilerin herhangi bir konu üzerindeki fikirleri ortaya çıkacaktır. Bunun için de "soru-cevap" en iyi metottur. Sati Bey zamanına kadar bu metoda gereken önem verilmemiş, daha ziyade "takrir

51. Binbaşoğlu, Cavit, Genel Öğretim Bilgisi, Ank., 1983, s.91; Pazarlı, Osman, Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metotlar, İst., 1967, s.4-5.
52. Binbaşoğlu, a.g.e., s.92.
53. Pazarlı, a.g.e., s.32-33; Binbaşoğlu, a.g.e., s.109; Aytuna, Hasip, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, İst., 1974, s.346. Peygamber Efendimiz de zaman zaman bu metodu kullanmıştır. Bk. Buhari, el-Camiu's-Sahih, İst., 1972, K. İlim, 14; Müslim, el-Camiu's-Sahih, Beyrut, 1955, K. Muafikun, 62.

ve telkin metodu" öğretim sistemimizde geçerli olmuştur. "takrir" öğrencilerin zeka ve kabiliyetlerinin tanınmasına engel olduğu için tavsiye edilmeyen bir metottur.⁵⁴

M. Cevdet hocası Selim Sabit Efendi ve Sati Bey'in de kullandığı "soru-cevap" metodu"nu derslerinde büyük bir ustalıkla kullanırdı. Öğreteceği şeyleri bir kaç cümle ile söylemekten kaçınır, öğrencilere yol gösterir, en ince teferrüatına kadar kendilerinin sonuca ulaşmasına gayret ederdi. neticede konuyu öğrencilere sezdirmeden öğretirdi. Son olarak konuyu kendisi toparladığı zaman öğrenciler, gözlerinin önünde düsturlaşan bu bilgilere sanki daha önceden sahipmiş de bir türlü anlatamıyorlarmış kanaatine varırlardı.⁵⁵

Bu metodu uygulayarak verdiği dersler hakkında öğrencilerinden birisi şunları anlatır: "Onun dersleri bizim alıştığımız tarzda geçmiyordu. Biz daima kürsüden ders veren hocalara alıştık. Bütün bir tahsil hayatında rolümüz yalnız dinlemektir. Ara sıra tam dinleyip dinlemediğimizi anlamak için de yoklamaya çekilirdik. Bugünün ilköğretim mezunlarından biri bizim yerimizde olsaydı, M. Cevdet'in derslerini hiç yadırgamayacaktı!"⁵⁶

M. Cevdet'in öğrencilerini en basit görünen bir konu üzerinde uzun uzadıya düşünmeye, mukayese etmeye, meselelerin sebeplerini araştırmaya davet etmesi ezbercilik metodu ile öğretim yapılmasını savunanlar tarafından tenkit ediliyordu.⁵⁷ Zaten O, ezberciliğe karşı idi. Çocukluğunda bazen ezberciliğe kaçtığı için babasının kendisine yaptığı ikazları birçok öğretmenin öğrencilerine yapmamasını, aksine ko-

54. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70.Senesi...", Tedrisat Mec.S.32, s.183; "Bir İmla Dersi Hakkında Tenkit" Tedrisat-ı İbtidaiye Mec.S.11, İst., trs., s.218; "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec.S.11, İst., 7 Temmuz 1337, s.4.
55. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.533, 545; Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1974, s.100.
56. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.553.
57. Ergin, a.es.s.526-527.

nuları ezbere istemelerini tenkit ederdi.⁵⁸ Dersleri ezberleyerek basmakalıp cevaplar vermenin kolay, her bilimin mantığını anlamamanın ve öğrenciye anlatmanın zor olduğunu iddia ederdi.⁵⁹

2. Gözlem (Müşahede) Metodu

Gözlem metodu, öğretilmek istenen canlı ve cansız varlıkları buldukları tabii çevrelerinde, belli bir maksat ve plan dahilinde göz ya da görsel araçlar vasıtasıyla dönem dönem incelemek ve bilgi edinmektir. Gözlem çocukta var olan inceleme ve araştırma duygusunun öğretimde bilimsel bir şekil almasıdır. Onun için çocuğun bilgi kazanmasına duyu organlarının eğitime, zihninin gelişmesine yardım eden bir metottur.⁶⁰

Olayları ve varlıkları "gözlem metodu" ile öğrenmeye çalışan öğrenci, küçük bir bilgin hüviyeti takınarak konuyu dikkatle izler. bu sebepten gözlem, kendi kendine öğrenmenin en iyi vasıtalarından biri sayılmaktadır.⁶¹

M. Cevdet, "gözlem metodu"nu öğretimde en etkili metotlardan biri olarak görür.⁶² Bu sebeple öğrencilerin görerek öğrenmeleri için ilmi ziyaretlere çıkarılması gerektiğini savunur. Ona göre abideler yanında yapılan az bir açıklama okulda dört duvar arasında, kitaplar karşısında yapılan birçok dersten daha faydalı ve etkilidir. Bu ziyaretler okuldaki derslerin gösteremediği hakikatlerle öğrenciyi temas ettirmekte ve onları gelecek hayat için hazırlamaktadır.⁶³

58. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.7, İst., 9 Haziran 1337, s.3.
59. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 71. Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa'nın Hayatı İlmîyesi Üzerine Konferans", Tedrisat Mec., S.39, İst., Haziran 1337, s.439.
60. Binbaşoğlu, a.g.e., s.92-93; Aytuna, a.g.e., s.361.
61. Aytuna, a.g.e., s.362.
62. M.Cevdet, Zamanımızda Usul-u İnşa ve Muhabere, İst., 1925, s.351.
63. M.Cevdet, "İlmî Ziyaretlerin Milli Terbiyemizdeki Yeri" Tedrisat Mec., S.45, İst., Mayıs 1919, s.108.

O, öğretimde bu kadar önemli gördüğü bu metoda derslerinde geniş yer verir, hatta derslerinde ilmi ziyaretleri odak noktası olarak kabul etmiştir. Görülen yerlere ait eski ve yeni kitaplardan bölümler de getirerek öğrencilerin dinî, millî, tarihî hislerini uyandırmaya çalışmıştır.

M. Cevdet'e göre öğrencilerin ilmi ziyaretler dışında da kırlara götürülmesi, çevreyi tanımaları için geziler yapılması da eğitim açısından faydalı olacaktır. Öğretmen adayı Darulmuallimin öğrencileri bahardaki tabii manzaralardan, çiçeklerin açması ve meyve vermesi tarzından, ekin ekme usulünden haberdar olamamaktadır. Öğretmen olduklarında öğrenciye toprağı, tabiatı sevdirebilmeleri için bu öğrencilerin gezilere çıkartılması gerekir.⁶⁴

Öğrenciliğinde hocalarının gözlem metodunu kullanmayarak yüzlerce bitki ismini ezberletmelerini, ömründe papağan resmini bile görmeyen öğrencilere papağanın şeklini belletmeye çalışmalarını tenkit eden M. Cevdet, bunun yerine okulun öndeki birkaç ağacının isminin öğretilmesinin ya da bazı ağaçların resimlerinin gösterilerek öğrencilere tanıtılmasının daha uygun olacağı görüşündedir.

3. İş Metodu

İş, bir konu üzerinde herhangi bir amaçla beden ve zihin aracılığıyla yapılan çalışmadır. İş, kişinin hem karakterinin gelişmesine yardım eder hem de sağlam bilgi kazandırır.⁶⁶ Bu metot, bilginin yalnız kelime ve kitapla öğrenileceği düşüncesini kabul etmez. Bilginin yalnız hafızada yığılmasına da şiddetle karşıdır. Sağlam bilgi göz, el ve kulak gibi organların müşahedesi ve müdahalesi ile öğrenilirse daha sağlam olur. Bu metotta sadece hafıza çalışmaz; muhakeme, mukayese, dikkat ve irade de çalışır. Bu suretle insanın uzvi ve ruhi

64. M.Cevdet, "İlmî Ziyaret...", Tedrisat Mec., S.45, s.108.

65. M.Cevdet, "Hocalık ve Çocukluk Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.7, s.4.

66. Binbaşoğlu, a.g.e., s.104.

bütün fonksiyonları harekete geçer. Hareket ettikçe de kabiliyeti artar.⁶⁷

Günümüzdeki okullarda bile gençlerin birtakım bilgilerle donatılması gaye edinilmiş, fakat onların düşünme kabiliyetlerinin geliştirilmesi hesaba katılmamıştır. Aslında modern eğitimden maksat, bilgiyi insan için bir süs veya medeni bir zevk yapmaktan ziyade hayatta başarı sağlayan pratik ve kullanılabilir bir cihaz haline getirmek olmalıdır.⁶⁸

Eğitimde "az olsun öz olsun" prensibinin geçerli olmasına taraftar olan M. Cevdet, okullarda el hünerlerinin geliştirilmesi, sanatın sevdirmesi ve kendi emeğiyle kimseye el açmadan para kazanmak hissini kazandırılmasını tavsiye eder.⁶⁹

Öğrencilerin dersi daha iyi anlayabilmeleri için öğretmenin resim, harita ve diğer araç-gereçleri kullanmasının yerinde olduğu inancındadır. Bu araç-gereçlerle yapılan eğitim sonunda öğrencilerde araştırma zevki artmakta ve dersi daha kolay bir şekilde anlamaktadırlar.⁷⁰ Bu sebeple O, yardımcı malzeme olarak ders araç-gereçlerine derslerinde daima yer verirdi. Derste gösterdiği birkaç resim ile öğrencilerin ilgisini çekmeye çalışırdı.⁷¹

Öğrenciliğinde ders kitabı olarak okutulan "Elif ba" kitabında resime yer verilmediği için bu kitapta anlatılan konulardan bir şey anlayamadığını ve dersi sevedemediğini belirten M. Cevdet, aynı dersi okuturken çeşitli şekil ve harf çizimlerinden yararlanmış, öğrencilerin ilgisini çekerek ders

67. Pazarlı, a.g.e., s.37-40.

68. Koçer, a.g.e., s.237; Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İst., 1983, s.242.

69. M.Cevdet, "Ahlâk ve Malumat-ı Medeniye Derslerinin Usul-u Tedrisi", Tedrisat Mec., S.25, İst., Ağustos 1331, s.284; "Bir Kablo Dersi...", Tedrisat Mec., S.23, s.193.

70. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.184; "İlmi Ziyaret...", Tedrisat Mec., S.45, s.110-111.

71. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.26; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.288.

işlemiştir.⁷² Öğrencilerinden her hafta istediği meşhurlardan birisinin, bir olayın, bir hayvanın, bir binanın tanıtılması gibi ödevlerde de öğrencilerin resim kullanmasını mecbur tutmuştur.⁷³

M. Cevdet, okullarımızda ilk defa ders araç-gereci olarak harita ve hesap tahtalarının kullanılmasına öncülük eden hocası Selim Sabit Efendi'yi bu hizmetlerinden dolayı hayırla yâdeder. Eğitimde önemli bir yeri olan ders araç-gereçlerinin kullanılmasına karşı çıkanları da mutaassıplıkla suçlar.⁷⁴

4. Taklit Yoluyla Öğretim Metodu

Taklit, inançlar, hareketler, duygular ve hatta istek ve ihtiyaçların bir kişiden diğer kişiye sirayet yolu ile geçmesidir. Taklit, çocuğun gelişme ve şahsiyet kazanmasına hizmet eden vasıtalardan birisidir. Çocuk üstünlüğünü kabul ettiği ve kendisine örnek seçtiği kişilerin davranışlarına, tutumlarına, düşüncelerine ve hayat anlayışlarına taklit yoluyla katılmaktadır.⁷⁵

M. Cevdet, özellikle ahlâk ve din eğitiminde taklidin önemine inanmıştır. Ona göre çocuğun dine yönelmesinde anne-babanın davranışları çok önemlidir. Mesela, evde anne-baba namaz kılmalıdır ki, çocuklar da onları görerek dinî hayata adım atabilsinler.⁷⁶ Öğretmenler de derslerinde, örnek davranışları tarihe mal olmuş şahsiyetlerden bahsetmeli, vatani hisleri, tarihî heyecanları çocuklara nakletmelidirler.⁷⁷

72. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.5, İst., 26 Mayıs 1337, s.3.
 73. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.287.
 74. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.184-185; "Darulmuallimin'in 71. Senesi...", Tedrisat Mec., S.39, s.436; "Selim Sabit Merhum Hakkında", Tedrisat Mec., S.68, İst., Eylül 1341, s.361.
 75. Yavuz, Kerim, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ank., 1983, s.149.
 76. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.115.
 77. M.Cevdet, "Ahlâk ve Malumat-ı Medeniye Derslerinin Usul-u Tedrisi", Tedrisat Mec., S.26, İst., Eylül 1331, s.292; "Bir Kablo Dersinin Münakaşası", Tedrisat Mec. S.23, İst., Kanun-u Evvel 1326, s.192.

5. Masal ve Hikayelerden Faydalanarak Öğretim Metodu

M. Cevdet, derslerini öğrencilerin seviyesine inerek, kitaba ve programa pek bağlı kalmadan, konuyu bir hikayeye, öğrenciler tarafından bilinen meşhur bir şahsiyete, bir olaya dayandırarak işlerdi. Bu metotla ilgili görüşlerini şu şekilde anlatır: "Kavaid, talebenin canlarını sıkıyor. Lâkin cazip vakalar, masallar, darb-ı meseller, tuhaf tuhaf tabirler bulur, buldurur, söyler ve söyletirsem zihinleri faaliyete geçiriyor. Kavaid dersi gibi, "Şu şudur. Bu budur. Filan şey üç nevidir." gibi pek kuru giden derslere renk ve zevk verilmesi için muhitten, mektep hayatından, hikayelerden, gazete havadislerinden istifade etmek lazım olduğunu bittecrübe ve mükerreren anladım."⁷⁸

Muhayyile terbiyesine büyük bir önem verdiği için, çocukların eğitim ve öğretimlerinde masal ve hikayenin büyük bir etkisi olduğuna inandığından öğretmenlerin arada bir çocuklara ahlaki, eğitici ve düşündürücü masal ve hikayeler anlatmalarını tavsiye ederdi.

Ona göre masalların aslının olup olmaması önemli değildir. Onlarda sadece zevk ve ibret aranır. Onlar tatlı rüyalar gibidir. Aslına bakılmaz, verdiği ibret gözönünde bulundurulur. Bunun için efsanelerde anlatılan hayal ile gerçeği birbirine karıştırmamak gerekir. Hakikat yalnız taş ve topraktan ibaret değildir. Eğer hayal dünyamız olmasaydı hayatın sert sadmelerine dayanamazdık. Ruhumuz nefis, sıcak iklimlere ara sıra seyahat etmese, bu soğuk ve acı hayatın ağrılarını dindiremezdi.⁷⁹

Mekteplerdeki ders kitaplarında masal ve hikayelere gereği kadar yer verilmediği, çocuğun bu pek tabii ihtiyacını giderecek, her hakikatı bir zevk içinde verebilecek eserler, rehberler ve hocaların son derece az olduğu görüşünde olan M. Cevdet, millî kültürümüzdeki masal ve efsane materyallerinin

78. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.286.

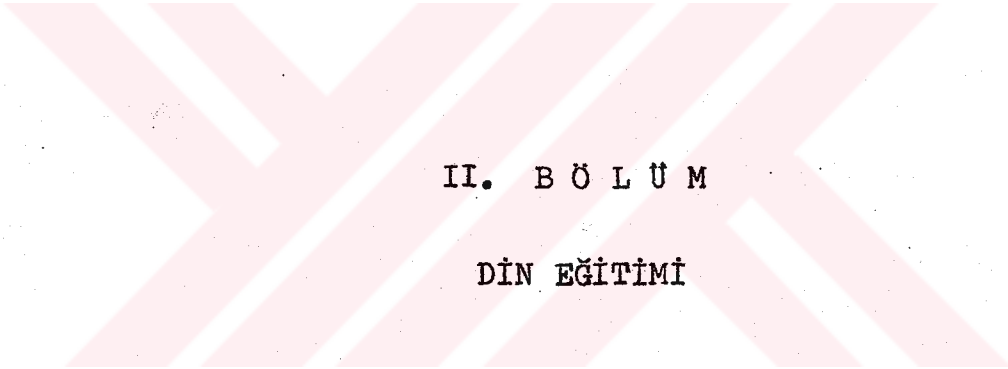
79. M. Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y. Nesil Mec., S.9, s.4.

iyi değerlendirilememesini büyük bir eksiklik olarak kabul eder.⁸⁰ Edebiyatçılarımızın bu materyalleri değerlendirene kadar Batılıların çocuk ve halk için yazdıkları meşhur hikaye ve masalların konuşulan dilde olmak şartıyla Türkçe'ye çevrilmesini kısa vadede bir çözüm olarak görür.⁸¹

M. Cevdet yukarıda anlatılan eğitim metotlarını uygularken bazen Maarif Vekaleti'nin hazırladığı programın dışına çıkardı. Mesela Coğrafya dersinde Uluborlu'yu anlatırken Uluğ Bey ve Kadızade gibi kişilerden ve Semerkant rasathanelerinden bahsedirdi. Öğretimden maksadın öğrencileri eğitmek, onlara şekil vermek olduğuna inandığı için programdan dışarı çıkararak öğrencilere ek bilgiler verirdi. Bu yan ürünler ders-ten daha faydalı olurdu.⁸²

Bütün dersi öğrencilerin hayatları boyunca kendilerine pratik bir faydası dokunmayacak bilgileri öğretmekle doldurmaktansa, programda öngörülen bilgiler öğrencilere anlatılırken bir program dahilinde, konuyla ilgi kurarak onlara milli kültür aşılacak bilgilerin de aktarılması daha yerinde bir uygulama olsa gerektir. Fakat M. Cevdet, eğitimde takip ettiği, devrinin düşünce sistemine göre değişik olan bu metotlardan dolayı bazı çevrelerce tenkit edilmiş, zaman zaman soruşturma geçirmiş, bazen görev yeri değiştirilerek bazen de maaşında değişiklikler yapılarak cezalandırılmıştır.⁸³

-
80. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.6, İst., 2. Haziran 1337, s.3; "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.7, s.4.
 81. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.6, s.4.
 82. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.291.
 83. Ergin, a.es., s.59-60, 63.

II. B Ö L Ü M

DİN EĞİTİMİ

A. DİN ANLAYIŞI

Osmanlı devlet teşkilatının çeşitli kademelerinde XVI. yüzyıldan sonra bozulma ve gerileme görülmüş, akla ve tekniğe gerekli değer verilmemişti. Tanzimat hareketleriyle yapılmak istenen ıslahat da tam bir şekilde başarıya ulaşamamıştı.¹ XIX. yüzyılın sonlarında müslümanların bu durumunu gören bazı aydınlarımız, İslâmı bir bütün olarak yeniden hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla müslümanları, İslam dünyasını, Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; modernleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak için gayret sarfettiler.²

Bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için aydınlarımız, yaşadıkları devrin değişen şartlarını da gözönünde bulundurarak Kur'an ve Hadis'in hükümlerinin değişebileceği konusunu tartışmaya başladılar. Böyle bir durumda başlıca üç istikamette fikrî cereyan meydana geldi.³ Bunlardan birinci grup, zamanın getirdiği zaruretleri dikkate almadan nasların değişmezliği üzerinde ısrar eden gelenekçi-muhafazakarlar idi. Dünyevi

1. Çubukçu, İbrahim Agah, Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri, Ank., 1986, s. 207.
2. Kara, İsmail, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, İst., 1986, s. XV.
3. Hatipoğlu, Mehmet Said, "İslâmın Aktüel Değeri üzerine", İslâmî Araştırmalar Der., S. 1, Ank., Temmuz 1986, s. 10.

vasıftaki nasların din olmadığı görüşünden hareket eden laik düşüncedekiler de ikinci grubu meydana getiriyordu. Üçüncü gruba ise, dünyevi naslarda değişebilmenen İslâma uygunluğunu kabul ederek İslam Hukukuna devamlılık kazandırmak isteyen modernist islâmcılar oluşturmaktaydı.⁴

Modernist islâmcılar dikkatlerini çağdaş medeniyete çevirmişler, Batı'yı bütün fikrî gelişmeleriyle kavramışlar ve asrın icaplarıyla dinin inanç sistemi arasında ahenk kurmaya çalışmışlardır. Üzerinde durdukları en önemli nokta ise, "ictihad" konusu idi. Onlara göre İslam Hukuku, bir kavmin tarihî tecrübesinin hazinesi değildir. Onun asıl görevi; mutlak iyilik kötülük ölçüsüne göre, hukukî fiilleri sınıflamaktır. Mutlak iyi-kötü akılla tayin edilemez. Onun kökü ancak vahiy olabilir. Zamanımızda da bu iyi-kötü ölçüsünün muhtevasını yeni hukukî ictihadlarla doldurmak lazımdır. "İctihad kapısı" kapanmamıştır.⁵

İslâmda yenileşmeyi düşüncesinin temeli yapan M. Cevdet'in bazı dini hükümlerin değiştirilmesi ve ictihadın lüzumu konusundaki görüşlerine baktığımızda Onun modernist islamcılardan olduğunu anlayabiliriz. Fakat O, bazı kimseler tarafından mutaassıplık ve softalıkla suçlandırılmış, Şark kültürüne bağlı dindar bir zat olduğu için de fikir hürriyetinden yoksun, dinî inanç ve kanaatlarından fedakârlık edemeyen bir kimse olarak kabul edilmişti.⁶ Ona bu şekilde tenkit yapılmasının sebebi; çevresine oranla kuvvetli bir kültürü ve inançlarından taviz vermeyen bir kişiliğe sahip bulunmasıdır. O, bu özelliklerini kitaplarında, makalelerinde, özel konuşmalarında, yaşayışında gösterirdi. Dine karşı yapılan tecavüzleri, alayları hazmedemez, dini müdafaya çalışırdı. Ama bir mutaassıp değildi. Tam aksine taassup gösteren, asra uymayan dindar geçinen bazı kim-

4. Hatiboğlu, a.g.m., s.10; Kara, a.g.e., s.XXXVIII; Ülken, a.g.e., s.270.

5. Ülken, a.g.e., s.270-271.

6. Togan, Zeki Velidi, Hatıralar, İst., 1969, s.605; Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.210, 557.

selere karşı çıkardı.

O, zamanın değişmesi ve asrın ilerlemesiyle bazı dini hükümlerin değişebileceğini kabul eder.⁹ Çünkü yeni zaruretler kitap satırlarından çıkararak yeni hükümler aramaya mecbur bırakmıştır. Son asır fakihleri arasında karantinanın, resim ve musiki tahsilinin, sigortanın, banka açmanın, fotoğraf çektilirmenin, okullarda harita ve sıra kullanmanın aleyhinde hüküm verenlerin bulunduğunu belirten M. Cevdet, zamanın ve ihtiyaçların değişmesiyle bu meselelere çözüm getirilmesi gerektiği görüşündedir.¹⁰

Ona göre geniş nazariyeler ortaya koyan İslâm dini, asrın yeniliklerine göre hükümlerin değişmesi kuralını getirmiştir. Bazı dar düşünceli kişi ve kurumların düşüncelerinden dolayı İslâm dinine mesuliyet yüklemek doğru değildir.¹¹ Eski fetvalar yerine yeni fetvalar vermek gerekir. bir mimarî tarzının değişmesiyle eve ihtiyacın kalktığı iddia edilemediği gibi eski fetvalar, yeni yeni zaruretler gözönünde bulundurularak uygulamadan düştükçe İslamiyetin düştüğüne değil, yeni tatbikat ile zenginleştiğine, yeni çamaşır giydiğine hükmolunur. Gövde yine eski gövdedir. Değişen sûret ve örftür.

İslâmiyeti kökleri maziye bağı, yaprakları mevsim mevsim değişen bin yıllık bir ağaca benzeten M.Cevdet, bu milletin bağına dikilen nice yabancı fidanların kurduğunu, fakat Onun kurumadığını ve kurumayacağını, Ona hizmet için yeni bahçıvanlar getirildiğinde ve etrafının temizlendiğinde bu ihtiyar ağacın çok kuvvetli olduğunun anlaşılacağını ve çeşit çeşit meyveler vereceğini iddia eder.¹²

İslâmiyetin teceddüt ve zaruretler tesiriyle hükümlerin değişmesine imkân tanırken bazı kimselerin düşünce hürriyetini ve yeni ictihadı cevaz vermemesini siyasi ve medeni basiretsiz-

9. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı...,s.528.

10. M.Cevdet,"Türk İrfanında...",der.Erüz,a.g.e.,s.171.

11. M. Cevdet,"Şimal Müverrihi Zeki Velidi ve Yarınki Hars",tedrisat Mec.,S.54,İst.,Nisan 1920,s.672.

12. M.Cevdet,"Mektep ve Matbuat...",der.Erüz,a.g.e.,s.139.

lik olarak görür. Geri kalmamıza sebep olan bu mutaassıplardır.

M. Cevdet, bütün bu dinî meselelerin görüşülmesi ve değişen zamanın ihtiyaçlarına uygun ictihadlar yapılabilmesi için İslâm ülkelerini temsil eden din âlimlerinden oluşan bir kongrenin kurulmasını teklif eder.¹³ İslâm ülkeleri çapında bu tür kongreler ancak son zamanlarda yapılmaya başlanmıştır.

Memleketin ihtiyaçlarına göre dinin bazı hükümlerinde değişiklik yaparken Avrupa kanunlarından esas itibariyle faydalanmak gerektiğini, fakat onların aynen bize uygun gelmeyeceğini, bu sebepten bu kanunları iktibas ederken dinî esaslarla teyit ve telif etmemiz gerektiğine inanır. Çünkü Avrupalı milletlerin kanunları aynı dini paylaştıkları halde birbirine uymaz. O halde Batılı herhangi bir milletin kahununun tamamen bize uymayacağı meydandadır. Bizim onlardan bazı esas ve usulleri iktibasa ihtiyacımız vardır. Onu da usuluyla yapmamız gerekir.¹⁴ Bunun usulü de halkın kültürünü, psikolojisini, ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmalıdır. Yapılmak istenen yenileştirme işini toplumun kültürünün kabul edip etmeyeceğini de araştırmalıdır. Aksi takdirde her çeşit teceddüd, hem yenilik taraftarları arasında kin doğmasına, hem de getirilmek istenen usul ve teşkilatın faydalı olmamasına vesile olur.¹⁵

O, hukuk ilminde sonuca ulaşabilmek için muhatapların seviye ve zevkine göre hareket etmek ve tedbir almak gerekli olduğunu kabul ettiği için, bu ülkede yaşayan ailelerin zevk ve mizacına uygun gelen kanunların konması gerektiğine inanır.¹⁶ Halkı, yine halkın istediği kanunlarla idare etmenin en uygun çare olduğunu belirterek kanunlarımızın çoğunun halk içine girilerek araştırmalar sonucu değil masa başında verilen hükümlere dayandığını ileri sürer.¹⁷

13. M.Cevdet, "Mektep ve Matbuat...", der.Erüz, a.g.e., s.135
14. M.Cevdet, "Şimal Müverrihi Zeki Velidi ve Yarınki Hars", Tedrisat Mec., S.55, İst., Mayıs 1920, s.719.
15. M.Cevdet, "Şimal Müverrihi...", Tedrisat Mec., S.54, s.672; Ayrıca bk.Turhan, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, İst., 1972, s.303-304.
16. M.Cevdet, "Şimal Müverrihi...", Tedrisat Mec., S.54, s.671
17. M. Cevdet, Zamanımızda Usul-u İnşa ve Muhabere, İst., 1925, s.318.

M. Cevdet, bugünkü ihtiyaçlara cevap veren yeni teşkilatı alırken dinî delillerden de istifade edilmesini ister. Ayet ve hadislerde tecrübî ilimlerin mahsullerini aramanın faydasız olduğunu kabul etmekle birlikte Kur'an'ın ve Hadis'in diğer ilimlere yol gösterebileceğini iddia eder. Mesela, Kur'an-ı Kerim'de "Siz de düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar her türlü kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın" (Enfal,60) deniliyorsa bu ayet-i kerime ile düşmanların sahip oldukları silahların ve araçların taklit ve öğrenilmesi gerektiği emredilir. Başka ülkelerden silah ve teşkilat alınırken askerlere ve talebelere "Bu suretle düşmandan istifade şarttır. İşte ayet-i kerime" denilebilir. Bu 1300 evveline dönmek demek değildir.¹⁸ Kısacası M. Cevdet, statik değil dinamik bir din anlayışına sahiptir.

B. DİN EĞİTİMİ

1. Din Eğitiminin Lüzumu

Bilindiği gibi 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" çıkartılarak ülkedeki bütün öğretim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Bu kanunun 4. maddesi ile de Maarif Vekaleti'ne yüksek din uzmanları yetiştirmek için Darulfünun'da bir İlahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı mektepler açma görevi verilmişti.¹⁹ İşte bu yıllarda ülkemizde eğitimin millî mi yoksa dinî mi olması gerektiği hususunda bazı tartışmalar olmuştu. Bazı eğitimcilerimiz eğitimin dinî olması gerektiğini savunurken bazıları da laik eğitim görüşünü benimseyerek okullarda Dindersleri okutulmasına karşı çıkmışlardı.²⁰

Bir çok aydınımız gibi M. Cevdet de Eğitim Tarihimizde

18. M.Cevdet, "Şimal Müverrihi...", Tedrisat Mec., S.55, s.721
 19. Özhan, M.Lütfi, Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, İst., 1981, s.3-4.
 20. Bilgin Beyza, Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Dindersleri, Ank., 1980, s.42-43; Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, C.V, İst., 1977, s.1639-1646.

üzerinde durulması gereken bir konu olan din eğitimi ile ilgili olarak bir takım açıklamalarda bulunmuştur.

Modern eğitimin, laik bir sistem içinde geliştirilmesini ve laik Batı sistemlerinin okullarımızda uygulanmasını isteyenler, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bizde de, dinderslerinin kaldırılmasını istiyorlardı.²¹ Avrupa'dan iktibas edilecek eğitim sistemini uygun gören M. Cevdet, dinderslerinin okullardan kaldırılmasına karşı çıkar. O, eğitimde reform yaparken milli ve mahalli ihtiyaçların gözönünde bulundurulması gerektiğine inandığı için Batı sistemleri okullarımıza nakledilirken dinderslerinin kaldırılmasına karşı çıkar. Batılı laik ülkelerde dinderslerine yer verilmemesini şu şekilde izah eder: Her ne kadar bazı Avrupa ülkelerinde din eğitimi zorunlu değilse de onların okullarından mezun olanlar dinsiz değildir. Çünkü onların eğitim sistemi laik bir eğitim sistemi ise de okulların programları, ders kitapları, yönetmelikleri, özellikle Ahlak, Felsefe ve Psikoloji kitaplarında din aleyhinde herhangi bir şey yoktur. Eğer varsa, Hristiyanlığın çarpıtılması neticesi ortaya çıkan durumlardır. Mesela; Engizisyon aleyhinde, Teslis akidesi aleyhinde. Bunlar gerçek dinin aleyhinde değil, özellikle İslâmiyetin lehindedir. Bu sebeple Orada mektepten yetişenler dinsiz yetişmezler.²²

Ülkemizdeki okullarda dinderslerinin kaldırılmasını isteyenlere şöyle cevap verir: "Herşeyden evvel halkımızın pek çoğu dindardır. İstanbul'daki halkın yarısından fazlası çocuklarına dindersi verilmemesine rıza göstermezler. Fransa'da ise, halkın yarısı dinsiz olduğu için çocuklarına papaz terbiyesi verdirmek istememiştir. Bizde de halk, ordu, memurlar dindardır. Onlar ne zaman yarı yarıya dinsiz olursa veya olma ihtimali varsa o zaman dindersleri ihtiyari olarak okutulur."²³

21. Bilgin, a.g.e., s.45.

22. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlakiyede Dinin Mevkii", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.239.

23. M.Cevdet, a.mak., s.240-241.

Halkın ve onların seçtiği temsilcilerinin düşünce ve kültürlerinin gözönünde bulundurulmasını isteyen²⁴ M. Cevdet, okullarda din eğitime karşı çıkanların cumhuriyet rejimine de düşmanlık ettiklerini iddia eder. Çünkü "onlar halkı ondan soğutacak bir tedbiri; dini mekteplerden kaldırmayı tavsiye ediyorlar. Halbuki cumhuriyetler, cihanın her yerinde halkın en aziz hislerine en çok hürmet eden hükümetlerdir. Onların davaları, halk hükümeti olduğu davasıdır. Cumhuriyetçiler halkı rencide edecek ne bir fazla vergi koyarlar ne de mukaddes hislerini çiğnerler. Halka danışmadan hiçbir karar vermezler."²⁵

"Halk cahildir. Din işlerinde hükümetin yol göstermesi uygundur." görüşünde olanlara şu cümleleriyle karşı çıkar: "Hükümetin ziraatta, sanatta ve diğer hususlarda yol göstermesi uygun olsa da diyanette bu doğru değildir. Hükümetin din işlerinde yapacağı şey; vazifeyi naehillerin elinden almak ve ehil adamlar yetiştirmektir. Aydın din adamlarını yetiştirmek için büyük İlahiyat medreseleriyle muhtelif yerlerde şubelerini açmaktır."²⁶

M. Cevdet'in okullarımızda dinderslerinin zorunlu olmasını istemesinin bir sebebi de halkın aynı inanca sahip olması ve halk arasında kesin dinî ayrılıkların olmamasıdır. Avrupa'da Katolik, Protestan ve Yahudiler gibi çeşitli mezhepler ve dinler vardır. Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da dinderslerinin okullardan kaldırılmasının sebeplerinden birisi de budur. Hükümet hangi mezhebin veya dinin öğretileceği konusunda bir karara varamamış en çıkar yolun da din eğitimi resmen kaldırma olduğu neticesine varmıştır. Bizde ise çocuklara okullarda İslam dininin öğretilmesinin halkımız açısından hiçbir mahzuru yoktur.

Dinimiz akıl ve mantık dinidir. Allah ve peygamberle ilgili akideler her müslüman tarafından kabul görmektedir. Hristiyanlıkta ise, Allah ve Hz. İsa hakkındaki akidelerinin her-

24. M.Cevdet, "Şimal Müverrihi...", Tedrisat Mec., S.54, s. 672.

25. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiye..." der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.241.

26. A.yer.

göre okullarda din aleyhtarlığı yapan bu öğretmenlerin azledilmesi gerekir. Eğer bu yapılmazsa, yarın başka öğretmenler de mesela vatan ve devlet aleyhine, askerlik aleyhine düşüncelerini talebeye aşılatabilirler. Türk milletinin çocuklarını birinin yaptığını bozan din aleyhtarı hocaların eline teslim ettikçe kurtuluşa imkan yoktur. Hatta böyle bir uygulama Cumhuriyet rejimine de aykırıdır.³⁰

Öğretmenlerin milletin fikri dayanışmasına yarayan dini bağlarını bir kat dahakuvvetlendirmeye borçlu oldukları halde, din esasları üzerine çoğunluğun hürmet ve takdirine mazhar olmuş örf ve adetlerden ayrılan bu öğretmenlerin kanaatlarını bu kurumlarda yaymalarını uygun görmez. Çünkü "Bu usule riayet olunmadığı takdirde çocuklar ve gençler, filan ve falanın ictihadına kurban gitmesi icabeder ki bu, evlatlarını mektebe teslim eden ve millet harsı isteyen ana ve babaların hukuna taarruzdur."³¹

Din esasına hürmetkar olan memleketlerde öğretmenlerin de derslerini bu esası tahrip etmeyecek şekilde verdiklerini, bu esası gözetmeyen ülkelerde de din duygusunun tahribine müsaade edilmediğine işaret eden M. Cevdet, eğer bu yapılmazsa gençlerin daha iyi, daha vatanperver, daha yardımsever olmalarına imkan yoktur. Aksine bir gencin dinine yapılan hücumlardan sonra İslam dininin gerçek yönlerini alıp, dine sonradan giren hurafeleri bırakacağını sanmamız yanlıştır. Gencin zihni seviyesi buna müsait değildir. O dini bütünüyle terkederek dinsiz olur.³²

M. Cevdet, gençlerimizin bazılarının dinsiz olmalarına sebep olarak ders programlarını ve öğretmenlerin tutumunu gösterir. Öğretmenler arasındaki görüş ayrılıkları ve ders kitaplarının dine karşı aldıkları tavır gençleri dinsiz yapmıştır. Bu programları takip eden ve böyle öğretmenlerden ders alan

30. M. Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiye...", der, Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 242.

31. M. Cevdet, "Mektep ve Matbuat...", der, Erüz, a. g. e., s. 127.

32. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 47.

öğrencilerin başka şekilde yetişmesi mümkün değildir. Çünkü gençler daima taklitçidir. Onların araştırmaya dayanarak doğru bir sonuca ulaşmaya seviyeleri ve vakitleri uygun değildir.³³

Bu görüşlerine bakarak M. Cevdet'in dinin emrinin yanı sıra sosyolojik ve psikolojik kurallar gerektirdiği için okullarımızda din eğitimi verilmesinden yana olduğunu anlayabiliriz. Laik eğitimden maksat, gençlerin dinsiz yetişmeleri olmadığına göre, din eğitimini okullarda resmî olarak yapmadığımız zaman ya gencin dine karşı olma sözkonusu olacak ya da dini resmi olmayan kurumlardan öğrenmeye çalışacaktır. Ayrıca öğrenciyi toplumun sahip olduğu değerleri benimsetmek için sosyal bütünlük açısından din eğitiminin verilmesi gerekmektedir.

2. Din Eğitimi Akıl ve Vicdan Hürriyetine Engel midir ?

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir kısım aydınlar, okullarda din eğitime karşı çıktıkları gibi, din eğitimiyle akıl ve vicdan hürriyeti arasında bir zıtlık olduğunu, dolayısıyla din eğitiminin hür vicdanlar ve bilim adamları yetişmesini engellediğini ileri sürmüşlerdir.³⁴

M. Cevdet bu hususta önce "din" tabirinin izaha kavuşturulması gerektiğine inanır. Burada, tahrif edilmiş ve içine akla uygun hükümler karışmış dinler kastediliyorsa, bu görüş doğru olabilir. Çünkü ilerleme dinden doğduğu gibi, gerilemeler de dinin darlığından ve fesadından kaynaklanabilir.³⁵ Eğer dinden maksat İslâm dini ise, bundan, cahillerin, meczup dervişlerin, yarım tahsilli softaların kabul ettikleri, özellikle son devirdeki ehil olmayanlarca daraltılmış İslâm'ı anlamamak gerekir. İslâmiyetten maksat, büyük âlimlerin ve İslâm filozoflarının muhterem tanıdığı, Kur'an'ın ve Hadis'in esaslarının ortaya koyduğu din anlaşılmalıdır.³⁶

33. M.Cevdet, "Mektep ve Matbuat...", der.Erüz, a.g.e., s.129.
 34. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiye...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.243.
 35. M.Cevdet, "Şimal Müverrihi...", Tedrisat Mec., S.55, s.724.
 36. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiye...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.243; "Şimal Müverrihi...", Tedrisat Mec., S.55, s.724.

Din eğitiminin akıl ve vicdan hürriyetini sınırladığına gelince; Ona göre İslâm dini akıl ve vicdan hürriyetine hiçbir zaman engel olmamıştır. Tam aksine Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde düşünme ve akıl yorma ile ilgili ayet vardır. İslam dini "Herhangi bir meselede ayet şöyle bir şey söylese ve akl-ı selim de onun aksini kabul etse hak aklındır." kuralını getirmiştir. bunu kurallaştıran başka din yoktur.³⁷ İslâm fıkhi zamanın ihtiyaçlarının, yeni zaruretlerin daima Kitab'ın hükümlerini değiştirmeye yetkisi olduğunu ilân etmiştir. Asrın ihtiyaçlarının düşünen fakihler, örflere vakıf âlimler yeni ihtiyaçlarını, daima Kitab'ın hükmüne tercih etmişlerdir. Bu İslâm âlimleri, nakilden başka bir şeye bakamayan, yeni ihtiyaçları, yeni zaruretleri göremeyen, dolayısıyla daima terakkiye mani hükümler veren kimselerin idare ve siyaset aleminde muvaffak olamayacaklarını söylemişlerdir.³⁸

Demek ki İslâm fıkhi sadece eski hükümleri tasvip etmemiş, ihtiyaçlara göre değiştirmek için terakki kanununa en uygun bir kural koymuş; ehil olanlara ictihad hakkını vermiş, icma-ı ümmetle eski bir sistemin kaldırılabilceğini açıklamıştır.³⁹ Kur'an dışında yapılan ve tatbik edilen yüzlerce nizamname hep asrın gerekleri ve zaruretlerinin mahsulüdür. Bütün bunlar göstermektedir ki İslâm dini akıl ve vicdan hürriyetini kısıtlamamıştır. Aksine teşvik etmiştir.

M. Cevdet, "Diğer bütün dinlerde olduğu gibi İslâm'da da akıl ile isbat edilemeyen hakikatlar vardır. Bunlar da dine inananların serbest düşüncelerine engel olur." şeklindeki iddiaya karşı; bu hakikatların Allah'ın varlığı, Ruh ve buna benzer konular olduğunu belirterek şöyle devam eder: "Bu meselelerde bile o kadar akıl ve ictihadla hareket edilmiştir ki İslâm aleminde belli başlı 72 fırka zuhur etmiştir. Dinin esasını tahkir etmedikten sonra şu veya bu fırka, iki üç mesele hakkında birbirlerinin ictihadlarına hürmet etmişlerdir. Dünyada bundan büyük

37. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiye...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.243.

38. M.Cevdet, "Türkîrfanında...", der. Erüz, a.g.e., s.170.

39. M.Cevdet, a.mak., s.171.

hürriyet olamaz.⁴⁰ Bu sebeple insanlara bu kadar akıl, vicdan ve düşünme hürriyeti bahşeden İslam dininin okullarda öğretilmesi bilakis vicdanı hür, fikri hür insanlar yetişmesine sebep olacaktır.

3. Din Eğitimi Zulme Boyun Eğen İnsanlar mı Yetiştirir.

Eğitim sistemimizde din eğitimine yer verilmesine karşı çıkan bazı kimselere göre okulların görevi zalim yöneticiler için itaatlı halk tabakaları değil, hak ve vazifelerini idrak etmiş, hür vatandaşlar yetiştirmektir. Halbuki din eğitimi zulme boyun eğen insanlar yetiştirmektedir.⁴¹

M. Cevdet, bu görüşü savunanların, müslümanların, uzun müddet zulme boyun eğdiklerini, Kur'an'ın da istibdada boyun eğmeği emrettiğini söylemek istediklerini belirterek onların görüşlerini kabul etmez. Bu iddialara, Kur'an'ın hiçbir yerinde istibdadı sevdirecek ve zalim yöneticilere dua ettirecek herhangi bir kayıt olmadığını ileri sürerek karşı çıkan M. Cevdet, zalim idarecilerin, istibdadın aleyhine olan ayetlerin okunmasına bile engel olamadıklarını anlatır. Böyle olmasına rağmen gene de bazı insanlar, zulme boyun eğmişlerse bunda Kur'an'ın kabahati yoktur. Bu müslümanlar, Kur'an'a mukaddes gözüyle bakmalarına rağmen onunla hakıyla amel etmemişlerdir.⁴² İslamiyet ne bir kimsenin ne de bir makamın zulmüne asla müsaade etmediği gibi zalim hükümdarları tahkir ederek onların devrilmelerini emreder. İslâmiyet, sultanlara emirlere anne-babaya ancak hak ve adalete uygun hareket ettikleri sürece itaatı emretmiştir.⁴²

İslâm'ın bu konudaki görüşleri pratikte de uygulama imkanı bulmuş, din eğitimi veren okullarda, istibdad dönemlerin-

40. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlakiye...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.244.

41. M.Cevdet, a.mak., s.242.

42. M.Cevdet, "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., s.8, İst., 20 Temmuz 1326, s.13; Askerî Dindersleri, s. "Terbiye-i Ahlakiye" der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.242-243.

de öğrenciler, kendilerine öğretilen dinî ve ahlâkî vazifeler sayesinde padişahın gittiği yolu görerek ona dua etmekten vazgeçmişlerdi. Görüldüğü gibi din eğitimi zulme karşı çıkan, hür vatandaşlar yetişmesine sebep olacaktır.⁴³

4. Din Eğitimi İlmî Hürriyete Engel midir ?

Din eğitimine muhalif olanların iddialarından biri de din eğitiminin ilme engel olduğu istikametindedir. Din eğitiminin bilime hiç bir şekilde engel olmadığını savunan M. Cevdet, Avrupa'lı birçok bilim adamı, düşünür ve eğitimcinin görüşlerinden yararlanarak dinin lüzumundan bahseder. Bu cümleden olmak üzere H. Spencer'in "Din ile fen arasında ayrılık gayrılık yoktur. Yalnız tabir, tarif ve tefsir farkları vardır." sözünü dinsizliğin ilmin icabı olmadığına delil olarak kabul eder.⁴⁴

Ona göre Avrupa'lı düşünürlerin dörtte birinin bile dindar olması dinin ilme engel olmadığına en büyük delilidir. Kaldı ki Avrupa'lı ilim adamlarının % 95'i dindardır. Dünyada ilim ve fen adına ne varsa % 99'u dindarların eseridir. Hristiyanlarca dinsiz olarak kabul edilen bilim adamlarının da İslamiyetçe dindar kabul edilmeleri gerektiğini ileri süren M. Cevdet, Hristiyanlığın dar kalıplar içerisine sıkışmasını ve teslis akidesini bunun sebebi olarak gösterir. Ona göre Hristiyanlığın bu akidelerin kabul etmedikleri için, Hristiyanlarca dinsiz sayılan bilim adamları müslümanlarca dindardırlar. Çünkü onlar Allah'ı, teslis gibi itikattan münezzehe düşünüyorlar ve kilisenin bu istikametteki fikirlerini beğenmiyorlardı. O halde din fen bilimlerinin ilerlemesine engel değildir.⁴⁵

C. DİN EĞİTİMCİLERİNİN VASIFLARI

1. Örgün Eğitimde Dinbilgisi Öğretmeni

Tanzimat döneminden itibaren modern eğitim kurumları

43. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlakiye..." der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.244.

44. M.Cevdet, a.mak., s.245.

45. M.Cevdet, a.mak., s.248.

hem dinî muhtevalı dersler hem müspet bilimler yer almaya başlamıştır.⁴⁶ Dindersi öğretmenleri ile müspet bilim derslerini okutan öğretmenler arasında aynı kültür ortamında yetişmedikleri için bir takım anlaşmazlıklar oluyordu. Dindersi öğretmenleri, diğer ders hocalarının okuttukları konular ve uygulamaları metotlar hakkında bilgi sahibi olmadıklarından sözleriyle ve halleriyle onların dayandıkları esasları inkâr ediyorlardı. Müspet bilim öğretmenleri ve okul müdürleri de Dindersi öğretmenlerini hor görürlerdi. O kadar ki bu hor görme ve ihtilaflar öğrencilere de intikal ederdi. Öğrencilerin dinderslerini hor görmeleri, az çok alaylı tavır takınmalarının sebebi de bu idi.⁴⁷

M. Cevdet, diğer öğretmenlerin ihtisas sahalarını aşarak din aleyhtarlığı yaptıklarını belirterek Dindersi öğretmenlerinin de bilimin metotlarını bilmeden bilim aleyhinde hüküm verdiklerini söyler. Öğretmenler arasındaki bahsedilen ihtilafların halli ve dinderslerine karşı öğrencilerde müsbet bir alâkanın sağlanması için O, Dindersi öğretmenlerinin felsefi görüş sahibi, kültürlü, genel öğretim metotlarını bilen ve ona göre eğitim yapan kimseler olmasını ister. İslâmiyet'in okullarda hor görülen bir mevkiye inmesi ve öğrencilerin dine karşı gereken ilgiyi duymamalarına sebep olarak Dindersi öğretmenlerinin bazılarının tuhaf tavırlarını, eğitim metotlarının öğrenciler üzerinde bıraktığı fena tesirleri gösterir.⁴⁸ Bu öğretmenler, özellikle medreseden yetişenler, zamanın gereklerine uymamakta, çevrelerinde olup bitenleri anlamamakta, Batı'daki son ilerlemeleri takip edememektedirler. Modern yaşayış ve

46. Bilgin, a.g.e., s.37-39; Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.160.
 47. Erişgil, M.Emin, "Meşrutiyetten Önce Anadolu Kasabalarında Fikir Tezatlari ve Gençlik", Ülkü Mec., s.16, İst., II. Teşrin 1944, ve "Dinî Terbiye, Dinî Tedrisat", Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mec., İst., Mart 1334'den naklen Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.161.
 48. M.Cevdet, "Mektep ve Matbuat...", Erüz, a.g.e., s.128; "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., s.49, İst., Teşrin-i Evvel 1919, s.330; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.211.

eğitim metotlarını da bilmediklerinden hal ve tavırlarıyla, zihniyetleriyle acaip izahlarıyla dinin eğlence yerine konmasına sebep olmuşlardır.⁴⁹ Aynı durumun günümüzde de görülmesi bu konuda fazla bir yol katedemediğimizin delili olmalıdır.

Öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki etkilerini bilen M. Cevdet, Dindersi öğretmenlerinin öğrenci karşısında takınmaları gereken tavırları da şöyle dile getirir: Dindersi hocaları asrın eğitim metotlarına uyararak öğrencilerin seviyelerine göre eğitim yapmaları gerekir. Çocuktaki taklit etme duygusundan istifade etmeli ve örnek olmalıdır. Çünkü bütün öğretmenler durumlarıyla, alışkanlıklarıyla, sözleriyle ve kıyafetleriyle adeta ahlâk dersi verirler. Bu tesir altında kalan çocuk taklit hevesine düşer. Manevi hisler çocuklara ancak bu şekilde sirayet eder.⁵⁰

Dindersi öğretmenleri mubarek gün ve gecelerde çocukların dinî heyecanlarından istifade etmeli ve onlara dini telkinlerde bulunmalıdır. Öğretmenin böyle gün ve gecelerde yapacağı telkin, okulun üç senede veremediği ruhanî havayı birkaç saatte kazandıracaktır.⁵¹

2. Yaygın Eğitimde Din Eğitimsi

Halkımızı gerek dinî gerek dindışı konularda bilinçlendirmek, onları eğitmek ve yön vermek için hareket noktamızın camiler olmasını ve camilerden başlayarak teşkilatlanılması gerektiğine işaret eden M. Cevdet, bu işi gerçekleştirebilmek için cami görevlilerine büyük görevler düştüğünü belirtir.⁵² Çünkü en büyük terbiyeci Hz. Muhammed teşkilatlanmayı camiler-

49. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.330; "Mektep ve Matbuat", der.Erüz, a.g.e., s.128.

50. M.Cevdet, "Ahlak ve Malumat-ı Medeniye Derslerinin Usulü Tedrisi", Tedrisat Mec., S.25, İst., Şubat 1327, s.282; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.212.

51. M.Cevdet, "Cemaat Mektepleri ve Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.48, İst., Eylül 1919, s.282; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.85.

52. M.Cevdet, Zamanımızda Usul-u İnşa ve Muhabere, İst., 1925, s.318-319.

den başlayarak gerçekleştirmiştir. Müslüman çocuklarına okuma, yazma, Kur'an ve adab öğretmek için mescidleri merkez yapmıştır. Mescidler hem okuma yazma yeri hem halk evi idi.⁵³ Onun bu çalışmalarını rehber edinen ecdadımız için de mescidler dinî hayat kadar sosyal faaliyetler için de merkez olmuştu.⁵⁴

M. Cevdet'e göre din görevlilerinin bu teşkilatlanmayı gerçekleştirememeleri, onların sadece ahiret işlerine ehemmiyet vermelerinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla din görevlilerimiz halkı, sadece bu noktadan bağlayabilmişlerdir. Avrupa papazları din ve dünya rehberliği yaptığı halde bizim din görevlileri medeniyet işlerinden, ilmî sıhhi, ticarî, ziraîve sınaî kurumlardan habersizdir.⁵⁵ Onun için halkı gerek dinî yönden gerek din dışı konularda eğitecek aydın din adamları yetiştirilmelidir. Bu aydın din adamları, kendilerine örnek olarak 23 yıl kadar aynı kürsüden halka fazilet dersi vermiş en büyük eğitimci Hz. Muhammed'i seçmelidirler.⁵⁶

M. Cevdet, camilerde imam, hatip ve vaizlerin halkı uyandıracak sade Türkçe hutbeler ve ictimai nitelikteki vaazlarla halkı irşad etmelerini ister.⁵⁷ Çünkü Peygamber Efendimiz de haftalık Cuma hutbelerinde milleti uyandıracak her konudan bahsedirdi. Onun hutbeleri halk mektebi dersleri idi. Herkese açık olan bu dersler her aya, her mevsime, her bayrama, her işe göre ayrı ayrı idi. Efendimiz'in usulünü tutan din görevlileri halkı çabuk uyandırırılar. Tutmayanlar ise uyuturlar.⁵⁸

Hutbelerde hatiplerin üzerinde durmaları gerektiği konuları M. Cevdet şöyle tasnif eder :

1. Askerlik işlerinden: Muharebede cesaretle neler kazanılır? Peygamberimiz cesurları nasıl takdir ederdi? İslam'ın büyük şehitleri kimlerdir? Haçlı seferleri nasıl oldu? Türk-

53. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.47, 195.

54. M.Cevdet, Spor Ruhu, s.150.

55. M.Cevdet, Zamanımızda Usul..., s.319.

56. M.Cevdet, "Mektep ve Matbuat...", der.Erüz, a.g.e., s.138; Askerî Dindersleri, s.49.

57. M.Cevdet, Zamanımızda Usul..., s.319.

58. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.122.

lerin bu seferlerdeki payı nedir? Uçağın savaşdaki önemi nedir?

2. Mahalle işlerinden: Hükümetle işi olan dul, yetim, âmâ ve kadınlarla çocuklara nasıl yardımcı olabiliriz? Evlenecek çağa gelenlere mahalle halkı nasıl yardım edebilir? Parasız yardım nasıl yapılabilir? Kış gelmeden mahalle fakirlerine yapılacak iyilikler nelerdir? Mahalle kahvelerinde kumar oynatmamak, içki içtirmemek için halk, polise nasıl yardım edebilir?

3. Gazete Haberlerinden ve Cinayetler üzerine: Bu cinayetler hangi sebeplerden çıkar? Biz bunlardan ne ibretler alabiliriz? Canîler hangi ailelerden, hangi semtlerden hangi muhitlerden daha fazla çıkar? Sanatın ve dinin canilerin ortaya çıkmasını engelleyen rolü nedir?

4. Bayram günü üzerine: Bayramlarda binlerce insanın camide toplanıp birlikte secdeye varması nasıl bir tesir yapar? Binlerce insanın aynı günde fakirlere yardım etmesi ne gibi neticeler doğurur? Bu yardımlar nasıl olmalı? sadakanın kör ve sakatlara, muhtaçlara verilmeyip de her dilenene verilmesinden ne zararlar doğar? Bayramlarda sıhhat tehlikeye uğrayabilir mi?⁵⁹

M. Cevdet'in tavsiyeleri doğrultusunda hutbelerini hazırlayan ve görev yapan cami görevlileri toplumun birçok sosyal probleminde çözüm getirmeye çalışan birer eğitimci, camiler de bu problemlerin giderilmeye çalışıldığı eğitim kurumları olacaktır.

Bu kadar fonksiyonu olan ve halka hitabetmek için kurulmuş bir müessese olan hutbenen Türkçe okunmasını isteyen M. Cevdet, hutbelerin Türkçe okunmaya başlanmasını⁶⁰ uygun bir yenilik olarak görür.⁶¹

Camilerde yapılacak vaazların da okula devam edemeyen, herhangi bir sebeple okuyup yazmadan mahrum olan binlerce insanı eğitmek maksadıyla yapılması gerektiğini söyler. Eğer bu vaazlar hakkında verilmiş olsa idi, şimdiye kadar ne Türkiye'de

59. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.122-123.

60. İlk Türkçe hutbe Atatürk'ün emriyle 1932 yılında Sadet-Kaynak tarafından Süleymaniye Camisinde okunmuştu. Bk. Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 210-224; V, 1943.

61. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.125.

ne başka yerlerde halkı eğitecek örgün eğitim kurumlarına tiyaç kalırdı.⁶²

Ona göre halk üzerinde bu kadar etkisi bulunan hutbe ve vaazları verecek din görevlilerini çok iyi ve bilgili yetiştirmek gerekir. Peygamber Efendimiz'in seçtiği hatipler de çok tesirli ve uyandırıcı birer zeka idiler.O zamanlar hatipler, en kuvvetli eğitimciler ve canlı birer bilgi hazinesi idiler.⁶³ Hatipler din dışı konularda, sosyal problemleri çözmeye de halka yardımcı olarak yetiştirilmelidir.⁶⁴

M. Cevdet, köy imamlarının da ayrıca ziraat, sağlık gibi din dışı konularda köylülere rehberlik edebilecek şekilde yetiştirilmesinden yanadır. Bu bilgilerin kazandırılabilmesi için de köy imamı yetiştirecek medreselerde, bazı günler öğrencilere hastanelerde, tarla ve bahçelerde pratik bilgiler kazandırılabilmesi için tatbikat yaptırılmasını önerir.⁶⁵ Bu bilgilerle donatılmış köy imamları ülkemizin bağlarında türeyen bağ hastalıklarını giderme, halkı perişan eden sıtmayla mücadele ve kasten çocuk düşürme konularında aydınlatacak, onlara arıcılık, yumurtacılık, aşı, bağ hastalıkları, hayvan hastalıkları ve çeşitli hastalıklar konusunda rehberlik yapacaklardır.⁶⁶

Osmanlıların son döneminde teknik imkanların ve radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının bulunmadığını düşünürsek köylerde görülen bu problemlerle başedebilmek için M. Cevdet'in bu konudaki teklifinin yerinde olduğunu söyleyebiliriz.

M. Cevdet, köy imamlarının camilerde olduğu kadar cami dışında da köylülere dini bilgiler kazandırabileceklerini, özellikle kış gecelerinde halkı köy odalarında toplayarak ilmihal ve Peygamberimizin ahlâkı ile muharebelerini anlatan kitapları okuyarak onları dinî yönden eğitebilecek-

62. M.Cevdet,Askerî Dindersleri,s.124.

63. M.Cevdet,a.es.,s.123.

64. M.Cevdet,Zamanımızda Usul...,s.319.

65. M.Cevdet,Askerî Dindersleri,s.211.

66. M.Cevdet,a.es.,s.32,211,218,222.

lerini söyler.⁶⁷

Görüldüğü gibi M. Cevdet, camilerin ibadet yeri olma özelliğinin yanında birer kültür merkezleri olması gerektiğini, bu mabedlerde görev yapan din eğitimcilerinin halkımızı aydınlatmak, onların düşünce ufuklarını açmak, okullarda öğretmenlerin öğrencilere yaptığı rehberliği camilerde yapmak için gayret sarfeden kimseler olmalarını istemektedir. Ayrıca, Dindersi öğretmenlerinden beklediği geniş kültürlü olma ve genel öğretim metotlarından haberdar olma özelliklerinin cami görevlilerinde de bulunmasını istemektedir.

D. DİN EĞİTİMİNİN KAPSAMI NE OLMALIDIR ?

İnsanla çevresi arasında sürekli bir iletişim ve etkileşim vardır. Hemen hiç kesintiye uğramadan devam eden bu ilişkiler, psikolojinin temelini teşkil eden davranışları ortaya çıkarır. İnsan, bebeklik döneminden başlayarak çevresindeki her şeye ilgi göstermektedir. Bu ilgi ve ilişkiler, fert ve cemiyet ilişkisinin temelini teşkil eder. İnsanları, davranışlarına bakarak tanıdığımızdan ve insanlar arası iyi-kötü ilişkiler davranışlarla kurulduğundan herşeyden önce davranış eğitimine önem vermek gerekecektir.⁶⁸

M. Cevdet'te davranış eğitiminin adı "iman-ı amelî"dir. Amelî iman bizde gereği kadar önem kazanmadığından din eğitimi hep nazariyatta kalmış, öğrenilen şeyler uygulanmadığından medeni ülkeler seviyesine ulaşılammıştır. Sadece "iman-ı nazari" öğretilmiş, "iman-ı amelî"ye gerekli önem verilmemiştir. Din eğitiminin kusursuz bir şekilde yapılabilmesi için dinin bütün yönleriyle insanlara anlatılması ve dinin bir bütün olarak yaşanması gerekir. Bu yanlış eğitim sonucu insanlarımız, ibadetler dışındaki emir ve tavsiyelere ilgi göstermemişlerdir.⁶⁹

İslâmiyet'in, vazifeleri; Nefse Karşı vazifeler, Allah'a karşı vazifeler, İnsanlara karşı vazifeler olmak üzere

67. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.49.

68. Ayhan, Halis, Din Eğitimi ve Öğretimi, Ank., 1985, s.85.

69. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.2, s.13.

üç ayırdığını hatırlatan M. Cevdet, şimdiye kadar yazılan dini eserlerde sadece Allah'a karşı olan vazifelerin anlatıldığını, ilmihal kitaplarında, mekteplerdeki ders kitaplarında ve vaaz kitaplarında insanlara karşı davranışlarımızla ilgili konulara gereken önemin verilmediğini belirtir. Bu sebeptendir ki, namaza, oruca denk tutulacak hiçbir dini hüküm tanınmaz. Namazın her kötülüğü mahvedeceği söylenir. Namaz kılındıktan, oruç tutulduktan ve bir de hacca gidildikten sonra yapılacak iş, affedilecek günahın kalmayacağına inanılır.

M. Cevdet, ibadetlerin dinin temeli olduğunu kabul etmekle birlikte, İslâmiyetin, bu kadar dar bir alanla, sadece ibadetlerle sınırlandırılmayacağını savunur. Her ne kadar ibadetler İslâmiyet'in temeli ise de, diğer vazifeler de dinin direkleridir, duvarlarıdır.⁷⁰ Bu vazifeleri şöyle sıralayabiliriz.

1. Temizlik Eğitimi

İnsanı bir bütün olarak ele alan İslâm dini ruhu tahlil ederken bedeni, bedeni ele alırken de ruhu ihmal etmemiştir. İslam'da ruhî ve manevî olgunluk istenmekle beraber bedeninin ihmal edilmemesi de hatırlatılır. Herbirine karşı vazifeleri adilane bir ölçü içerisinde yerine getirilmesi esastır. İslâm dininin bedenî terbiyede bilhassa üzerinde durduğu hususlardan birisi de temizlik konusudur.

İslâm dininin bu özelliğini çok iyi bilen M. Cevdet, insanlarımızın her nedense müslümanlığı namaz ve oruçtan ibaret zannettiği için, İslâmiyet'in ibadetler dışındaki diğer emirlerini görmemezlikten geldiğini işaret ederek aslında, temizliğin en başta gelen vazifelerimizden biri olduğunu iddia eder.⁷¹ Çünkü temizliğe riayet etmemek imanı yarıyarıya kaybetmek demektir. Müslümanlık lafla değil önce temizlikle başlar. Yalnız Allah'ı Peygamberi sevmek de kafi değildir. Temizlik de gerekmektedir.⁷²

70. İ.Sadi, (M.Cevdet), "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.7, İst., 30 Haziran 1326, s.7.

71. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.191.

72. M.Cevdet, a.es., s.19-20.

İslam dininin temizliğe verdiği önemi anlatırken, "Temizlik imandandır."⁷³ hadisini hatırlatarak temizliğin ibadetten önce geldiğini öne sürer. Çünkü İslâm dininin hikmetlerinden biri olarak namazdan önce yapılacak temizlikle ilgili bazı görevlerimiz vardır. Abdest bunlardan birisidir. Biz namaza verdiğimiz önemin aynısını temizliğe de vermeliyiz. Namazdan önce pislikleri temizlemek namaz derecesinde farzdır. Fakat namaz zihinlerde temizlikten daha fazla büyütülmüştür. Bunun için de diğer temizlikle ilgili görevler önemsenmemiştir.⁷⁴

Farz olan gusül yerine getirildiği halde sünnet olan gusül yerine getirilmemektedir. Halbuki Avrupalılar ayda bir defa yıkanmazken şimdi hergün baştan ayağa yıkanıyorlar. Müslümanlık bu kaideyi 1300 yıl önce öğrettiği halde bizde vücut temizliği alışkanlığı kazandırılmamıştır.⁷⁵ Yatılı okullarda ise İslâmiyet'in temizlik hükmünü uygulamak için bir program yoktur. Bu yatılı okullarda hiç olmazsa yaz aylarında haftada iki gün duş alma alışkanlığı kazandırılması gerekir.⁷⁶

M. Cevdet, temizliğin sağlık yönünden olduğu kadar sosyal ilişkiler bakımından da önemli olduğuna inanır. Temizliğe riayet etmeyen kimseleri toplumun da sevmediğini, bunun da bir takım sosyal problemler doğurduğunu ileri sürer.⁷⁷

O, vücudun sadece görünen kısımlarının değil, görünmeyen kısımlarının da temizliğine önem verilmesini ister. Diş temizliği bunlardan birisidir. Diş temizliği Peygamber'in bir sünnetidir. Sünnet demek de kaide demektir. Avrupalıların okullarında mecbur tuttıkları bu kaideyi Peygamberimiz, 1300 sene önce koymuştur.⁷⁸

Vücut temizliği kadar çevre temizliğine de gereken öne-

73. Müslim, el Camiu's-Sahih, K. Tahare, 1.

74. İ. Sadi (M. Cevdet), "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S. 7, s. 8.

75. M. Cevdet, Askerî Dindersleri, s. 104.

76. İ. Sadi (M. Cevdet), "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S. 7, s. 8.

77. M. Cevdet, "Felsefe ve Terbiye...", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 249.

78. M. Cevdet, Askerî Dindersleri, s. 26.

min verilmesi icabettiğini belirten M. Cevdet, kışlalarda, okullarda ve camilerde çevre temizliği konusunda insanların aydınlatılmasını ister.⁷⁹ Çünkü insanlarımızın temizliğe imanı eksiktir. Biz temizliği yarım bir abdest almaktan ibaret sanmı-
şız. Her hususta temizlik gerektiği konusunda inancımız yok-
tur. Ağzımızda "iman", "İslâm", sözleri gezdiği halde en mu-
kaddes, en yüce yerlerimiz pisliğe, tozlara, mikroplara maruz
bırakılmıştır. Bunun en yakın örnekleri; camilerimiz, okulla-
rımız, sokaklarımız, hamamlarımız, otellerimiz ve hatta resmi
dairelerimizdir.⁸⁰

M. Cevdet'in bu tavsiyeleri doğrultusunda öğrencilere ve halkımıza temizlik yapmanın önemi anlatılacak ve bu yönde ya-
pılan eğitim sonucu ictimai müesseseler daha temiz olacak, te-
temizlik eksikliğinden doğan iman eksikliği de giderilerek in-
sanlarımız daha medenî olacaktır.

2. Çalışma Eğitimi

M. Cevdet, din eğitiminde önem verilmeyen bir noktanın
da halkımızdaki "servet" ve "servet elde etme" konusundaki
yanlış düşünceleri olduğunu ileri sürer. İslâm dini, "İnsan i-
çin çalışmaktan başka bir şey yoktur." (Necm 39) "Ölmeyecekmiş
gibi dünyanın için çalış"⁸¹ gibi emirlerle çalışmayı teşvik et-
miştir. Din eğitimcileri servet sahibi zenginlerin verdiği ze-
katın faydalarından, herkesin bildiği nisap miktarından sık
bahsetmektedirler. Fakat tembelliğin fenalıkları ve zararları,
şirketlerin kuruluş şekilleri, faydaları, sanayi ve ziraatın
önemi, çalışmaları sayesinde fakirlikten zengin olan meşhurlar-
dan bahsetmemektedirler. Halkımız ziraat, sanat ve ticareti i-
lerletme konusunda teşvik edilmemekte ve dinin bu lüzumlu emri
ihmal edilmektedir.⁸²

79. M.Cevdet, Askeri Dindersleri, s.26.

80. İ.Sadi (M.Cevdet), "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Üm-
met Mec., S.7, s.8.

81. Münavi, Muhammed el Meduv, Feyzü'l-Kadir Şerh-i Camii's
Sağır, C.II, Beyrut, 1972, s.12.

82. M.Cevdet, "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec.,
S.8, 12.

Peygamberimiz'in iktisadî işleri idare etmede büyük gayretleri olduğunu ve insanlara bu konuda da rehberlik ettiğini belirten M. Cevdet, Peygamberimiz'in iktisadî alanda yaptığı yenilikleri şu şekilde özetler: Ticaret ve sanat piyasasından hile ve ihtikarı kaldırmak için esnaf arasında teşkilat kurmak, Zamanında bütün mevcut esnafı "fütüvvet" teşkilatına tabî tutmak, halkı soyan ihtikarcı esnafı ortadan kaldırmak, Yahudiler'in faizlerle halkı zarara sokmalarına engel olmak, alınan vergileri hafifleterek zenginleri fakirlere zekat vermeye mecbur etmek, zekat sayesinde İslam maliyesine bütçe usulünü koymak.⁸³

Peygamberimiz'in iktisadî işlere bu kadar önem verdiği halde "Servet, para, mal dünyalık şeylerdir. Önemli olan ahirettir." diyen zihniyete O, şu sözleriyle karşı çıkar: "Biz yalnız ahiretlik değiliz. Hem dünya hem ahiret içiniz. Sa'ysiz servet, servetsiz vergi, vergisiz ordu, ordusuz devlet durmaz."⁸⁴

O, Yahudiler'in milliyetlerini korumada en büyük etkinin Yahudiler'in para kazanma konusundaki gayretlerinin olduğuna işaret ederek⁸⁵ servetin sanayi, ziraat ve ticaret hayatında önemli bir yeri olduğu kadar dini hayatımızda da vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak durduğunu şu cümlelerinden anlayabiliriz. "İslamiyet evvela temizliği şart koymuştur. Fakat zengin olmadan bu vazifeyi tamamıyla yapmak kâbil mi? Bol ve güzel çeşmeler, iyi su yolları, kuvvetli su hazineleri, temiz çamaşırlar, temiz mektepler az para mı ister? Namaz vazifemizdir değil mi? Bu, mescid ister, cami ister. Mescidler camiler her yerde yapılmak için milyonlarca para lazım. Sonra iyi vaizler lazım değil mi? Zenginlik olmazsa İslâmiyetin istediği bu adamlar yetişebilir mi? Dinimiz fakirlere yardımcı emretmiştir. Zekat ve Sadaka koymuştur değil mi? Lâkin yardım; elbise ile, yemek ile, kitap ile, ev ile ilaç ile olur. Bunlar parasız tedarik edilebilir mi?

83. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.51-52.

84. M.Cevdet, "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.8, s.12.

85. M.Cevdet, "Yahudi Ruhu ve Mesaisi", Muallimler Mec., S.27-28, İst., Şubat-Kanun-u Sani 1925, s.1127; "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.8, s.12.

Dinimiz okumayı emreder değil mi? Fakat okumak için binlerce mektep, binlerce hoca, yüzbinlerce kitap lazımdır. Parasız bunlar nasıl bulunacak. Dinimiz askerlik vazifesini farz kılmıştır... Bu vazifeye yüzbinlerce tüfek, kılıç, süngü, top ve hele şimdi ayrıca tayyareler, tahtelbahirler enva zırhlılar ister. Milyonlarca fişenk yüzlerce kale, istihkam, kışla, tabya ister. Yüzbinlerle nefer ve zabıt ister. gördün mü paranın dinde tesirini? anladın mı ki yalnız namaz ve oruçla iş bitmez ve medeniyet yürümez. Onları bile bihakkın yapmak için paraya ihtiyaç var.⁸⁶

M. Cevdet, Hristiyanlar'ın da servet sayesinde ilim, kültür ve medeniyet alanında ilerlemeler kaydettiği halde, bizim ise hala servetin aleyhinde bulunmamızı üzüntü verici bir olay olarak görür. Ülkemizin medenî bir ülke olabilmesinde, İslâmiyeti para ile birlikte mütala eden zengin müslümanların payının büyük olduğuna inanır. Atalarımız bu gerçekten hareket ederek camiler, medreseler, vakıf mektepler, kütüphaneler, çeşmeler, su yolları ve hamamlar inşa ederek memleketimizi mamur bir hale getirmişlerdir. Biz ise, eski servetimizi artırmak şöyle dursun bu eserleri koruyamadığımız için harap olmasına sebep olmuşuz. Bu bizdeki servetin iyi kullanılmaması, iktisat ve tasarruf konusunda iman eksikliğinden ve yanlış eğitimden kaynaklanmaktadır. İktisat ve tasarrufa ne eğitimcilerimiz ne de ailelerimiz inanmaktadır. Ülkemizi medeni bir seviyeye çıkarabilmemiz için çocuklarımıza iktisat, tasarruf ve servet biriktirme mefhumlarını aşılamamız gerekir.⁸⁷

3. Tasavvuf Eğitimi

M. Cevdet, dinî terbiyede yanlış anlaşılan bir noktanın da tasavvuff hayat olduğu görüşündedir. O, çoluğunu çocuğunu aç bırakarak, elinde tesbih dağlara çıkmayı, insanlardan kaçarak mağaralara, zaviyelere, tekkelere kapanmayı bir fazilet örneği

86. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.97.

87. M.Cevdet, "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.8, s.12; Askerî Dindersleri, s.98.

olarak görmez. Gerçek velilerin bu vasıftakiler değil insanları irşad eden, zamanın musibetlerine göğüs geren, halk içinde Hak ile beraber olan insanlar olduğunu kabul ederdi.⁸⁸

Ona göre tekkeler ve zaviyeler olgunluk dönemlerinde, bu özellikte dervişler yetiştirmiştir. Bu dervişler halk arasında ve halk için yaşamayı prensip edinmiş, gerektiğinde savaşa katılarak yurt müdafasında görev almışlardı. Şeyhleri de sultan olmayan yerlerde hüküm ve saltanat icra etmişlerdir.⁸⁹ Tekkeler de birçok ruhu terbiye etmiş birer eğitim merkezi görevini yapmıştı. Tekkeler eskiden Edebiyat, Musiki ve Tarih ocakları idi. Hayatın ızdıraplarını dindirmek isteyenler oralara koşarlar, menkıbelerle yeniden canlanırlardı. Tekkeler, ümitsizlik ve mahrumiyet ile canına kıyacak olan insanların yeniden hayat buldukları yerlerdir.⁹⁰

M. Cevdet, tekkelerin çeşitli yerlerdeki şubeleriyle aralarında olan bağlılığın mükemmel olduğunu belirtir. Buna örnek olarak da Ahilik müessesesini gösterir. Ahiler, bütün yurt sathına yayılan bir şebekeye sahip oldukları halde birbirlerini faaliyetlerinden haberdar idiler. Bu tekkeler arasında insanı şaşırtacak bir uyum vardı.⁹¹

O, tasavvufî hayat denilince bunların anlaşılması gerektiğini, son zamanlarda tekkelerde görülen, gerçek hayattan kopuk bir hayatın anlaşılmaması gerektiği inancındadır.⁹²

4. Evlilik Eğitimi

Din eğitiminde noksan bırakılan hususlardan birinin de evlilik konusu olduğunu belirten M. Cevdet, halkımızın evlili-

88. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.2, s.13.

89. M.Cevdet, "Ahilerde Ocak Teşkilatı", Büyük Mec., S.8, İst., Mayıs 1919, s.122-123; "Ahiler Müessesesi", Büyük Mec., S.5, İst., Kanun-u Sâni 1918, s.77.

90. M.Cevdet, el Ahîyet..., s.152; Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı, İst., 1937, s.18.

91. M.Cevdet, "Ahiler Müessesesi", Büyük Mec., S.5, s.77.

92. Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı, s.18.

ğın faydalarının, şartlarına uygun olmadığı zaman da bir felaket olduğunun öğretilmediğini ileri sürer. Bu sebepten dolayı bizde nice evlilikler felaketle sonuçlanmaktadır. Aile hayatını tehdit eden fenalıkları ortaya koyan, çocuk ve aile eğitimini anlatan bir eser bile kaleme alınmamıştır. Bunun için de aile hukuku yok olup gitmektedir. Hapishaneleri dolduranlar, boşanmak için çare arayanlar yanlış evliliğin mahsulleridir. Gençleri bu konularda eğitmek, onlara rehber ve yardımcı olmak gerekir.⁹³

5. Sosyal İlişkiler Eğitimi

M. Cevdet, dinin medenî hukukî ve kul hakkı ile ilgili olan emirlerinin ibadetlerden daha önemli olduğuna inanır. Çünkü ibadetler insanlara karşı yapılması gereken vazifelerden değildir. Allah'a karşı yapılan vazifelerdendir. Bir insanın hayatına, ırzına, malına taarruz etmemek, helal para kazanmak, toplum içinde bir asalak olmamak, ailesine ve insanlara hayırlı olmak insanlara karşı olan vazifelerimizdendir. Bu sebepten kul hakkı Allah hakkından önemlidir. Namaz kılınmazsa, oruç tutulmazsa zararı kimseye ait değildir. Bu kul ile Allah arasındadır. Buna kimse karışamaz. Nitekim bu vazifelere ait kusurlar Allah tarafından affedilebilir. O'na akıtılacak bir katre gözyaşı bütün günahları silebilir. Fakat kul hakkı diye isimlendirilen insanlara karşı vazifelerimizdeki kusurlarımızı, insanlara ait, komşumuza, vatanımıza karşı işlediğimiz hataları, namaz ve oruç da affettirmez. Zaten Onlar bu ibadetlerinin hayrını da görmezler. Bundan dolayıdır ki, kul hakkı ve medenî-insanî vazifeler, Allah hakkından daha önemlidir. Namaz, orucu ve diğer ibadetleri ne kadar seviyorsak ve ifa ediyorsak en azından o derece insanlarla olan münasebetlerimizdeki hal ve tavırlarımıza önem vermeliyiz.⁹⁴

M. Cevdet, halkımıza ve insanlarımıza din eğitiminin bu doğrultuda yapılmasını, namaz ve oruca düşünün bu insanları me-

93. M.Cevdet, "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.8, s.12.

94. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.95, 114.

denî vazifelere de önem vermeye alıştırmamız gerektiğini belirtir. Bunun için de din eğitimcilerinin ihmal edilen bu ictimai meseleyi tekrar canlandırmaya ve halkı bu yönde aydınlatmaya çalışmaları gerekir. Ayrıca halk namaz ve orucun gerekliliğine ne kadar inanıyorsa onun en azından bir katı kadar da medenî ve insanî vazifelere inanması için gayret sarfetmelidir. İslâmı yarım yamalak değil bir bütün içinde öğretmelidir. Çünkü yarım doktor insanı candan, yarım hoca da dinden çıkarır.⁹⁵

O, din eğitimcilerinden, nafîle ibadetlerin faziletinden ziyade farz olan sosyal ilişkileri yerine getirmenin faziletinden bahsetmelerini ister. Çünkü "yapılacak bu kadar farz vazifeler vardır. Onların teşviki lazım iken nafîle şeylerle uğraşmak şu asr-ı terakkide hakikaten nafîlelerdir!"⁹⁶

E. DİN EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Dinî bakımdan eğitimin gayesi çocuğu ve genci, yavaş yavaş dindar ve ahlâklı insan olmak üzere dünya ve amiret hayatına hazırlamak ve bu hususta onu olgunluk derecesine ulaştırmaktır. Bu maksatla gerek Dindersi kitaplarının gerekse din eğitimcilerinin psikolojik ve pedagojik bakımdan çocuğu tanımları gerekmektedir.⁹⁷

1. Dindersi Kitapları Nasıl Olmalıdır ?

Dindersi kitapları hazırlanırken çocuğun ve gencin gelişmesi, ders konularının seçimi, sıralanışı, fikirlerin işlenişi ve metotların uygulanışı gözönünde bulundurulmalıdır. Mesela, hangi konu hangi sınıfta, hangi yaşta ve ne şekilde verilecektir? Sınıflar ilerledikçe din bilgilerinin dozajı nasıl ayarlanabilecektir? gibi hususlara dikkat etmek gerekir. Dindersi ki-

95. İ.Sadi(M.Cevdet), "Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.7, s.8.
 96. M.Cevdet, "Terbiye-i Ahlâkiyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.8, s.12.
 97. Yavuz, a.g.e., s.45; "Din Psikolojisinin ışığı Altında Din Eğitiminin Değerlendirilmesi", Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank., 23-25 Nisan 1981, s.186.

taplarının hareket noktası çocuk ve genç olmalıdır. Sürekli tekrarlanan konularla kuru ve mücerret bir konu arz etmemelidir.⁹⁸

Meşrutiyet döneminde okullarımızda, özellikle ibtidaiye mekteplerinde okutulan ilmihal kitapları bu kurallar gözönünde bulundurulurken hazırlanmamıştı. Bu kitaplar çocukların anlayamayacağı birtakım kavram ve tariflerle dolu idi. Bu derslerde 6-7 yaşındaki öğrencilere "Farz delil-i katî ile bilinen şeydir; Vacip delil-i zannî ile bilinen şeydir.", "Allah'ın sıfat-ı selbiyesi ve sıfat-ı subutiyesi vardır." gibi tarifler öğretilmeye çalışılırdı. Bu tarif ve mefhumları anlayamayan öğrenciler, bu kavramları mahiyetlerini bilmeden ancak ezberliyordular.⁹⁹

M. Cevdet, bu usul takip edilerek yazılan ilmihal kitaplarının öğrencilerin fikrî ve zihni seviyelerine uygun olmadığı görüşündedir. Ona göre bu kitaplar çocukların İslamiyeti sevmelerine değil ondan nefret etmelerine sebep olmaktadır. Çünkü bu eserler, çocukların zihinlerinde yüzlerce şüphe uyandırmakta ve sevimsiz mücerred kelime yığınlarından meydana gelmektedir.¹⁰⁰

O, Cevdet Paşa'nın çocuklar için yazdığı "Kısas-ı Enbiya" isimli eserini öğrencilerin seviyesine inerek yazılmış bir kitap olarak kabul eder. Cevdet Paşa'yı da din eğitimi verme konusunda çocuk seviyesine inerek onları cezbedecek şekilde sade bir dille yazmış ve canlı tasvirlerle yer vermiş bir eğitimci olarak görür.¹⁰¹

Çocuk hayatı, çocuk kalbi ve çocuk dilinin büyük bir âlem olduğu için, bu âlemle uzun bir müddet metotlu bir şekilde temasta bulunmak gerektiğine işaret eden M. Cevdet, ancak bu konularda kafa yoran kimselerin çocuk ruh ve zevkini keşfederek onların ruhuna uygun eserler yazabileceklerini belirtir.¹⁰²

98. Yavuz, a.g.m., Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, s.186.

99. Sati Bey, "İlmihal Nasıl Öğretilmelidir?", Tedrisat-ı İbtidaiye Mec., S.7, İst., trs., s.11-13.

100. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 71. Senesi...", Tedrisat Mec., S.39, s.438.

101. M.Cevdet, a.mak., s.439.

102. M.Cevdet, a.yer.

Dindersi kitaplarının öğrencilerin seviyesine uygun bir şekilde yazılması için derslerin karşılıklı konuşma şeklinde, sevimli, cazip bir üslupla kaleme alınmasını birbirinin ardı sıra gelen katı üslubun terk edilmesini ister. Maarif Vekaleti'nin Dindersi kitaplarının nasıl hazırlanması gerekeceği konusundaki sorusunu O, şöyle cevaplandırmıştı: "Dinderslerinin kız ve erkeklere verilecek kısımları üzerinde çok düşünmek gerekir. Zira, erkeklerin hayatına, ihtiyacına uyacak misalleri intihap etmek mevzubahis olurken kızları unutmamak gerekir. 'İhtilam, hayız, âdet-i şehriye' bahisleri geçerken hocanın derste çok müteyakkız davranması lâzım geldiği kadar, eser yazanların da, programı tertip edenlerin de bu babta etraflı ve ihtiyatlı düşünmesi lâzımdır. Resmî bir kitabın içindeki misallerin, kullanılan bazı tabirlerin buluşa ermeyen, henüz eren, ereli hayli zaman geçmiş olan muhtelif talebe ve talibat üzerinde yaptığı muzır ve müstehcen tesirlere çok şahit olmuşumdur. Kaş yaparken göz çıkartmamak, din ve ahlâk dersi verirken ahlâksızlık yapmak şîârı, elbette salim bir hatt-ı harekettir.¹⁰³

M. Cevdet, askerler için yazdığı "Askerî Dindersleri" isimli kitabını da askerlerin o günkü kültür seviyelerini gözünde bulundurarak kaleme almıştır. Bu eserde insanî, dinî, vatanî fikirleri çok defa birer hikaye ve hatıra içinde ifade etmeye çalışmış, askerlerin konuştuğu ve işittiği sade bir dil kullanmıştır. Misalleri köy ve şehirlerde görülen hadiselerden çıkarmış ve yakından uzağa doğru hareket etmiştir. Askerler temsillerden ve müşahhas hakikatlerden hoşlanacağı düşüncesiyle manevî hakikatleri harici temsillerle anlatmıştır.¹⁰⁴

M. Cevdet, "Peygamberimiz bu diyara gelmiş olsaydı Türkçe söyleyecekti." görüşünü benimsediği için dinî kitapların sade bir Türkçe ile yazılmasına taraftardır. Ona göre ancak ihtisas kitapları Arapça ya da bir başka yabancı dil ile yazılabilir. Zaten İslâm dininin de namazda okunacak ayet ve surelerden başka Arapça konusunda bir zorlaması yoktur. Din eğitimi görmüş

103. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 212-213.

104. M. Cevdet, Askerî Dindersleri, s. 3.

Türklerde zaman zaman görülen Arapça ve Farsça yazma duygusu İslâmiyetin bir zorlaması değildir. Bu Araplarla ve İranlılarla karşılıklı etkileşimden kaynaklanmıştır. Arap ve Acem medreselerinin parlaklığı, yüksek Türk tabakasını etkilemiş, onlar da Arapça ve Farsça yazmışlardır.¹⁰⁵

O, Kur'an'ı okumaktan asıl maksadın manasını anlamak olduğuna inandığı için bir kimsenin Kur'an'ın manasını öğrenmesinin faydalı olacağını, en azından namazlarda okuduğu küçük sure ve ayetlerin manasını öğrenmesinin ise bir görev olduğunu belirterek Dindersi kitaplarında bazı kısa sure ve duaların meallerine yer verilmesini ister.¹⁰⁶ Çocukların Türk dilini sevmesiyle dinini sevmesi arasında bir ilgi gördüğü için Türkçe'nin inkar edilen kuvvetini öğrencilere tanıtmak gereğine inanır. Bu sebepten sade bir Türkçe kullanılmasına taraftardır.¹⁰⁷

2. Din Eğitimsi Öğretmenler Nelere Dikkat Etmelidir ?

Dindersi öğretmenlerinin derslerin sevimli bir hale getirmesini ve öğrencinin fikrî yapısına uygun eğitim vermesini isteyen M. Cevdet, dile kolay gelen bu kuralın uygulanması; herhangi bir dersi öğrencilerin seviyelerine göre renkten renge sokmak meselesinin her öğretmenin üstesinden gelemeyeceği bir metot olduğunu ifade eder. Öğretmenlerinin yaşa göre gıda verme gibi dersin şeklinin nasıl olacağını bilmediği için O, İbtidaiye talebesi iken Kur'an-ı Kerim dersine devam etmekten kaçındığını anlatır. Hocaları bu derste çocuklardan "Karabaş Tecvidi"nin ezberlenmesini isterdi. Korku tesiriyle bunları ezberlediğini, fakat, tecvid kaidelerini, ayetlerin okunmasına tatbik muvaffak olamadığını söylerdi.¹⁰⁸

105. M.Cevdet, "Mektep ve Matbuat...", der.Erüz, a.g.e., s.135; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.372.

106. M.Cevdet, Askerî Dindersleri, s.103.

107. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.5, s.3-4; Zamanımızda Usul..., s.19; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.287, 601.

108. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.5, s.3.

Rüşdiye seviyesindeki öğrencilere ayetlerin manalarının seviyelerine uygun bir şekilde izah edilmesinin onlarda derin bir merak hissi ve hürmet duygusu vereceğini iddia eden M.Cevdet, bu neticeye öğretmenlik tecrübesi ve kendisi 15 yaşında iken başından geçen şu tecrübeyle ulaştığını söyler: "15 yaşına geliyordum. Babam 'Yasin-i Şerif' tefsirinden Türkçe anlattığı hikaye-i tarihiye beni o kadar cezbetmişti ki... Annem ve dadım bu merakımı gördüler. Kenarında Türkçe tefsiri dercedilmiş bir Kur'an-ı Kerim verdiler. Mahiyet-i mukaddesesine hâla hayran ve hürmetkâr olduğum Kitab-ı Mübin'e o günden beri başka bir nazar-ı takdir ile bakarım."¹⁰⁹

11 sene kadar eğitimiyle özel olarak ilgilendiği Nejat isimli öğrencisini, Kur'an'ın ruhuna nüfuz ettirmek için "Tebareke" ve "Yasin" surelerini iki ay süreyle tercüme ve izah etmiştir. Bütün bu derslerde kuru tefsircilikten vazgeçmiş, her ayetin işaret ettiği ve açıkladığı eski ve yeni medeniyet hadiselerini, tarihî vakaları, modern hayatın masum veya çirkin sahnelerini Onun seviyesine inerek tasvir etmiştir.¹¹⁰ İbtidai muallimi olacak öğrencilere de bu metodu uygulamış, onların seviyelerine uygun ayetlerin bu öğrencilerde derin bir merak hissi uyandırdığını müşahade etmiştir.¹¹¹

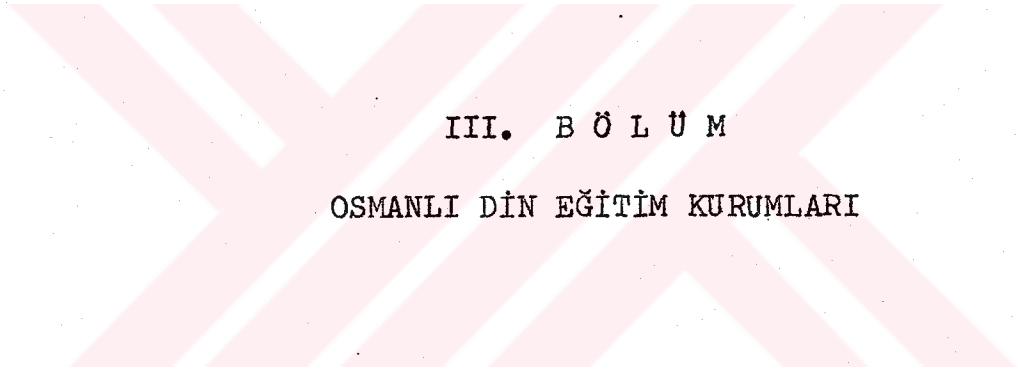
M.Cevdet, eğitimcilerin "İnsanlarla onların akılları nisbetine göre konuşun." hadisine uydukları zaman başarıya ulaşabileceklerini söyler.¹¹² Kur'an'da da çeşitli seviyedeki zihinlere hitabeden örnekler mevcuttur. Hz. Peygamber de 23 senelik irşâdî süresince çeşitli halk tabakalarını terbiye ederken bu metodu kullanmıştır.

109. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.s.3.

110. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.85. Bu metodun semeresini gören M.Cevdet, bu iki surenin tefsirini Nejat'a öğrettiği şekilde yazmayı düşünmüş, fakat bu düşüncesini gerçekleştirilememiştir. Bk. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.85.

111. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.5, s.4.

112. Acluni, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ, C.I, Beyrut, 1351, s.196.

III. B Ö L Ü M
OSMANLI DİN EĞİTİM KURUMLARI

OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı eğitim kurumları iki ana kısma ayrılırdı.

1. Din esasına göre eğitim yapan kurumlar
 - a. Sıbyan Mektepleri
 - b. Medreseler
2. Batılı usullere göre kurulmaya başlanan eğitim kurumları
 - a. Askeri, Teknik ve İhtisas Okulları
 - b. Genel eğitim kuruluşları¹

Bu bölümde M. Cevdet'in, din esasına göre eğitim yapan, öğrencilerine dinî ve hukukî bilgiler kazandırmak için açılan Sıbyan Mektepleri ve Medreselerle ilgili görüşlerini ele almaya çalışacağız.

A. SIBYAN MEKTEPLERİ

Sıbyan Mektepleri çoğunlukla mahalle camileri yanında bazen de mahalle aralarında müstakil olarak hayırsever kimse-
lerin yaptırdıkları ve idareleri yaptırımlar tarafından kuru-

1. Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1974, s.6; Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İst., 1977, C. I-II, s. 5; Kodaman, Bayram, Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi, İst., 1980, s.10; Okutan, Ömer, "Din Eğitimi" der. Cumhuriyet Döneminde Eğitim, s.410.

lan vakıflarca karşılanan okullardır.² Genellikle öğretim süresi dört yıl olan bu okullar, çocuklara Kur'an okumasını, namaz kılmasını, yazı yazmasını öğretmek, namaz surelerini ezberletmek amacıyla kurulmuştur.³

M. Cevdet'e göre bu okulların Türk-İslâm eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu okulların önem kazanmasının en büyük sebebi, İslâm dininin çocuklara dinî vazifeleri, okuma-yazma ve adab-ı muâşeretini öğretilmesini emretmesidir. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra ilk iş olarak İznik ve Bursa medreselerinin inşası, arkasından da Sıbyan Mektepleri'nin açılması devletin bu okullara verdiği önemi gösterir. Bu şekilde çocuklar, ilk zamanlardan beri eğitim ve öğretimden mahrum bırakılmamıştır.⁴

O, Sıbyan Mektepleri'ne öğretmen yetiştirme konusunda Fatih'in çalışmalarını eğitimcilerimize örnek olarak gösterir.⁵ Programlarını Fatih'in hazırladığı Eyüp ve Ayasofya medreselerinde Sıbyan Mektepleri'ne öğretmen yetiştirmek için ayrı bölümler açılmıştı. Muallim olacak adaylar genel medrese programından farklı bir programa tabi tutulurdu. Fatih, bizde öğretmen yetiştirme programlarını, alanın özelliklerine göre ilk kez düzenlemiş bir program yapıcısıdır. Fatih'in çağına göre çok ilerici olan bu düşüncesi sonraları geliştirilememiş hatta bu program terkedilmişti.⁶

M. Cevdet, Fatih'in Eyüp ve Ayasofya'da açtırdığı Sıbyan Mektebi muallimi yetiştiren medreselerin o devre göre çok mükemmel olduğu görüşündedir. Bu medreselerde, muallim olacaklar şu dersleri okuyorlardı: Arapça, Sarf, Nahiv, Edebiyat,

2. Unat, Faik Reşit, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ank., 1964, s.10; Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Ank.1985, s.71.
3. Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 82, 86; Koçer, a.g.e., s.8.
4. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.175.
5. M.Cevdet, a.mak., s.181.
6. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.75-76; Koçer, Hasan Ali, "İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi", der.Cumhuriyet Döneminde Eğitim, s.572.

Mantık, Adab-ı Mubahese ve Usul-u Tedris,⁷ Münakaşalı Akaid, Riyaziyat .(Hendese ve Hey'et) Hesap dersi, Hendese içinde, Tarih dersi, Edebiyat içinde, Coğrafya ise Heyet dersi içinde okutuluyordu.⁸ M. Cevdet, bu programlarda yer verilmeyen Musıki, Resim, Beden Eğitimi ve Tabiat Bilgisi dersleri ile ilgili görüşlerini şu şekilde izah eder: "Resim dersine gelince, hendesi resimlerden gayrısı o vaktin zihnince makbul değildi. Avrupa bile tedrisatta resmin menfaatını çok sonra derketmiştir. Eşya Dersleri'ne⁹ gelince, bu lüzum düşünülemedi. Bu ders yalnız medaris-i kadimede değil 50 seneden beri mekatib-i cedidede bile terbiyeye alet olamamıştır. Muallimler onu inkişaf-ı zihin ve zevke vasıta olarak kullanamamışlardır. Cimgastik kitap halinde ve ders şeklinde değildi. Tatil günlerinde güreşme ve top oynama suretiyle talebeler bedenlerini takviyeye çalışırlardı."¹⁰

M. Cevdet, bu programlarda Fıkıh dersinin zorunlu ders olarak okutulmamasını ilginç bulur. Çünkü bu ders muallim değil adli ve idari memur olacaklara gereklidir. Bunun için de dersin teferruatıyla öğretmen adaylarını yormak gereksizdir.¹¹

Görüldüğü gibi M. Cevdet, Sıbyan Mektepleri'nde muallim olacak adaylara, öğretmen olduklarında onlara pratik fayda sağlayacak bilgi ve becerilerin kazandırılmasından yanadır.

B. MEDRESELER

Selçuklu Türkleri'nin ünlü devlet adamı Nizamü'l-Mülk (1018-1092) tarafından Bağdat'ta açılan "Nizamiye Medreseleri" Türkler'in İslam dünyasına kazandırdıkları öğretim kurumları-

7. "Karşılıklı Konuşma ve Ders Verme Usulü"
8. Tarih ve Coğrafya dersleri Avrupa'da XIX. yüzyılın sonlarında mecburi ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Bk.M.Cevdet,"Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec.,S.32,s.180.
9. "Tabiat Bilgisi"
10. M.Cevdet,"Darulmuallimin'in 70. Senesi...",Tedrisat Mec.,S.32,s.180-181.
11. M.Cevdet,a.mak.,s.181.

nın öncüsüdür. Osmanlı devrinde ise ilk kurulan "İznik Medresesi"dir.¹²

Tarihimizin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, eğitimin temel yapısını oluşturan medreseler, ülkemizde yaklaşık 1000 yıllık hayatı boyunca eğitim-öğretim alanında önemli rol oynamıştır. Kuruluş, gelişim, eğitim ve öğretimini devirlerindeki devlet felsefelerine göre düzenleyen medreseler, tarih sayfalarımızda canlı birer ilim kuruluşları olarak görülmektedir.¹³

Kültür hayatımızda önemli bir yeri olan medreseler hakkında bir çok aydınımız gibi M. Cevdet de görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. O, medresede eğitim görmüş bir düşünürümüz olmadığı için medreseleri objektif bir biçimde ele alarak değerlendirebilmiştir. Çünkü bir düşünce sistemini değerlendirirken o düşüncenin içinde kalıp değerlendirmekten ise, dışında kalarak ama bilerek değerlendirmek çok daha sıhhatli ve isabetli olmaktadır.

Bu bölümde Onun medreselerdeki eğitim-öğretim, medreselerin gerilemesi, medreselerin ıslahı, medreselerin kültür ve medeniyet alanındaki hizmetleri ile ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Medreselerde Eğitim-Öğretim

a. Ders Saatleri

Medreselerde dersler sabah ve ikindi namazından sonra olmak üzere iki defa yapılırdı. Öğrenciler ikindi derslerine katılmayabilirdi. Çünkü icazet sabah derslerinden verilirdi. Cuma ve Salı günlerinde ders yapılmaz, öğrenciye özel işleri görmek ve kitap istinsah etmek için vakit bırakılırdı.¹⁴ Mol-

12. Unat, a.g.e., s.3; Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, trc.Yıldız Moran, İst., 1979, s.246.
13. Çetin, Osman, Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, İst., 1981, s.156-157; Ergun, Mustafa, "Örgün Eğitimin Kurulmasında Medreselerin Rolü", der. Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank., 1981, s.54.
14. Gökyay, Orhan Şaik, "Osmanlı Türkleri'nde Öğretmen ve Öğrenci Anlayışı", Tarih ve Toplum Der., S.31, İst., Temmuz 1986, s.53.

la Fenarî'nin yaptığı gibi bazen bu tatil günlerine okutulan ders kitabını öğrenciler istinsah etsin diye pazar günleri de ilave edilirdi.¹⁵ Medrese talebesi bütün vaktini ertesi günkü hazırlanmakla, verilen dersi tekrar etmekle veya ilmi sohbetlerle geçirirdi. Kendisini ilme veren veren öğrenciler, ders kitapları dışındaki bazı eserleri de tetkik edebilirdi.¹⁶

M. Cevdet, medreselerin ders saatleri ile ilgili bu programının "öğrencinin hocasından önce dersi hazırlayabilmesi için kendisine ortam hazırlanmalıdır!" tarzındaki eğitim kuralı ile uyum içinde olduğunu ileri sürer. Ona göre medrese programcıları bu kuralı uygulama konusunda mükemmellik göstermişler, ders programlarında elastikiyeti temin ederek eğitimi en zaruri olan şeylere hasretmişler ve bunun için de öğrenciye bol vakit bırakmışlardır. Batı tarzında kurulan okullarda ise bu durum gözönünde bulundurulmamıştır.¹⁷ Eğitimciler bu okullarda gösterilen derslerin fazlalığından, hazırlık vaktinin yetersiz oluşundan bahsetmektedirler. Öğrenciler sabahtan akşama kadar, oniki-onüç sene haddinden fazla ders yükü altında bocalayıp kalmaktadır. Derslerini hazırlayacak vakit bulamamaktadırlar. Medreselerde ise, zihni dumura uğratacak ders kütlesi yığılmaz. Öğrencilere yeterince boş zaman bırakılır. Bunun için medreselerde sağlıklı bir eğitim yürütülürdü.¹⁸

b. Öğretim Programları ve Ders Kitapları

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sıhhatli bir şekilde yürütülmesi için iki önemli unsur vardır. Bu iki unsur aynı

15. Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İst., 1984, s. 23; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ank., 1984, s. 36; Baltacı, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst., 1976, s. 43.
16. Gökyay, a.g.m., Tarih ve Toplum Der., S. 31, s. 53.
17. M. Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar Karşısında Mektep Medrese", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 226.
18. M. Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 226; "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S. 49, İst., Teşrin-i Evvel 1919, s. 328-329.

zamanda öğretimin seviyesinin düşük veya yüksek olduğunu gösterir. Biri program, diğeri ise ders kitaplarıdır. Medreselerde programlara ve ders kitaplarının hazırlanmasına gereken önem verilmiştir. Fatih medrese programları ile ilgilenmiş, zamanın bilginleri ile ana dersleri programa ve vakfiyesine koymuştur. Yalnız konularını ve ilim dallarını değil, hangi ilim dalında hangi kitabın okunması gerektiğini de açıklamıştır.¹⁹

M. Cevdet Fatih'in medrese programlarını hazırlamasını programlara verilen önemin bir göstergesi olarak kabul eder.²⁰ Ona göre medrese programlarına verilen bu önem sayesinde mükemmel programlar geliştirilmiştir. Hazırlanan bu programlarda en çok göze çarpan husus; öğrenciye öğrenim hayatı boyunca öğretilmesi gereken müfredat programının bir bütünlük arz etmesi ve aralarında bir uyumun bulunmasıdır.²¹

Programlarla ilgili diğeri bir husus da medreselerin, daima aynı hedefe koşan ve öğrencilere değişik hedefler göstermeyen, şahsiyetler değiştikçe program değiştirmeyen bir sisteme tabi olmasıdır. Buna programlarda "istikrar" ve "gayede birlik" prensibi diyebiliriz.²²

Medreselerdeki bu prensibi mekteplerle karşılaştıracak olursak, mekteplerin, bütün dersleri arasında uyum ve irtibat olmadığını; fen bilimleri, dil ve din bilimleri arasında genel olarak birbirini tamamlayıcı bir irtibat olmadığı gibi bazı önemli konularda bile birbirini nakzedici bir tarzda programlarda yer verildiğini görürüz. Medresedeki dersler arasında da bir uyum ve irtibat vardır.²³ Mektep ve medrese programlarının bu özellikleri iki kurum arasında iki ayrı zümre cereyan doğ-

19. Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İst., 1983, s.77, 194.

20. M. Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.181.

21. M. Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M. Cevdet' - in Hayatı..., s.226.

22. M. Cevdet, "Türk İrfanı...", der. Erüz, a.g.e., s.169.

23. M. Cevdet, "Hayatî ihtiyaçlar...", der. Ergin, M. Cevdet' - in Hayatı...; s.226; "Yarınki Talim ve Terbiye Müesseseleri", Tedrisat Mec., S.57, İst., Haziran-Eylül 1920 s.794.

masına sebep olmuştur.

M. Cevdet medresedeki ders programları arasında bahsedilen maddî irtibattan başka diğer derslerin dinî derslerle de uyum içinde olduğunu belirtir. Bu uygunluk, "Eğitim gencin bütün ihtiyaçlarına uygun olmalı ve özellikle Allah inancı konusunda taassuptan uzak bir eğitim verilmelidir." kuralıyla uyum içindedir. Çünkü medreseler bütün derslerini buna göre tertip etmiştir. Bütün dersler birbirini yalanlar mahiyette değildir. Mekteplerdeki Tabiat derslerinde ise dine karşı hak-sız saldırıların yapıldığı görülür. Bu da gencin ruhunun muhtaç olduğu ilahî duyguları baltalar. Sonuçta mektepliler çok defa tabiatın yaratıcısına imanlarını kaybederek yetişirler. Medreselerde ise din mefhumunu baltalayacak şeyler anlatılmadığı için medreseliler, ruhen mesut ve hayatın şiddetlerine bu derin iman sayesinde fazla mukavemet kazanarak yetişirler.²⁴

Meşrutiyet döneminde modern eğitim veren okullarımızın programlarına baktığımızda dinî muhtevalı dersler ile fen derslerinin metotları ve dayandıkları esaslar farklı idi. bu dersleri okutan öğretmenler de ihtisas sınırlarını aşarak birbirlerinin görüşlerini yalanlıyorlardı Öğrenciler de derslerde değişik öğretmenlerden birbirini nakzedici bilgiler öğrenmek zorunda kalıyordu. Bu ruh haleti içinde olan genç karşısına doğru veya yanlış bir fikri derli toplu söyleme kabiliyetine sahip birisi çıkarsa kolaylıkla o yöne kapılabilirdi.²⁵

M. Cevdet, medreselerdeki ders programlarının kolaydan zora doğru halkalar şeklinde genişleyen bir tarzda hazırlanma prensibini dikkatimizi çekerek, mektep programlarında buna riayet edilmediği için eğitimin bütün kademelerinde gayri tabiiğin, ifrat ve israfın hüküm sürdüğünü, önemli olan meselelerin daima ayrıntıya feda edildiğini ileri sürer.²⁶

Medreselerde ise dersler, kolaydan zora doğru ilerler.

24. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.227.

25. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.160.

26. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.226.

Mesela; medreselerin "âli" kısmında okuyan bir öğrenci "tâli" kısımda okuyan öğrencilerin okudukları dersleri ayrıntılı olarak tekrar ederler. Dersler her sene birbirini takviye ederek ve öğrencinin bilgisini arttırarak merkezden genişleyen daireler şeklinde çoğalır. Bu metot bilginin kademeli bir şekilde hazmedilmesine ve fikirlerin açık ve birbirine denk bir şekilde teşekkül etmesine yardımcı olur.²⁷

Medreselerde okutulan ders kitaplarına bakıldığında "tedricilik prensibinin önemli bir kural olarak uygulandığını M. Cevdet, şu cümleleriyle izah eder: "Medrese kitapları öyle tertipli, tedricli, silsileli yapılmıştır ki; yeni başlayanlar, orta dereceye gelenler, müntehiler, muallimler, bunların fevkinde müdekkikler ve münekkitler için ayrı ayrı kitaplara mahluktur. Hiçbir mektep ve mektep dersi gösteremezsiniz ki onun mesela hocalar için ayrı ve mufassal bir rehberi olsun. Size yüzlerce medrese kitabı göstereyim ki talebe ve hocalalar için ayrı ayrı şekilleri vardır."²⁸

Medreseler, Avrupa medeniyetinden bir şey almadıkları halde akl-ı selim ve tecrübe sonucu olarak bu kurallara uymuştur. Mektepler ise, Avrupa medeniyetinin öz evladı olarak kabul edildiği halde Maarif Nezareti medreselilerin ders kitaplarına benzer eserler vücuda getirememiştir. Böyle mükemmel bir isabet ile ders ve yardımcı ders kitaplarını seçmek, yazmak ve yazdırtmak, Ortaçağ'da Şarkın terakki etmesinin en önemli sebeplerinden birisidir. Ders kitaplarının "tedricilik prensibi"ne uyulmadan hazırlanması gerilememize sebep olmaktadır. Avrupa'nın da takip ettiği bu mükemmel Şark usulüne uyarak terakkimize yardımcı olmuşlardır.²⁹

27. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.176, 181.
28. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar..." der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.226.
29. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar..." der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.226; "Kâtip Çelebi ve Riyaziye Rehberleri", Muallimler Mec., S.37-38, İst., Kanun-u Sani-Şubat 1927, s.1978.

M. Cevdet'in medrese ve mektep ders kitapları ile ilgili değerlendirmeleri doğru görünmektedir. Ancak, Tanzimat'tan sonra açılmaya başlanan mekteplerin, medreselerdeki kadar çok ve çeşitli ders kitaplarına sahip olmamalarını da normal görmek gerekir.kanaatindeyiz.

c. Öğretim Metodu ve Derslerin İşleniş Tarzı

Medreselerde eğitim öğretim taktir şeklinde yapılmıyordu. Müderrisler okuttukları derslerden herhangi bir bahis üzerine talebelerine münazara yaptırırlar ve neticede iki taraf arasında hakem olup kendi düşüncelerini söylerdi. Bu yüzden öğrenciler, derslere hazırlıklı gelmeleri için ayrılan zaman içinde, ertesi günkü derslere hazırlanırlardı. Müderrisin de bilgi seviyesi yüksek öğrenci ile karşılıklı tartışma şeklinde cereyan edecek bir saatlik ders için günlerce hazırlanması gerekebilirdi.³⁰

M.Cevdet, mekteplerde öğrencilere derslerini hazırlayabilmek için yeterli vakit bırakılmadığı için bu metodu uygulama imkanının olmadığını, medreselerde ise derse hazırlanmak için bol vakit ayrılmasından dolayı bu metodun uygulanabildiğini belirtir. Bu metot sayesinde öğrencilerin fikri kapasitelerinin daha mükemmel olduğunu ve öğrencilerin düşüncelerini açıkça söyleme fırsatı bularak fikri hürriyete sahip olduklarına inanır.³¹

Bu konu ile ilgili olarak Cevdet Paşa'nın öğrenciliğinde hocasıyla arasında geçen tartışmayı örnek olarak verir: "Vidin'li Hoca, Fatih Camisinde Edebiyat dersine başladığı zaman 300'den ziyade talebe toplanmış, medrese usulünce dersler münakaşalı olduğundan Vidin'li ile bahse girişenler çok olmuşsa da birer birer kırılmışlar. Ehl-i kıyâmın çoğu ses çıkaramaz olmuş. Daima Hoca Efendi ile muhataba ve münakaşa edenler ancak

30. Baltacı, a.g.e., s.45; M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.226; Gökyay, a.g.m., Tarih ve Toplum Der., S.31, s.53.

31. M.Cevdet, "Yarınki Talim...", Tedrisat Mec., S.57, s.794; "Darulmuallimin'in 71. Senesi...", Tedrisat Mec., S.39, s.431.

birkaç talebe kalmış ki biri de Cevdet idi. Vidin'li Hoca pek müteazzim idiyse de insafı ziyade imiş. Birgün Cevdet bir bahiste ısrar edip dayanmakla Hoca'nın canı sıkılarak onu takdir etmiş... Lâkin birkaç gün sonra Vidin'li derste Cevdet'le aralarında muhtelefün fih olan bahsi açıp pek güzel tafsil ederek 'Hak Lofçalı'nın imiş' der." ³²

M. Cevdet medreselerdeki bu öğretim metodu sayesinde müderrislerin de ders vermek için kendisini yetiştirmek zorunda kalacağını söyler. Çünkü müderris, sadece ders anlatmakla ya da öğrenciye not tutturmakla vakit geçiremez. Tartışma şeklinde dersini işlerken öğrenci kendilerinin ya da başka müelliflerin fikir ve düşüncelerini itiraz makamında ileri sürebilirdi. Bunun için müderris de dersi vereceği zaman kendini iyi bir şekilde hazırlayarak derse gelirdi. ³³

M. Cevdet'in bahsettiği münazara metodunu medreselerde uygulamak mümkün idi. Osmanlılardaki en büyük medreselerde bile hoca karşısında ders dinleyen öğrenci sayısı 20'yi geçmiyordu. ³⁴ Bu metodun mekteplerde de uygulanması ideal olmakla birlikte öğrenci sayısının çok fazla olması bu metodun uygulanmasına imkan vermemektedir.

d. Ders Seçme Sistemi

Yukarıda ifade edildiği gibi, medrese öğrencileri sabah derslerine katılmakla yükümlü olmalarına rağmen ikindi namazından sonra yapılan derslere katılmayabilirlerdi. Dersler genel olarak dersanelerde okutulduğu halde öğrenci sayısı çoğalınca müderris derslerini camilerden birinde yapardı. Camilerde herkesin dinleyebileceği derslerden, muntazam bir medrese eğitimi görmemiş olanların da istifade ettiği olurdu. Müderrislerin genellikle ikindi namazlarından sonra camilerde öğrencilere verdikleri derslere "ders-i âmm" denir. Bu şekilde öğren-

32. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 71. Senesi...", Tedrisat Mec., S.39, s.431.

33. A.yer.

34. Baltacı, a.g.e., s.45.

lere okumak istedikleri ders konusunda elastikiyet tanınmıştır.³⁴

M. Cevdet, medreselerin devamlı statüde öğrenci olacaklara sadece sabah derslerine devam mecburuyetini koymasının ve "ders-i âmm"lara devamı şart koşmayarak öğrencilere bir bakıma istedikleri derslere katılma serbestisi vermesinin medreseli maarifçilerimizin müsbet ve tecrübi düşüncülerinin bir göstergesi olarak kabul eder.³⁵

Pedagoji ilminin "Genç talebe okullarda ancak sevdiği iş ve ilimden başlamalı, tedricen o sevgi etrafında diğer bilgileri toplamalıdır." kuralını uygulama konusunda medreselerle mektepleri karşılaştırarak bu kuralın, mekteplerde uygulanma imkanının olmadığını, öğrencilerin mektep derslerinden birisine "Ben o dersi sevmiyorum." diyerek girmemezlik edemediğini belirterek şöyle devam eder: "Yani mektep diyor ki 'Ben senin sevgi ve merakını düşünmem. Ben bir sistem kurmuşumdur. Hayata uyar uymaz onu da kâle almam. Sen bu makina-ya kendini kaptırınca işlemeğe mecbursun.' Fakat medreseler ise, talebelerine şöyle der: 'Sen istediğin derse gir. İstemediklerini sonraya bırak. Mesela, bir dersi çok seviyorsun, o halde ona devam et. Dikkatini ve kuvvetini israf etme. Kabiliyetin varsa medreselerde sıra derslerine gir. Bunlar hafiftir. Daha ziyade hevesli isen Salı günleri ve birkaç gün ikinci vakti sıra harici verilen derslere gir. Daha ziyade meraklı isen müntehîlere mahsus derslere gir. Bütün bunlara muntazam devam edemeyecek isen umuma açık ve tamamıyla ihtiyari olan "ders-i âmm"lara gir."³⁶

M. Cevdet öğrencilerine ders seçme konusunda serbesti vererek elastikî ve hayatî ihtiyaçlarına uygun bir sistem geliştiren medreselerin hayatı ve hayatın ihtiyaçlarını, öğrenciyi ve öğrencinin çeşitli kabiliyetlerini düşündüğünü ileri

34. Bilge, a.g.e., s.3; Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 99; Gökyay, a.g.m., Tarih ve Toplum Der., S.31, s.53.

35. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.327.

36. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar..." der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.224.

sürer. Öğrenciler ders seçme hakkı verilen medreselere isteyerek gelecekler, derslerini kitaplarını ve hocalarını sevecektir. Mektebe giderek bütün derslere mecburi olarak giren öğrenciler hocalarını derslerini ve kitaplarını sevmeyecektir. Hoca derse gelmediği zaman sevinenler, sınıfını geçince defter ve kitaplarını yakanlar medrese öğrencileri arasından çıkmayacaktır.³⁷

M. Cevdet medrese öğrencilerinin hocalarını ve derslerini sevmelerinde ders seçme sistemini sebep olarak göstermekte ise de, medrese öğrencisinin genellikle, ilkokullarda olduğu gibi, aynı hocadan ders görmesi de öğrencinin hocasını ve derslerini sevmesinde önemli bir etken olsa gerektir.

2. Medreselerin Öğrencilere Sağladığı Sosyal ve İktisadi

İnkânlar

Medreseler bazı sosyal kurumlarla³⁸ beraber bir cami etrafında külliye oluşturlardı. Öğrenciler bu külliye içerisindeki imaretlerden yemek tedarik ederler, medreselerin kendilerine tahsis edilen odalarında kalırlardı. Ayrıca öğrencilere burs verildiği de olurdu.³⁹ Medreselerdeki öğrencilerin ihtiyaçları, müderrislerin maaşları ve diğer giderler, bu eğitim ve öğretim kurumlarına vakfedilen köy, tarla, dükkan gibi çok sayıda malların geliriyle karşılanıyordu.⁴⁰ Medreselerdeki bu vakıf sistemi ile gerileme dönemlerinde bile, öğrencilerini yetendirip barındırdıklarından özellikle fakir halk çocukları için en uygun okul idi.⁴¹

Maarif meselesinin sadece eğitim metotları ve gayeleri

37. M.Cevdet, "Hayatı İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.224.
38. Bu külliyelerdeki sosyal kurumlardan bazıları şunlardır: Darüşşifa denilen hastane, kütüphane, dersane, hamam, imarethane. Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., s.6.
39. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.70; Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 101; Uzunçarşılı, a.g.e., s.6.
40. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.57.
41. Koçer, a.g.e., s.244

olmadığını ileri süren M. Cevdet, bizi medreselerin maddî teşkilâtı üzerinde düşünmeye davet eder. Yükselme devirlerinde eğitim ve öğretimin hep devlet tarafından ele alınmayıp vezirler, âlimler ve tüccarlar tarafından medreseler açmak suretiyle her zengin müslümanın eğitim ve öğretim işleri ile ilgili olmasına dikkatimizi çeker.⁴² Medreselerin vakıflar tarafından kurulup finanse edilmesi ile onların hayatiyeti sağlanmış, eğitim ve öğretimde bazı aksaklıkların ortaya çıkması önlenmiştir. Vakıf sistemi sayesinde medreselerin öğrencilerine burs vermesi de dikkate değer bir husustur. Medresenin öğrencilerine sınıflarına göre değişik burslar vermesi Avrupalıların çok sonraları muvaffak oldukları bir sistemdir.⁴³

3. Medreselerin Dini İlimler Dışındaki Hizmetleri

a. Tıp Sahasındaki Hizmetleri

Osmanlı İmparatorluğunda islâmî ilimlerin okutulduğu medreselerin yanısıra Tıp Medreseleri de açılmıştır. Bu medreselerden tıp alanında hizmetler yapan birçok hekim yetiştiği gibi, islâmî ilimlerin okutulduğu medreselerden de birçok hekim yetişmiştir. Günümüzün Sağlık Bakanı diyebileceğimiz "Hekimbaşı"lar çoğunlukla islâmî ilimlerin okutulduğu medreselerde eğitim görmüşlerdi. Hekimbaşılardan çok defa ilmiye sınıfının en üst dereceleri olan Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği rütbelerine ulaştığı görülmüştür.⁴⁴

M. Cevdet, Türk medreselerinin islâmî ilimler kadar Türk

42. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, 175; "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.326.
43. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.326; "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.182.
44. Bedii Şehsuvaroğlu, Ayşegül Demirhan, Gönül Cantay, Türk Tıp Tarihi, Bursa, 1984, s.64; Baltacı, a.g.e., s.21-22. Medreseden yetişen, tıp ile ilgili eserler vermiş ünlü din bilginleri hakkında geniş bilgi için bk.Şehsuvaroğlu ve ark., a.g.e., s.52-154; Adivar, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İst., 1982, s.20-28.

tıbbına da büyük hizmet ettiğini söyler.⁴⁵ Medreselilerin bu hizmetlerinin bilinmemesinin en büyük sebeplerinden biri; Batılı usullerle eğitim veren Tıp Mektepleri'nden mezun olan hekimlerimizin Yunan filozoflarından ve bilginlerinden etkilenmesidir. Latince'yi öğrenen hekimlerimiz batılı tarzda tıp eğitimine tabi kalmışlardır.⁴⁶ Bu sebepten Türk hekimleri medreselilerin yazdıkları tıp kitaplarını okumamışlar, dolayısıyla da medreselilerin tıp ilmine yapmış oldukları hizmetlerden habersiz kalmışlardır. Bundan dolayı M. Cevdet, tıp ilmine hizmet eden medreseli hekimlerin isimlerinin gerektiği kadar bilinmediği görüşündedir.⁴⁷

O, bir Türk Tıp Tarihi'nin olabileceğini ve bunun ders olarak Tıp Mektepleri'nde okutulmasının gerektiğini belirtir. Bu eksikliği gidermek ve müslüman Türklerin tıp sahasındaki hizmetlerini ortaya koymak için tıp tarihinin esaslarını ilgilendiren birçok notlar almış ve şahsi düşüncelerini de ilave etmişti.⁴⁸ Bu notlarını mühimme defterleri, şeriyeye sicilleri, evkaf kayıtları ve çeşitli kütüphanelerdeki yazma ve matbu eserlerle belgelemişti.⁴⁹ Muhtemelen bu notlardan ve özel kütüphanesindeki dünyada ancak birkaç nüshası olan tıp tarihi ile ilgili yazma eserlerden⁵⁰ istifade ederek bir Tıp Tarihi yazarak medreselilerin ve müslüman Türklerin tıp ilmine yaptıkları hizmetleri ortaya koyacaktı. Ne varki ömrü buna yetmedi.

b. Müspet Bilimlere Hizmetleri

Osmanlı Medreseleri'nde dini ilimlerin yanısıra "tabii ve âli ilimler" de denilen aklı ilimler de okutuluyordu. Hesap, Hendese, Heyet, İlm-i Hikmet, Mantık, Kelam ve Lügat ilimleri

45. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.221.
46. M.Cevdet, "Şark'ta Tıbbi Fikirler", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.657.
47. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.221.
48. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.625.
49. Ergin, a.es., s.628-656.
50. Şehsuvaroğlu ve ark., a.g.e., s.33,35,44,117.

bu grup yer almıştı. Müspet bilimlere programlarında yer veren medreseler, bu bilimlerin öğrenilmesine hizmet ettikleri gibi, medreselerde ders vermek için birçok ülkeden davet edilen ünlü bilim adamları da bu ilimlerin ilerlemesine hizmet etmiştir.⁵¹

Osmanlı devletinin kuruluşundan Fatih'in tahta çıkmasına kadar geçen sürede müspet bilimler medreselerde özel bir yer almasa da Fatih'in tahta çıkmasıyla beraber önem kazanmış, özellikle Matematik ve Astronomi bakımından oldukça parlak bir devir yaşamıştır. Bu devirdeki Fıkıh ve Kelam ulemasının da tabii ve fizikî ilimlere ilgi gösterdiği bilinmektedir.⁵²

M. Cevdet, Türk medreselerinin, özellikle yükselme devirlerinde bütün islâmî ilimler kadar Riyaziyat ve Tabii bilimlere hizmet ettiklerini iddia eder. Ona göre Ortaçağ Avrupası'nın müspet bilimlerde ilerleyememesinin, bunun yanısıra müslümanların bu sahada değerli hizmetler vermesinin en büyük sebebi, Hristiyanlığın 1800 yılına kadar ilim ve fenne karşı yaptığı engellemeleri İslamiyet'in yapmamasıdır.⁵³

Medreselerde okutulan derslerin "akliyat" ve "nakliyat" olmak üzere ikiye ayrıldığını işaret ederek "akliyat" derslerinin Edebiyat ve dini ilimler dışındaki bütün dersleri içine aldığına dikkatimizi çeker. Dinî ilimlerin bile, dine dayanması itibarıyla nakliyattan olsa da, ispatları bakımından akliyattan olduğu, bunun için de dinî ilimlerin tabiiyat ve riyaziyat kısımlarının bulunduğu görüşündedir. O, bunu şu şekilde izah eder: "Tabiiyat şubesini, Kur'an ve Hadis'le mevzubahis olan nebatat, hayvanat, madeniyat teşkil eder. Riyaziyat şubesini mihir ve miras meseleleri; kadın ve çocuk nafakaları, arazi ve mesaha davaları, vakıf paralar, vakıf sular, narh meseleleri, meskûkât-ı islâmîye hesapları, muhtelif zamanlarda düvel-i islâmîyece kullanılan evzan ve ekyal mukayeseleri, vergi, zekat, haraç mese-

51. Bilge, a.g.e., s.41-42; Uzunçarşılı, a.g.e., s.20-23; Baltacı, a.g.e., s.46.

52. Adıvar, a.g.e., s.31, 47, 53.

53. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.221.

leleri ve takvim tertibi teşkil eder. Hatta sûret-i mahsusada miras meselelerini Hesap'tan başka "ilm-i cebr" ile halli suretlerini gösteren âsâr vardır.⁵⁴

Osmanlı medreselerinde müspet bilimlere Fatih döneminde gereken önemin verilmeye başlandığına işaret eden M. Cevdet, Fatih'in Musıki, Resim, Matematik ve Tabii bilimlere düşkün bir padişah olmasından dolayı medrese programlarında müspet bilimlere yer verilmesini sağladığını söyler.⁵⁵ Aklî ilimlere programlarında yer veren medreseler bu ilimlerin gelişmelerine yardım ettikleri gibi birçok fen bilimcisi de yetiştirmiştir. 1200 sene boyunca Katolik dinadamlarını yetiştiren okullardan bir tek tabiat bilgini yetişmemesine karşılık en meşhur matematikçiler ve tabiat bilginleri Müslüman dinadamlarının eğitim gördüğü medreselerde yetişmiştir.⁵⁶

M. Cevdet, medreselerin yetiştirdiği, ya da medreselerde müderrislik yapmış ünlü Matematik ve tabiat bilginlerinin bazılarının isimlerini ve bu sahadaki çalışmalarını zikreder. Bu bilim adamları şunlardır: İznik Medresesi'nin ilk başmüderrisi Kayseri'li Davut Efendi (öl.1350) Matematik ve Tabii bilimler tahsil etmiştir. Musa Efendi, (1337-1412) Murat Hüdavendigâr zamanında yaşamış, o zamana kadar Osmanlı talim ve terbiyesinde pek önemli bir mevkiye sahip olmayan Riyaziye'nin yayılmasına yardımcı olmuştur. "Kadıze" lakabıyla ün kazanmıştır. Kadıze Fatih'in davetiyle İstanbul'a gelerek Ayasofya Medresesi'nde "Umumi Riyaziyat" dersleri okutmuştur. Kadıze'nin talebe için pek faydalı eserleri sayesinde eğitim ve öğretim programlarında Kozmografya ve Hendese dersleri, Edebiyat ve dinî ilimler yanında yer almıştır. Yıldırım Bayezit zamanında yaşayan ve resmen ilk şeyhülislam olan Fener'li Şemsüddin Efendi (öl.1430) de zamanında geçerli olan fen bilgilerine aşina bir bilginidir. Onun

54. M. Cevdet, "Kâtip Çelebi Devrinde Tedrisatın Aksanı ve Kendisinin Eserleri", Muallimler Mec., S.39, İst., Mart 1926, s.1657-1658.

55. M. Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.177.

56. M. Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s.221.

çalışmalarıyla medrese tedrisatında Felsefe ile dinî ilimler ve Edebiyat arasında bir denge kurulmuştur.⁵⁷ Kâtip Çelebi'nin hocası Mustafa Efendi de Hendese, Heyet, Hikmet ve Zîc⁵⁸ alimlerimizden birisidir.⁵⁹ Görüldüğü gibi medreseliler din ilimlerinin yanısıra müspet bilimlerin de gelişmesine yardım etmişlerdir.

c. Edebiyat, Tarih ve Coğrafya'ya Hizmetleri

Medrese programlarında, müspet bilimler ve dinî bilimlerden başka Edebiyat derslerine de yer verilmiştir. Özellikle Yükselme devirlerindeki Edebiyat ve şiir ile de uğraşan padişahlar, bu bilim dalının gelişmesi için gerekli ortamı da hazırlamışlar ve medreselerde bu derse gereken önemin verilmesini sağlamışlardır.⁶⁰

M. Cevdet, Fatih Medreseleri'nden itibaren Edebiyat derslerine büyük bir önem verilerek, tabii ve dinî ilimlerle aynı gayeye hizmet ederek, birbirini yalanlama değil takviye etmeye yönelik olarak okutulduğuna işaret ederek medreselerin Türk Edebiyatına hizmet ettiklerini iddia eder.⁶¹ Türk diline de en büyük hizmeti gene medreseliler yapmıştır. Çünkü medreseliler en mühim İslâm eserlerinin hemen türkçesini de yazmışlardır. Kur'an-ı Kerim'i de asırlarca önce tercüme edenler de medreselilerdir.⁶²

-
57. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.179, Medreselerin yetiştirdiği ünlü fen bilimcileri hakkında geniş bilgi için bk. Adıvar, a.g.e., s.16,19,48-54; Baltacı, a.g.e., s.41-42.
58. Yıldızların yerlerini ve dolaşmalarını göstermek için hazırlanan göç haritası.
59. M.Cevdet, "Katip Çelebi Asrında Tedrisat ve Metot" der. Erüz, a.g.e., s.82.
60. Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İst., 1985, s.172; Bilge, a.g.e., s.42; Adıvar, a.g.e., s.72.
61. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.177; "Hayati İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.221.
62. M.Cevdet, "Hayati İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.221. İlk Kur'an tercüme hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, Macit Yaşaroğlu, Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası, İst., 1965, s.71,142.

M. Cevdet, türkçe eser yazarak Türk diline hizmet eden medreselilerden bazılarının isimlerini ve eserlerini zikreder. Bunlardan: Aydın'lı Hoca Paşa ilk defa açık Türkçe tıp kitabını yazan bir medreselidir.⁶³ "Cihannüma" isimli kitabını Türkçe yazan Kâtip Çelebi de Türk diline yapmış olduğu hizmetler için milli lisan hesabına saygıya layıktır. Türkü ve türklüğü onun kadar düşünmüş bir müderris gelmemiştir.⁶⁴

Türkçe eser yazarak Türk diline hizmet eden medreselilerden biriside Cevdet Paşa'dır (1822-1895) Onun "Miyâr-ı Sedat" isimli mantık kitabını Türkçe yazması, Türk diline en güzel bir armağandır. Bu eseriyle Mantık öğretimini türkçeleştiren Cevdet Paşa, Fıkıh'ı da resmen türkçeleştirme şerefine de sahiptir. Çünkü ülkemizde Fıkıh öğretimi Arapça olarak yapılıyor ve sadece fetvalar ve hükümler öğretiliyordu. Fıkıh Usulü ise nadiren öğretiliyordu. "Mecelle"yi hazırlayan Cevdet Paşa Fıkıh tahsilinin türkçeleşmesinde büyük hizmeti olan bir medreselidir.⁶⁵

M. Cevdet, medreselerin Türk'ün öz dilini sinesinde barındırdığını, medreseliler tarafından söylenen şiirlerin bunun en güzel kanıtı olduğunu söyler.⁶⁶ Türk dilinin medreselerde okutulan Arapça'nın ve batılılaşma hareketlerinin görüldüğü dönemlerde mektep programlarına konan Farsça'nın da tesiriyle Osmanlıca adı altında karışık bir Türkçe'nin ortaya çıkmasında medreselilerin payının büyük olduğunu ileri sürenlere karşı çıkar. Ona göre Türk dilini resmi muğlak usluba yaklaştıranlar İran ve Arap ülkelerinden gelen mültecilerdir. Arap ve Acem edebiyatının lüzumundan fazla olarak Türk dilini istilaya başladıkları zamanda Türk dilinin en sade şeklini devlet dairelerinde yaşatanlar medrese mahsulü kâtiplerdir. Devlet arşivlerinde saklı duran vesikalar bunun canlı şahididir.⁶⁷

63. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.179.

64. M.Cevdet, "Kâtip Çelebi Asrında Tedrisat", der.Erüz, a.g.e., s.82.

65. M. Cevdet, "Darulmuallimin'in 71. Senesi...", Tedrisat Mec., S.39, s.437-439.

66. M.Cevdet, "Hayatî ihtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.222.

67. M.Cevdet, a.mak., s.221.

M. Cevdet, medreselerin Tarih ve Coğrafya'ya da hizmet ettiklerini belirtir. Avrupa okullarında ancak XIX. yüzyılın sonlarında zorunlu ders olarak okutulan Tarih ve Coğrafya derslerinin Fatih Medreseleri'nde okutulmasını örnek olarak gösterir.⁶⁸

Türklerin en iyi tarihini yazarak Türk Tarihine en büyük hizmeti gene medreselilerin yaptığını belirterek⁶⁹ bu tarihçilerden "Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfari'l-Bihâr" isimli ilk deniz tarihini yazan Kâtip Çelebi (öl.1658) ile,⁷⁰ Fıkıh ve Mantık öğretiminde olduğu kadar Tarih öğretiminde de müceddid saydığı Cevdet Paşa'nın ismini zikreder.⁷¹ "Cihannüma" isimli Coğrafya eserini meydana getiren Kâtip Çelebi'yi de Türk coğrafyacılığına hizmet etmiş medreselilerden birisi olarak örnek gösterir.⁷²

4. Öğrenciyi Sosyal Hayata Hazırlama Bakımından Medreseler

Medreseler XVI. yüzyıl sonralarından itibaren bozulmaya başlamakla beraber bazı özellikleri ile XX. yüzyılda benimsenen eğitim ilkeleri arasında tutarlılık vardır.⁷³ M. Cevdet, medreseleri mekteplerle de karşılaştırarak asrımızda benimsenen eğitim ilkeleri ile medrese sisteminin bazı hususlarda uyum sağladığını belirtir. Bu hususları şu başlıklar altında sıralayabiliriz.

a. Öğrencilere Hayatlarını Kazanabilecekleri Bir Meslek

Sahibi Olma İmkânı Tanınması

Okullar millî fayda temin edecek bilgilerin toplanması ve yayılması görevini üstlenecek bir merkez olmanın yanısıra öğren-

68. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.177.
69. M.Cevdet, "Hayatî ihtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı...s.221.
70. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70.Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.184.
71. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 71. Senesi...", Tedrisat Mec., S.39, s.437.
72. M.Cevdet, "Kâtip Çelebi Asrında Tedrisat", der.Erüz, a.g.e., s.82.
73. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.70-71.

ciyi memlekete faydalı olacak fikrî alışkanlıklar kazandırmak ve alacakları bilgileri nazarf ve lüzumsuz olmaktan kurtaran kurumlar olmalıdır.⁷⁴

M. Cevdet okulların, milletin umumf, sıhhi ve sınafl-hayatiyla yakından ilgili olması gerektiği için programlarını buna göre hazırlaması, öğrencileri bir sanat ve mesleğe alış-tırma imkanını tanınması gerektiğini söyler.⁷⁵ Okulların bu im-kanı sağlayabilmesi, her bölgenin özel şartlarına uyacak şe-kilde programlarının elastiki olması gerekir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimde köklü reformlar ya-pılması için ülkemize davet edilen John Dewey de, bu konu ile ilgili şu tavsiyelerde bulunmuştu: "Çocuk velilerinin çocukla-rını, tarlada çalıştırmaya mecbur olduğu için onları bazı za-manlarda mektebe göndermekte tereddüt ettikleri bölgelerde mek-tebin açılıp kapanma zamanları talebenin meşgul olmadığı zaman-lara tesadüf ettirilmelidir... Çocukların mektebe devamını te-min etmeyecek ve kâğıt üzerinde kalmaya mahkum olacak mükemmel bir metot kabul etmektense memlekette iktisadî şartların olgun-laşması ve gelişmesi temin edilinceye kadar bu metodu kullana-rak orta bir yol tutmak daha faydalıdır."⁷⁶

Medreseler programlarındaki elastikiyeti sebebiyle çift-çilikle uğraşan fakir halk tabakalarının çocukları için ideal okullardı. Uçaylarda öğrenime ara veren bu kurumların öğrenci-leri gerektiğinde babalarına yardımcı oluyorlar, ayrıca bir mes-lek sahibi olma imkanını da buluyorlardı.

M. Cevdet medrese programları ile mektep programlarını karşılaştırarak medreselerin öğrencilerine, hayatlarını kazana-bilecekleri bir meslek sahibiolmaları konusunda imkân tanıdığı-nı ve medrese öğrencilerinin ailelerine ziraat, sanat ve tica-ret hayatında yardım etme fırsatı tanıdığını ileri sürer.⁷⁷

74. Dewey, John, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, İst., 1952, s.9.

75. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.224.

76. Dewey, a.g.e., s.22.

77. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.327.

Ona göre mektepler, hergün akşama kadar öğrenim süresi boyunca öğrencileri ailelerinin sınaî, zıraî, ve ticarî mesleklerinden uzak tutmuş, onları ailelerine yardımcı birer üretici değil, tam anlamıyla tüketici bir zihniyete sokmuştur. Mektepler, mezun olduktan sonra babasının mesleğini hor gören ve çok az bir maaşla hükümet kapısından memurluk bekleyen zihniyetler yetiştirmiştir. Esnaf ve köylüler de bu sebepten çocuklarını mekteplerde okutmak istememiştir.⁷⁸

M. Cevdet, medreselerin hem öğrenci velileri, hem de devlet için ideal öğretim kurumları olduğunu iddia eder. Çünkü medreseler öğrencilerini eğitim süresi içinde hem eğitim ve öğretimden, hem de para kazanıp geçimlerini teminden mahrum bırakmamıştır. Medreseler bu özellikleri ile Batılı eğitimcilerin ideal diye ortaya koyduğu fikirlere kaynaklık etmiştir.⁷⁹

b. Öğrenciyi Halkla Bütünlestermesi

Medrese öğrencileri tatil ayları olan Recep, Şaban ve Ramazan aylarında, özellikle Ramazan'da ülkenin dört bir yanına en küçük köylere kadar dağılırlardı. Bu aylarda öğrenciler halka vaaz ve nasihatlar bulurlar, Kur'an okurlar, namazlarını kıldırırlar, hocası olmayan en küçük ve uzak köylerle teması bu şekilde sağlardı. Bu üç aylık dönem onlar için aynı zamanda bir staj devresi idi. Halka yaptıkları bu hizmetleri karşısında medrese talebesinin tüm ihtiyaçları imece usulü ile karşılanırdı. Bu usulün lehinde ve aleyhinde birçok söz söylenmişse de medreselerin bu şekilde köylere kadar yayılarak onlarla temas etmesini, halkla kaynaşıp onların elinden tutmasını faydalı görenler çoğunluktadır.⁸⁰

Medresenin bu sistemini yararlı görenlerden birisi de M.

78. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.327-328; "Hayati İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.224.

79. M.Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, s.327; "Hayata İntibak Karşısında Medrese ve Mektep" der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.225.

80. Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 554; Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.66.

Cevdet'tir. O mekteplerden yetişenlerin halktan kaçtığını ve köylüden uzaklaştığını, medrese öğrencilerinin ise uçaylar münasebetiyle halka koştuğunu, onlarla bütünleştiğini söyler.⁸¹ Medreseleri, halkla alakasını kesmeyen bir programa sahip olmalarından dolayı mükemmel eğitim kurumları olarak görür. Medreselilerin halka hizmet için onlara koşmasıyla Rus papazların halka dinî telkinlerde bulunmak için her sene iki ay süreyle köy ve kasabalara dağılılarak propaganda yapmaları arasında bir benzerlik bulur. Medreselilerin üç aylarda yapmış oldukları seferlerle halkı aydınlatmaya ve onlarla bütünleşmeye muvaffak olmalarını, medreselerin programlarının mekteplerin programlarından üstün olmasıyla izah eder.⁸²

Mektep sisteminin aksayan yönlerinden birisi de halkla bütünleşemeyen, halkı hor gören insanlar yetiştirmesidir. Günümüzde bile, çeşitli tür ve kademedeki okullarımızı dolduran gençlerimiz giderek halktan koparak bedensel işlerden nefret eden entellektüeller olarak mezun olmaktadır. Bu güne kadar, eğitilmiş insanlarımız halkın içine aktif olarak girememişler, topluma modern bilgi götürmemişlerdir. Bu okumuş sınıf içinde ilk planda halkla bütünleşmesi gereken öğretmenler bile halkla bütünleşemediklerinden köylere gitmekten kaçınılmaktadırlar.⁸³ M. Cevdet'in de kaydettiği gibi medrese öğrencileri halkla bütünleşerek onlara hizmet götürebilmiştir.

c. Öğrencilerin Kendi İşlerini Kendilerinin Yapması

M. Cevdet, medrese öğrencilerinin yemeklerini yaparak⁸⁴ yataklarını düzelterek, çamaşırlarını yıkayıp dikerek kendi işlerini kendilerinin yaptıklarını belirtir. Bu gibi işleri had-

81. M. Cevdet, "Halk Karşısında Medrese ve Mektep" der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 229.
82. M. Cevdet, a. mak., s. 230.
83. Kaya, Yahya Kemal, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ank., 1977, 368.
84. Bazı medreselerde öğrenciler, külliye içerisinde bulunan imaretlerde pişirilen yemeklerden istifade edebiliyorlardı. Fakat medrese öğrencisi genellikle yemeklerini kendileri yapıyordu. Bk. Bilge, a. g. e., s. 28; Kaya, a. g. e., s. 64.

melere yaptıran mektep öğrencileri ile medrese öğrencilerini şu şekilde mukayese eder: "Bendeniz Muallim Mektebi'nde onaltı sene çalıştım. Son sınıf talebesine olsun çorap tamirini, bir çorba pişirmesini, yemekten sonra havluyu insanca devşirip toplamayı, yataktan kalkınca çarşaf ve yorganını düzetmeyi öğretemedim. Çünkü hepsi alıştırdıkları sistemin icabı 'Bütün bu işler efendi (öğrenci) harcı değil hademe işidir.' diyor...Bizim vaktiyle Muallim Mektebi'ne müsabaka ile giren talebe arasında kafaca ve hayata intibakça en iyi talebe medreselerden gelenlerdi."⁸⁵

Şehir Öğretmen Okulları hakkında H. Fikret Kanad'ın şu görüşleri M. Cevdet'in üzerinde durduğu medrese öğrencilerinin kendi işlerini kendilerinin yapmaları prensibinin önemini gösterdiği kanaatındayız. H. Fikret Kanad şunları söyler: "Bu okullar öğrencileri alabildiğine hazırıcı ve seyirci yetiştirmektedir. Okulda öğrencinin elini dokundurduğu bir iş yoktur. Sınıfta, yatakhane, bahçede, hülasa yaşanan her köşede her iş onun önünde hazırıcıdır. Bu pasif durum içinde öğrencinin görevi ders kitabı ve sınavdır. Bütün bu yetiştirilen insanlar bizim gibi kitap adamıdır, oda adamıdır. Kuru tenkitçi, seyirci hallerinden gayri memnun insanlardır. Hayat, yapıcı, üretici insan istiyor. Hayat elişinin her nevinde mahir, becerikli insan istiyor. Hayat iradesi kavi ve azimli insan istiyor."⁸⁶

Öğrenimini kendi işlerini kendileri görerek sürdüren medrese öğrencilerinde sorumluluk duyguları gelişerek toplum hayatında fonksiyon almaları kolaylaşıyor ve hayata atıldığı zaman sosyal hayata uyum sağlamada güçlük çekmiyorlardı.

5. Medreselerin Gerilemesi

Toplumun tıpkı bir ağaç, bir fert gibi büyüme, yükselme, duraklama, yıkılma ve yok olmaya sebep olan bünyesel kanunlara tâbi olduğu görülmektedir. Aynı kanunlara tâbi olan medreseler,

85. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.223.

86. Kaya, a.g.e., s.189.

Osmanlı toplumu gibi XVI. yüzyılın sonlarına doğru hem eğitim öğretim, hem de müderris ve öğrenci kalitesi yönüyle gerilemeye başlamıştır. ⁸⁷

Medreselerin gerilemeye başlamalarının başlıca sebepleri, devletin çeşitli kurumlarının bozulmaya başlaması, rüşvet ve iltimasın işe karışması, medreselerin metotları sebebiyle kendi içlerinde gelişmeyi önleyici, bozulmayı başlatıcı unsurlar taşınması, düzensiz nüfus yoğunluğunun oluşması ve bazı kişilerin medreselerde barındırılması, medreselilerin askere alınmaması sebebiyle bu kurumlara askerlik yapmak istemeyen kimselerin doluşması sebebiyle medreselerin sadece birer hayır kurumları haline dönüştürülmesidir. ⁸⁸

Medreselerde görülen bu bozulma şekillerini üç ana grupta özetleyebiliriz.

1. Öğretim ve metot alanında bozulma
2. Disiplin alanında bozulma
3. Müderrisliğe atanma yönteminin bozulması ⁸⁹

M. Cevdet, medreselerin sadece öğretim ve metot alanındaki bozulmaları konusuna değinir. Medreselerin bu alandaki bozulma sebepleri ile ilgili görüşlerini şu başlıklar altında toplayabiliriz.

a. Eğitim Dilinin Arapça Olması

Arapça bir eser verebilecek kadar bu dili bilen M. Cevdet, konuşulan ve ana kucagında öğrenilen bir dilin dışında ayrı, yabancı bir dil ile eğitim yapmak zorlama olacağı için, medreselerin çeşitli kademelerinde Türkçe'nin terkedilmesinin önemli bir husus olduğuna dikkatimizi çekerek ilk Osmanlı hükümdarlarının resmiyette Türkçe'yi kullanmalarına rağmen eğitim ve öğretimde Arapça'yı kabul etmelerini garip bulur. Ona göre Kur'an'ın ve Hadislerin Arapça olması matematik ve fen derslerinin

87. Atay, Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitim, İst., 1983, s.134.

88. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.68; Atay, "Medreselerin Gerilemesi" A.U.İ.F.Der., C.XXIV, Ank., 1966, s.15-46.

89. Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.68-69.

türkçeleştirilmesine engel olmamalıydı. Çünkü İslâmiyet'in namazda okunacak üç beş ayetten başka Arapça ile ilgili bir zorlaması yoktur. Medreselerde öğretim dilinin Arapça olması eğitim ve öğretimin yayılmasına set çekmiştir.⁹⁰

Medreselerin eğitim dilinin Arapça olması meselesi son zamanlarda da birçok düşünür tarafından tenkit edilmiş ve bu konu medreselere yöneltilen tenkitlerin ağırlık merkezini oluşturmuştur.⁹¹ Bu tenkitçiler, derslerin Arapça okutulmasına "Her dil kendi sahibine küçükken mantığını öğretir ve çocuk onunla düşünür. Türk çocuklarının mantığı da Türkçe'ye göre teşekkül ettiğinden dil mantıklarına zıt bir dil olan Arapça mantığı ile eğitim yaptırmak uygun değildir." görüşüyle karşı çıkmışlardır.⁹² Ayrıca, Arapça bir metni herkesin tam olarak anlayamayacağı, anlasa bile çabuk unutacağı gerekçesiyle de dinî ilimlerin Arapça okutulmasına karşı çıkmıştır.⁹³

b. Akli İlimlere Düşmanlığın Başlaması

Osmanlılarda insanların düşünce tarzı medrese programlarını da etkilemiş ve insanın düşüncesini ve muhakemesini geliştiren, ilmini arttıran, akla dayalı bilimlerle, deneye ve müşahedeye dayanan bilimler gerileme dönemlerinde medrese programlarından çıkarılmaya başlanmıştır.⁹⁴

Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde ilim, fikir, tefekkür, taakkul, tedebbür, nazar, müşahede ve hikmet gibi temalar bulunmasına rağmen XVI. yüzyıl sonlarından itibaren medreselerde akli ilimlere karşı bir cephe alınmıştır.⁹⁵

90. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70.Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.176; "Mektep ve Matbuat...", der.Erüz, a.g.e., s.135.

91. Atay, a.g.e., s.225.

92. Atay, "Memleketimizde İlim ve Din Anlayışı", A.Ü.İ.F. Der., S.XVII, Ank., 1969, s.88.

93. Öksüz, Yusuf Ziya, "Kutbuddin b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbuddin", der.Prof.M.Tayyip Okıç Armağanı, Ank., 1978, s.226.

94. Atay, a.g.e., s.159.

95. Koçer, a.g.e., s.13-14; Atay, a.g.e., s.166.

M. Cevdet, medreselerin gerilemesinin en önemli sebeplerinden birinin bu eğitim kurumlarının asrın ilimlerine pence-relerini kapalı tutarak Matematik ve fen bilimlerine gereken önemi vermemesini gösterir.⁹⁶ Ona göre müsbet bilimlerle Edebiyat ve dini bilimler, birbirine denk bir biçimde programlarda yer almadıkça ilerlemenin imkanı yoktur. Fatih ve Kanuni, müsbet bilimlere aşına oldukları için kurdukları medreselerde bu ilimlere önem vermelerine rağmen bu devirden sonra Matematik ve fen düşmanlığı görülmüş, nakli ilimlere araştırma yapılmaksızın esir olunmuştur. Kanuni devrinden sonra Avrupalılar bir çok keşif ve icatta bulunarak eğitim ve öğretim metotlarını değiştirdikleri halde, biz gaflet içinde kalmışız. Ancak Avrupa'yı bize tanıtan kendi kendilerini yetiştirmiş bir kaç bilim adamı yetişmiştir.⁹⁷

Medreselerde müspet bilimlerin yükselme devirlerindeki önemini kaybetmesinin en büyük sebebi olarak devlet yöneticilerinin olumsuz tutumlarını gösterir. İlim adamlarını en ücra köşelerden avuç dolusu paralar vererek getirten yöneticiler ilim ve fennin terakki etmesi, mutaassıp yöneticiler zamanında da ilim ve fende gerileme görülmesi bunun en güzel örneğidir.⁹⁸

c. Hatalı Öğretim Metodu

Günümüzde medreselerle ilgili kaleme alınan eserlerde "Medreselerin Gerilemesi" konusu ele alınırken bir çok gerileme konuları sayıldığı halde medreselerdeki öğretim metodunun uygunsuzluğu konusuna pek değinilmemiştir.

Osmanlı medreseleri gerileme dönemlerinde "iskolastik me-

96. M.Cevdet, "Cemaat Mekteplerimiz ve Terbiyemizdeki Buh-Buhran", Tedrisat Mec., S.48, İst., Eylül 1919, s.282; "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.182; "Darulmuallimin'in 71. Senesi..." Tedrisat Mec., S.39, s.430.
97. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70.Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.182-183.
98. M.Cevdet, "Kâtip Çelebi ve Riyaziye Rehberi", Muallimler Mec., S.37-38, İst., Kanun-u Sani-Şubat 1927, s.1984.

tod"u⁹⁹ kullanıyordu. Hatta "iskolastik" kelimesi "medreseye mensup, müderris ve medreseler" şeklinde anlaşılıyordu. Bu sebepten bir çok kimse "iskolastik düşünce"nin yani, çevre ve olaylar üzerinde gözlem ve deney yapmadan ekol sahibi bir düşünürün görüşlerine uyarak kitap satırlarına saplanıp kalmanın medreselere ait bir düşünce ve öğretim tarzı olduğunu düşünürdü.¹⁰⁰

M. Cevdet, İskolastik düşünce ve metodu, "Her nerede olursa olsun müşahedelere ve tecrübelerine bakmamak, muhite ve ihtiyaca uymayan sözlere ve kitaplara esir olmak, meşhur filan müellifin mezhebine bağlı kalmak" şeklinde tarif eder.¹⁰¹

Ona göre medreseler bu metoda saplanıp kaldıkları için gerilemişlerdir. Mesela, Cebir ve Hesap derslerinde müslümanların görüşlerini daha fazla toplayan eserler olduğu halde medreselerde Oklidüs'ün "Hendese"si ders kitabı olarak okutulmuştur. Tabii ilimlerde de Aristo'nun görüşlerine inanılmıştır. Onun görüşlerinden bile, eserleri yeterince anlamadığı için gereğince faydalanılamamıştır. Bu sebepten herhangi bir konuda araştırma yapmaksızın başka görüşleri kabul alışkanlığı ruhuma yerleşmiştir.¹⁰²

Medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinde uygulanan bu metodu şu şekilde eleştirir: "Talim ve terbiyemizde fünuna büyük hisse ayıranlar birer birer öldükten sonra yarı diri yarı ölü yaşayan Nebatat, Hayvanat, Madeniyat, ilah... dersleri o kadar gülünç ve gülünç olduğu kadar muamma haline getirmiştir ki bu dersler "kısm-ı âli"de üç sene görüldüğü halde bir tek nebat, bir tek karınca bir tek horoz veya taş üzerinde bu derslerin tatbikatı yapılmaz ve hadisat-ı tabiiyeye asla bakılmazdı. İskolastik usulü denilen bu bataklık neticeten zekaları

99. Bu metot ile ilgili geniş bilgi için bk. Ruşen Alaylıoğlu, Ferhan Oğuzkan, Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, İst., 1968,

100. M. Cevdet, "Türk İrfanında...", Muallimler Mec., S.34, s.1503.
101. A.yer.

102. M. Cevdet, Zamanımızda Usul..., s.56; "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, 182.

söndürmüştür. İskolastik metotla yetişen bir medreseli katiyen kitaptan gayrı bir şeye bakmaz. Onun nazarında her misal, her nümune-i haricî, her tatbik-i ameli yabancıdır. O, satırların yüksek ve kara duvarları arasında kalmış bir Çinlidir. Türkiye'yi düşüren bir âmil-i mühim, terbiyenin üç asır kadar tâbi kaldığı bu metottur."¹⁰³

M. Cevdet'in "iskolastik" tarifine göre medreselerin çeşitli kademelerinde öğrenimin belli kitaplar ve onların şerhleri arasında dönmüş olması da bir iskolastik örneğidir. Çünkü şerhler prensip olarak bir metin seçerek bu metni satır satır ve kelime kelime açıklıyordu. Sonra da bu şerhin şerhi, haşiyesi yapılarak eğitim ve öğretim ana kitap etrafında yürütülüyordu. Bir yazarın kitabını şerheden bir âlim, şerhettiği eserin fikirlerini tenkit edemiyor ve o eserin fikirleri arasında gömülüp gidiyordu.¹⁰⁴

M. Cevdet, medresedeki Arapça öğretim metonunun da medreseleri geriletmediği görüşündedir. Medreselerde yıllarca Arapça okuyan medreselilerin, hatta müderrislerin Arapça konuşup yazmamalarının sebebi bu öğretim kurumlarında okutulan Merah, Maksut, Bina, Emsile, Izhar, Kâfiye gibi kitaplar olduğunu söyler.¹⁰⁵ Daha 16 yaşında iken bu kitapların pedagojik olmadığına inanmıştı. Darulmualliminin imtihanlarına katılacağı zaman Arapça imtihanına hazırlanmak için özellikle medresede okutulmayan bir kitabı tavsiye etmesi için bir zata müracaat etmişti. Kendisine tavsiye edilen kitaptan çalışarak imtihana hazırlanan M., Cevdet, aynı imtihana katılan otuz kadar medrese öğrencisi arasında ikincilikle kazanmasını medreselerin Arapça öğretiminin

103. M.Cevdet, "Darulmuallimin'in 70. Senesi...", Tedrisat Mec., S.32, s.184.

104. M.Cevdet, "Kâtip Çelebi Devrinde Tedrisatın Aksanı ve Kendisinin Eserleri", Muallimler Mec., S.33, Ist., Mart 1926, s.1663; Yazıcıoğlu, M.Said, "XV ve XVI. Yüzyıldaki Kelam eğitiminin Tenkidi", İslami İlimler Ens. Der., S.4, Ank., 1980, s.289.

105. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.9, s.4; Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.9.

pedagojik olmadığıнын bir delili olarak kabul eder.¹⁰⁶

Ali Suavi'nin medreselerdeki Arapça öğretimi ile ilgili şu itirafları M. Cevdet'in bu konudaki görüşlerini destekler mahiyettedir. Ali Suavi şöyle diyordu: "Sarf'ten pek çok ilaç ve tasrif belledim. Nahiv'den pek güzel irap yapardım. Lakin Arapça bir nutuk irad etmesini veya hoşça mektup yazmasını hâlâ yapamadığım cihetle şu iki ilimden dahi müstefid olamadım desem doğru söylemiş olurum...Otuzbeş yıl çalışmış olduğum Arapça lisani üzere dört lakırdıyı bir yere getirip ne söylemek ne de yazmak elimden geliyor."¹⁰⁷

Sonuç olarak, medreselerin son zamanlarında uygulanan bu yanlış eğitim ve öğretim metotları medreselerin gerilemesine sebep olmuştur.

6. Medreselerin Islahı

Osmanlı devletinin malî, idarî ve askerî teşkilatı XVI. yüzyıldan sonra kademeli olarak bozulmaya başlayınca zaman zaman emir ve fermanlarla ıslaha teşebbüs edildiği sıralarda aynı şekilde bozulmakta olan medreseler de ıslah edilmek istenmiştir.¹⁰⁸ Medreselerin ilk defa ıslah edilmelerine duyulan ihtiyacın III. Sultan Mehmet devrinde olduğunu tarihen tesbit etmek mümkündür. Fakat bu konu ile ilgili ıslahat fermanı ve kânunnamelerin kesin ve belirli tarihlisine III. Sultan Murad'ın saltanatının ilk yıllarında rastlıyoruz. Ondan sonra hemen her padişah ıslahat ile ilgilenmiştir.¹⁰⁹

Osmanlı medreseleri yapılan ufak tefek ıslahatlarla 1914 yılına kadar aynı sistemle devam etmiştir. 1914'ten sonra medresenin yepyeni ve bambaşka bir sisteme ve programa gittiğini görüyoruz. O dönemde medreselerin ıslah edilmesini tek bir zümre değil bütün millet ve aydınlar istiyordu.¹¹⁰

106. M.Cevdet, "Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S:9, s.4.

107. Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 103.

108. Uzunçarşılı, a.g.e., s.241; Baltacı, a.g.e., s.69.

109. Atay, a.g.e., s.175; Uzunçarşılı, a.g.e., s.243.

110. Atay, a.g.e., s.214.

1914 yılındaki medreselerin ıslahatından önce birçok gazete ve mecmuada bu konuyla ilgili yazılar çıkmış, çeşitli dairelerde, klüplerde resmi ve özel toplantılarda medreselerdeki ıslahatın şekli konuşulmaya başlanmıştı. M. Cevdet, Şehzadebaşı İttihat ve Terakki klübünde çoğu ulemadan olan ve aralarında Ahmet Mithat, Yusuf Akçura gibi medreseden yetişmemiş ıslahat taraftarlarının bulunduğu ve medreselerde ıslahatın yapılması gerektiğinin anlatıldığı toplantıda bulunmuştu.¹¹¹

O, gerilemeye başlayan medreselerde köklü bir ıslahat yapılmasına taraftardı. Fakat yapılacak ıslahatın ihtiyaca uygun olmasının gözönünde bulundurulmasını isterdi. Çünkü ihtiyaca uygun olmayan tarz ve usullerin eskisi de yenisi de zararlıdır. Mesele, bir işin eskiliğinde veya yeniliğinde değil iyi ve uygun oluşundadır. İyilik ve uygunluk özelliklerini kaybeden eski şeylerle, o özelliklere sahip olamayan yenilere bağlanıp kalmak uygun bir durum değildir. Her eskiyi fena veya iyi, bunun aksine olarak her yeniye fena veya iyi olarak değerlendiren zihniyet sahiplerinin bu memlekete hizmet etmesi mümkün değildir.¹¹²

M. Cevdet, medreselerin gerilemesinde hükümetlerin ihmalinin büyük payı olduğunu belirterek bu kurumların gelir kaynaklarının çok olması sebebiyle az bir gayretle ıslah edilebiği görüşündedir.¹¹³ Bu müesseseler günün ihtiyaçlarına uygun bir hale getirildiği zaman Türkiye kalkınacaktır. Çünkü "Türk çiftçileri, sanatkarları, medreselileri bütün itimadını bu müesseselere bağlamıştır. Bunları ıslah halkı ıslahtır. Eğer Rusya Türkleri, Boşnak müslümanları bu müesseselerini vaktinde muhafazaya çalışmasalardı, muhakkak Rus ve Almanlığa temessül edeceklerdi. Türkleri asimilasyon politikasının tehlikesinden kurtaran sığınaklar bu eski yurtlardır!"¹¹⁴

111. Ergin, Türk Maarif Tarihi, I-II, 118.

112. M. Cevdet, "Halk Karşısında...", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 229.

113. M. Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S. 49, s. 331; "Halk Karşısında...", der. Ergin, M. Cevdet'in Hayatı..., s. 232.

114. M. Cevdet, "Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S. 49, s. 331.

1914 Medrese Programları

Medreselerde en köklü ıslahat 1914'de Şeyhülislam ve Evkaf-ı Hümayun Nazırı Mustafa Hayri Efendi(1867-1922) zamanında yapılmıştır. M. Hayri Efendi medreselere gereken önemi göstermiş, programlarda müspet ilimlere yer vermiş ve bu şekilde medreselerin mektepler karşısında ilmi gücünü korumak istemiştir. ¹¹⁵Yeni düzenleme ile "Darul-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi" ismini alan medrese programını inceleyen M. Cevdet, M. Hayri Efendi ile yaptığı görüşmede, ona medrese programlarının mektep programlarına benzetilmesinin hangi amaçla yapıldığını açıklamasını rica edince, M. Hayri Efendi'den "Medrese talebesini mektepliler karşısında ilmen ve mevkiyen dün ve hakir bırakmak istemiyoruz." cevabını almıştı. ¹¹⁶

M. Cevdet, mektep programlarının pedagoji, sağlık ve iktisat noktalarından kusurları bulunduğunu, bu hastalıklı teşkilatın medreselerde uygulanmasının mahzurlu olacağını belirterek yeni programdaki ders yükünün medreseleri ilerletemeyeceğini, medreseler için ölçünün mektepler olmaması gerektiğini ileri sürer. Medreselerin, programlarını imam, müezzin, hatip, köy hocası, halk vaizi yetiştirmeye yönelik hazırlanmasının, bunun için de modern ilim ve metotların uygulanması gerektiğini işaret ederek programın, öğrencileri mektepliler gibi yumuşak ve şık bir hayata alıştırmaması ve köy ile ilgisini kesmemesi gerektiğini söyler. Medrese öğrencisinin halkla bütünleşebilmesi için onlara pratik ziraat ve koruyucu hekimlik uygulamaları yaptırılmasını tavsiye eder. Bunun için de medrese öğrencisini vakıf tarla ve bahçelerde aşı, bitki hastalıklarını teşhis ve tedavi gibi pratik ziraat uygulamaları yaptırılmasına, ayrıca bazı pratik tıp bilgilerinin kazandırılması için de uygulama yaptırılmasını tavsiye eder. ¹¹⁷

Bu uygulamalı dersler dışında ders programı hakkındaki

115. Atay, a.g.e., s.260. Hazırlanan yeni medrese programı için bk. Atay, a.g.e., s.261-267; Unat, a.g.e., s.80.
 116. M.Cevdet, "Halk Karşısında...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.230.
 117. A.yer.

tavsiyeleri şöyledir: Bir köy hocasına, cami imamına gereken sağlık ve kanun bilgileri, Dini musiki, onlara lazım olacak kadar Arapça ve Farsça, İslâm ve Türk tarihinin onlara lazım olacak kısımları, Siyer, Coğrafya, halk ve köy teşkilatıyla ilgili yayınlar hakkında bilgi, ziraat ve askerlikle ilgili hikayeler, pratik hesap ve feraiz meseleleri, Fıkıh, Tabiat bilgisi, Resim, Eğitim Psikolojisi halka gerekli olacak âyet ve hadislerin okutulduğu bir ders , Avrupa ve İslâm medeniyeti tarihi ile ilgili bilgiler kazandırılmalıdır.¹¹⁸

Öğrenciler dingörevlisi olarak hayata atıldıkları zaman onlara günlük hayatta pratik fayda sağlayacak bu teklifler M. Hayri Efendi tarafından olumlu karşılanmakla birlikte 1914'de yürürlüğe giren "İslah-ı Medaris Nizamnamesi"nde bu tekliflere yer verilmediğini görüyoruz.¹¹⁹

M. Cevdet, 1914 medrese ıslahatı ile hazırlanan yeni programı öğrencileri hayattan kopardığı için tenkit eder. Çünkü eski medrese usulü, eğitim süresince öğrencilerin ticaret ve sanatla uğraşmasına uygun bir program takip ediyordu. Talebeyi hayattan ayırmıyordu. Bu usul kaldırılınca ticaret ve sanatla ilgi hemen kesilecek, köyleri aydınlatma karşılığında ve alnının teriyle para kazanan öğrenciler Anadolu'yu terkedecek, öğrenim süresince halkla teması kesilecek, mezun olunca da hükümete el açarak bir tüketici durumuna düşecek ve halka gitmeyi de hakaret sayacaktır.

Onun önerdiği programa göre öğrenci halkla daha fazla ilişkide bulunacaktır. Çünkü eski medrese öğrencisinin halkla teması sadece dinî konularla ilgili idi. Önerilen program uygulanırsa medrese öğrencisi sağlık, ziraat ve medenî meselelerle ilgili konularda da halkla temasta bulunacak ve yeni fikirlerin yayıcısı olacaktır. Mezun oldukları zaman Sıbyan Mektebi muallimi olarak da görev yapacak olan bu gençler imamlarla da uyum içinde çalışacak ve onları aydınlatacaklardır.¹²⁰

118. M.Cevdet, "Halk Karşısında...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.230.

119. Atay, a.g.e., s.261-267.

120. M.Cevdet, "Halk Karşısında...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.231.

7. Medreseler Hakkında Yanlış Hükümlerin Sebepleri

Kuruluş ve yükselme devirlerindeki ilk Osmanlı medreselerinde bilim alanında, eğitim-öğretim tarihinin altın sayfalarına yazılacak değerli bilim adamları ve idareciler yetişmişti. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren medreseler fonksiyonlarını yitirmiş ve gerilemeye başlamıştı.¹²¹ Medreselerin son zamanlarındaki durumunu gören bazı aydınlarımız medreselerin ıslahını, bazıları da artık bu kurumların hayatî ihtiyaçlara cevap veremediği için kapatılmasını istemeye başlamıştı.¹²²

M. Cevdet, medreseleri sadece son dönemlerine bakarak karar vermenin doğru olmayacağı görüşünü savunur. Çünkü bu "dört mevsimi de birbirine zıt eşkal ve müessirler, birbirine yabancı hadiseler gösteren bir sene mefhumunu andırır. Malumdur ki ilkbaharın hâli başka, sonbaharınki başkadır. Bir şehrin, hatta bir bahçenin sonbahardaki hüznünü, çiçeklerindeki solgunluğu, tarhlarındaki bozukluğu gören bir insanın 'Bu şehir öteden beri berbattır' demesi ne kadar yanlışsa bir müessese hakkında böyle "kemâl ve zaaf" yani "ilkbahar-sonbahar tasnifleri yapmadan hüküm vermek adalet şaritasına mugayirdir."¹²³

Osmanlı İmparatorluğu gibi kuruluş, yükselme ve gerileme devri geçirmiş olan medreseler hakkında objektif söz söyleyenlerin sayısı gerçekten azdır. Bazıları medreselerin sadece olumlu yönlerini ele alarak bu kurumları, her türlü kusurdan uzak, mükemmel bir teşkilata sahip olduğunu iddia ederken bazıları da çeşitli sebeplerle medreseler aleyhinde görüş beyan ederler. M. Cevdet'in medreseler hakkında yanlış hükümler verilmesinin sebepleri ile ilgili görüşlerini aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz.

a. Tek Yönlü Bakışlar

M. Cevdet aydınlarımızın medreseleri, yalnız gerileme de-

121. Koçer, a.g.e., s.1, 10; Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s.68.

122. Atay, a.g.e., s.215.

123. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar..." der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.216.

devirleri noktasından ele aldıkları ve her eskiyi fena, her yeniye de iyi olarak kabul ettiklerinden dolayı, medreseler hakkında yanlış hüküm yürüttüklerini iddia eder. Halbuki mesele bir işin eskiliğinde ve yeniliğinde değil iyi ve uygun olusundadır. Fakat bizim aydınlarımızın çoğu iyilik ve uygunluk vasıflarına sahip eskiye karşı çıkararak bu özelliklere sahip olmayan yenilere esir olmaktadır.¹²⁴

Bu sebepten dolayı medreseler hakkında "Hayatın ihtiyaçlarına uymamıştır, Türk'e benliğini unutturmuştur, millî şuuru silmiştir, Türk dilini yok ederek Arap ve Fars kültürünü yaymıştır, ilim düşmanlığı yapmıştır, ticaret ve sanat duygularını baltalamıştır ve milletin sırtından geçinen bir sınıf yetiştirmiştir." denilmektedir.¹²⁵

Bu sözler arasında gerçek payının var olduğunu kabul eden M. Cevdet, bu acı gerçeklerin ne zamandan beri ve niçin meydana geldiğini ayırdetmeden bütün sorumluluğu medreseye yüklemenin doğru olmayacağını, bu şekilde davranmanın Avrupalı bilim adamlarının mütefekkir bir insanda aradığı "integral" ve "objektif" görüşün tamamıyla aksi olduğu kanaatindedir.

Medreseler hakkında niçin böyle yanlış hüküm yürütüldüğünü şu şekilde izah eder: "Meseleyi muhakeme edenlerin bir kısmı dinsizdir. Avrupa psikologlarının isbatıyla zahirdir ki dinsizliğe sapmış bir müfrit zihninin dine taalluku olan herhangi bir meseleyi, bir müesseseyi, bir eseri, bir şahsiyeti adilane tahlil etmesine imkan yoktur. Bu adamlar en müspet deliller karşısında bile inatlarını terketmezler ve akıllarınca "fennî muhakeme"derler. İşte medrese davasında insafsız muarızların bir kısmını bunlar teşkil ederler."¹²⁶

b. Bilgi Eksikliği

Medreseler hakkında hüküm yürütenler arasında yanlış hüküm verenlerin çoğunun medreseler hakkındaki bilgileri eksiktir.

124. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.216.

125. A.yer.

126. M.Cevdet, a.mak., s.217.

Bu kimseler arasında aklıf tenkitleri kabul eden dindar kimse-
ler de bulunmakla birlikte medrese tarihini araştırmadıkları
için verdikleri hükümler doğru değildir.¹²⁷

Bazı mektepliler de bilgi eksikliği ve önyargı sebebiyle
medreseler hakkında yanlış hükme varmışlardır. Bu mektepliler,
medresenin gelişimi konusunda araştırma yapmamışlardır. Onların
medrese hakkındaki hükümleri araştırmaya değil kendilerine din-
dersi öğreten medreseli öğretmenlerin tavır ve davranışlarına
dayanmaktadır. Mekteplerdeki bu Dindersi öğretmenleri de çoğun-
lukla tuhaf zihniyette, gülünç tavırda ve modern bilimler yö-
nünden büyük eksiklik içinde olan kimselerdir. Onları gören
mektep öğrencileri, "Medreseli değil mi ancak böyle adam yetiştirir."
kanaatına varmışlardır. Mesele halledilemez boyutlara
ulaştığı zaman "Davayı medreseye düşürme." tabiri de medrese
ve medreseliler hakkında olumsuz bir görüşün yaygın olduğunun
bir göstergesidir. Bu şekilde düşünen mekteplilerin objektif
olarak söz söylemesi mümkün görünmemektedir.¹²⁸

M. Cevdet, medreseler hakkında önyargıdan kurtulmuş, doğru
hüküm veren mekteplilerin az da olsa var olduğunu kabul et-
mekle birlikte, onların araştırmalarının derin ve senteze dayalı
olmadığından bu mekteplilerin de medreseleri tanıtmalarının
mümkün olmadığını ileri sürer.¹²⁹

c. Mektep Programlarında Medreselilerin Dinf İlimler Dı- sındaki Hizmetlerine Yer Verilmemesi

Mekteplerde okutulan derslerde, o bilimlere hizmet eden
birçok Batı'lı ve Yunan'lı bilim adamları bahsedildiği halde
medreseden yetişmiş bilim adamlarının isimlerinden ve hizmetle-
rinden bahsedilmemektedir. medreselerimizin yetiştirdiği bilim
adamlarının bu sebepten mekteplerde bilinmediğini öne süren M.
Cevdet, İbn-i Sina ve Farabi'nin bile sadece birkaç defa isim-

127. M.Cevdet, "Hayata İntibak...", der. Ergin, M.Cevdet'in Ha-
yatı..., s.217.

128. A.yer.

129. M.Cevdet, a.mak., s.218.

lerinin zikredildiğini, fakat onların neler yaptığı ve özellikle o zamanlar komşu milletlerin medeniyet seviyeliri ile mukayese edilince bunların ne büyük hizmetleri olduğunun hat-ta Avrupa üniversitelerinde bu büyük dâhilerin eserlerinin ni-çin okutulduğunun öğretilmediğinden bahseder.¹³⁰

Medreselilerin tıp ilmine yaptıkları hizmetleri anlatma-sı gerekenler Türk doktorları olduğu halde, bu konuda da her-hangi bir çalışma görülmemiştir. Bu doktorların da medreseli-lerin tıp ilmine yaptıkları hizmeti anlatmaları beklenemez.¹³¹

d. Medreselerin Tarihi Gelişimini Anlatacak Eserlerin Bu-lunmayışı

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılan pek çok tarihî eserin askerî olaylarla ilgili olması ve ayrıca siyasî tarihe duyulan ilgi, Türk teşkilat ve müesseselerinin lâıykı ile tet-kik edilip aydınlığa çıkarılmasını arka plana itmiştir. Dolayı-sıyla Osmanlı medreseleri üzerindeki çalışmalar da aynı sebep-lerle oldukça geç başlamıştır. Medresenin nizamı, işleyiş tar-zı, ilmî semeresi tarihî seyri içinde ciddi surette ele alınmış ve incelenmiş değildir. Bu konuyla ilgili eserler ancak Meşru-tiyetten sonra yayınlanmaya başlamıştır.¹³²

Bütün Osmanlı müesseselerinin aşağı yukarı askerî, malî, edebî, siyasî iyi kötü birer tarihi olduğunu, ancak bir medre-se tarihi bulunmadığını belirten M. Cevdet, bu müesseselerin pek faydalı dönemlerdeki hayatlarını devir devir bize gösteren kişiler ve eserler olmadığına işaret ederek bu konuda iki se-bep zikreder. Bunlardan birincisini "Kalem erbabı yüzde doksan dokuz mektepten yetişir. Mektepler ise ekseriyetle medrese için zalimane hükümler vermişlerdir. Böyle topyekün tardedilen bir mevzunun cazibesi olamaz... Bundan dolayı da medrese tetkike değer bir madde olarak ele alınmamıştır." diyerek ortaya koyar-

130. M.Cevdet, "Hayatî İhtiyaçlar...", der. Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.218.

131. M.Cevdet, a.mak., s.219.

132. Baltacı, a.g.e., s.V.

ken; ikinci sebep olarak "Medrese ve medrese mensuplarını asırlar içinde haddeden geçirmek için insaf gibi manevi bir şart derecesinde Arabî, Fârisî ile eski Türk Edebiyatına ve eski Şark ilimleri tarihine vukuf"u gösterir. ¹³³

Medreselerin ve medreselilerin özellikle Türk Edebiyatı sahasında yaptıkları hizmetleri kaleme alacak edebiyatçılardan vukuflarını eski edebiyata hasredenlerin ekseriyetle sanı yetmiş senelik edebi yeniliği hakir gördüklerini söyleyen M. Cevdet, bu kimselerin yazacakları eserlerden bir fayda getmeyeceğini belirtir. Son devir edebiyatına vakıf olan edebiyatçıların da ekseriya bir asır evvelki Türk şairlerinin şiirlerini anlamaktan aciz olduklarını, busebepten de medrese mezunlarımızın Türk Edebiyatı sahasındaki eserlerini tahlile güç yetiremeyeceklerini söyler. ¹³⁴

Arapça ve Farsça'yı iyi bilenlerin de medreseler hakkında müstakil eserler yazmamasının sebebini de şöyle izah eder: "Bunların arasında bu vukufu mütenasip olarak Türkçe güzel yazacak adam hemen hemen görülmemiştir. Bu iki lisana Türkçe'ye vukuf meziyetini de ilâve edebilen pek nadir birkeç zat -ki merhum Cevdet Paşa bunlardan birisidir- ¹³⁵ kendilerinden büyük hizmet beklenirken maalesef zaman ve vekayi bu nevi mahdut adamların da medrese tarihini müstakilen yazmalarına müsait olmamıştır ve bundan pek tabii bir netice çıkmıştır." ¹³⁶

M. Cevdet'in belirttiği bu iki sebep gözönüne alınınca, mektepliler arasında medresenin tarihi konusunda eser yazabilecek kapasitede kişilerin bulunmadığını; öte yandan medreseliler arasında Arapça, Farsça ve Türkçe vukufun mevcut olmaması sebebiyle de medrese ile ilgili eserlerin vücuda getirileme-

133. M.Cevdet, "Hayata İntibak...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.218.

134. M.Cevdet, a.mak., s.219.

135. Cevdet Paşa "Tarih-i Cevdet" isimli kitabında medreselerden bahsetmişse de medrese tarihi ile ilgili bir eser yazmamıştır. Bk. "Tarih-i Cevdet", C.I, İst., 1309, s. 110-111.

136. M.Cevdet, "Hayata İntibak...", der.Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., s.219.

diğini anlamak güç değildir.

Bahsedilen bu sebeplerden dolayı tarihi açık bir şekilde yazılmayan ve çeşitli tenkitlere maruz kalan bu teşkilatı tanıyanlar az olacaktı ve onun hakkında adil bir şekilde karar verecek olanlar da sınırlı kalacaktı.

S O N U Ç

Genç yaşta öğrenim hayatını tamamlayıp öğretmenliğe başlayan ve hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştiren M. Cevdet Osmanlıların son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşamış ansiklopedist mütefekkirlerimizden birisidir. Kendisini daha çok Eğitim ve Kurumlar Tarihi konularında göstermiştir.

Meşrutiyet döneminde eğitimle ilgili yapılan yeniliklerin benimsenmesinde ve bu yeniliklerin yayılmasında büyük bir payı vardır. Çökmekte olan devleti eğitimin ve öğretmenlerin kurtaracağı görüşünden hareketle öğretmen yetiştirilmesi konusunun önemi üzerinde durmuş, öğretmenlerin sosyal ve ekonomik durumlarının düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Meşrutiyet döneminden önce eğitim ve öğretim kurumlarımızda görülen kitabilik ezbercilikten vazgeçilerek o zamanlar "usul-u tekşifi ve tedrisi ayanî" denen öğrencinin kendini arayıp bulmasına ve gözleme dayanan bir eğitim metodunun kullanılmasını savunmuştur. O güne kadar eğitimde önemi pek kavranmayan resim, harita ve diğer araç gereçleri kullanmanın önemi- ne işaret etmiştir.

Müfredet programlarının hazırlanmasında öğrencilerin sosyal ve psikolojik durumları ile çevre şartlarının gözönünde bulundurulmasını gerekli görmüş, okullarda dersten başka eğitici sosyal faaliyetler ve rehberlik çalışmalarının da ele alınması gerektiğini savunmuş, özel eğitim kurumlarının açılmamasını ve eğitim sistemimizde yapılan reformların mahallîve millî ihti-

yaçlara uygun olmamasını tenkit etmiştir.

Tanzimattan sonra ülkemizde görülen İslâmcılık akımından etkilenen M. Cevdet modernist islâmcıların görüşlerini benimsemiştir. Tevhid-i tedrisat kanunundan sonra eğitimin dinî mi, yoksa millî mi olması gerektiği konusunda ortaya çıkan görüşlerden eğitimin dinî olması gerektiğini savunanlar arasında yer alarak din eğitiminin bilimsel araştırmalara, akıl ve vicdan hürriyetine engel olmadığını hararetle savunmuştur.

Dinin insanlara bir bütün olarak gerçek bir şekilde anlatılabilmesi için aydın din adamlarına ihtiyaç olduğunu belirterek özellikle cami görevlilerinin birçok fonksiyonu olan camilerde insanları dinî ve dindışı konularda eğitebilecek, toplumun sosyal problemlerine çözüm getirmede yardımcı olabilecek şekilde yetiştirilmesini istemiştir.

M. Cevdet din eğitiminin kapsamı konusunda zamanına göre farklı bir düşünüşe sahiptir. Din eğitimcilerinin ibadet eğitimine önem verdikleri halde temizlik, çalışma, servet elde etme ve sosyal ilişkilere önem vermemesini, ders kitaplarında ve ilmiyal kitaplarında bu konulara yer verilmemesini büyük bir eksiklik olarak görür.

Okullarda din eğitiminin öğrencilerin fikrî ve zihnî seviyelerine uygun bir şekilde verilmesi gerektiğini ileri sürerken Dindersi kitaplarının, bu kural gözönünde bulundurularak kaleme alınmasını ister.

M. Cevdet'in medreseler konusundaki yorum ve değerlendirmeleri de ilgi çekicidir. O, medreseden yetişen bir mütefekkirimiz olmadığı için medreseleri objektif olarak değerlendirebilmiştir.

Medreselerin yükselme devirlerinde ders saatlerinin mükemmel olması, öğretim programları ile ders kitaplarının uygun olarak hazırlanması ve öğretim metotlarının mükemmelliği sebebiyle eğitim öğretim yönünden ideal okullar olduğunu işlemeğe çalışır. Medreselerin tıp, fen bilimleri, Edebiyat, Tarih, Coğrafya gibi, dinî ilimler dışındaki derslere programlarında yer

verdiği için, bu ilimlerin gelişmesine yardımcı olduğu gibi çeşitli bilim adamlarının da yetişmesine imkan sağladığı görülmüştür.

Eğitim dilinin Arapça olması, aklî ilimlere düşmanlığın başlaması ve hatalı öğretim metotunun medreseleri geriletmesi görüşünü benimseyen M. Cevdet, medreselerin ıslah edilebilmesi için programlarının mektep programlarına benzetilmesine karşı çıkararak yükselme dönemlerindeki medrese programlarının esas alınarak modern bilimin verileri çerçevesinde yeniden hazırlanması gerektiği inancındadır.

Son olarak diyebiliriz ki, M. Cevdet ekol kuran bir eğitimci-miz olarak eğitim tarihinde bilinmemekle birlikte, Batı eğitim sistemlerini inceleyip ülkemiz şartlarını gözönünde bulundurarak nasıl bir eğitim politikası takip etmemiz gerektiğini doğru bir şekilde ortaya koymuş bir eğitimcimizdir. Görüşlerinin hâlâ canlılığını koruduğunu, eğitimcilerimize pek çok konuda ışık tutacağını söylemek mübalâğa sayılmamalıdır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

ESERLER:

- ACLUNŦ, İsmail b. Muhammed;
Kesfü'l-Hafâ, C.I, Beyrut, 1351.
- ADIVAR, A. Adnan;
Osmanlı Türklerinde İlim, İst., 1982.
- AKOĞULLARI, Hayriye;
Muallim Cevdet Kütüphanesindeki Türkçe Yazmalar, (Ba-sılmamış Lisans Tezi), İ.U.E.F., 1946, S.391, M.1339.
- AKYÜZ, Yahya;
Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e), Ank. 1985.
Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri,
Ank. 1978.
- ATAY, Hüseyin;
Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İst., 1983.
- AYHAN, Halis;
Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime getirdiği Değer-ler, İst., 1982.
Din Eğitimi ve Öğretimi, Ank., 1985.
- AYTUNA, Hasip,
Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri,
İst., 1974.

BALTACI, Cahit;

XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst., 1976.

BAYMUR, Feriha;

Okullarımızda Önemli Bir Sorun: Rehberlik, Ank., 1971.

Bedii Şehsuvaroğlu, Ayşegül Demirhan, Gönül Cantay,

Türk Tıp Tarihi, Bursa, 1984.

BİLGE, Mustafa;

İlk Osmanlı Medreseleri, İst., 1984.

BİLGİN, Beyza;

Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Dindersleri, Ank., 1980.

BİNBASIOĞLU, Cavit;

Genel Öğretim Bilgisi, Ank., 1983.

BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail;

el-Camiu's-Sahih, İst., 1979.

CAHEN, Claude;

Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, (trc. Yıldız Moran) İst., 1979.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah;

Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri, Ank., 1986.

DEWEY, John;

Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, İst., 1952.

DURUSOY, Orhan;

İstanbul Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet Kitapları, İst., 1957.

EMRE, A. Cevat;

İki Neslin Tarihi, İst., 1960.

ERGİN, Osman;

Türk Maarif Tarihi, C.I-V, İst., 1977.

Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, İst., 1937.

Türkiye'de Sehiciliğin Tarihi İnkısaflı, İst., 1937.

ERÜZ, Erdoğan;

Mektep-Medrese, der., İst., 1978.

GÖVSA, İbrahim Alaettin;

Türk Meshurları Ansiklopedisi, İst., 1946.

Halil b. İsmail b. Şeyh Bedrettin;

Menâkıb-ı Şeyh Bedrettin, İst. Belediye Küt.M.Cevdet
Kitaplığı, K.154.

KARA, İsmail;

Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, der., İst., 1986.

KAYA, Yahya Kemal;

İnsan Yetistirme Düzenimiz, Ank., 1977

KOÇER, Hasan Ali;

Türkiye'de Modern Eğitimin Doğusu ve Gelişimi, İst.,
1974.

KODAMAN, Bayram;

Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, İst., 1980.

Mitat Enç, Doğan Çağlar, Yahya Özsoy;

Özel Eğitime Giriş, Ank., 1981.

MUALLİM Cevdet,

Zamanımızda Usul-u İnşa ve Muhabere, İst, 1925.

Müderris Ahmet Naim, İst., 1935.

Spor Ruhu, İst., 1928.

Zeyl ala fasl "el Ahivvet el Fityan"et-Türkiye fi Ki-
tab er Rihle l'ibn-i Batuta, İst., 1932.

Sehname:Sark İlyadası, İst., 1928.

Askerî Dindersleri, İst., 1928.

Muhammed Hamidullah, Macit Yaşaroğlu;

Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyoğraf-
yası, İst., 1965.

MUNAVİ, Muhammed el Meduv;

Feyzü'l-Kadir Serh-i Camii's-Sağır, Beyrut, 1972.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac,

el-Camiu's-Sahih, Beyrut, 1955.

ÖZHAN, M. Lütfi;

Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, İst., 1981.

PAZARLI, Osman;

Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metotlar, İst., 1967.

Ruşen Alaylıoğlu, Ferhan Oğuzkan;

Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, İst., 1968.

TOGAN, Zeki Velidi;

Hatıralar, İst., 1969.

TURHAN, Mümtaz,

Kültür Değişmeleri, İst., 1972.

SERTOĞLU, Mithat;

Osmanlı Tarihi Lügatı, İst., 1986.

UNAT, Faik Reşit;

Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ank., 1964.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı;

Osmanlı Devletinin İlimiye Teskilatı, Ank., 1984.

ÜLKEN, Hilmi Ziya;

Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst., 1979.

YAVUZ, Kerim;

Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi, Ank., 1983.

YAVUZER, Haluk;

Ana-Baba ve Çocuk, İst., 1986

Çocuk Psikolojisi, İst., 1985.

YAZIR, Mahmut;

Eski Yazıları Okuma Anahtarı, Ank., 1983.

Siyakat Yazısı, İst., 1941.

MAKALELER

ALİ Canip;

"Şehname Hakkında", Hayat Mec., S.94, Ank., Eylül 1928.

ATAY, Hüseyin;

"Medreselerin Gerilemesi", A.Ü.İ.F. Der., C.XXIV, Ank., 1966.

"Memleketimizde İlim ve Din Anlayışı", A.Ü.İ.F. Der., S.XVII, Ank., 1969.

ERGÜN, Mustafa;

"Örgün Eğitimin Kurulmasında Medreselerin Rolü" (tebliğ) Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank., 23-25 Nisan 1981.

ERİŞGİL, Mehmet Emin;

"Mesrutiyetten Önce Anadolu Kasabalarında Fikir Tezaları ve Gençlik", Ulkü Mec., S.16, İst., II. Teşrin 1944.
"Dini Terbiye Dini Tedrisat", Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mec., İst., Mart 1334.

ERTEM, Rekin;

"İnançalp, M.Cevdet" mad., T.D.E.A., C.IV, İst., 1983.

GÖKYAY, Orhan Şaik;

"Osmanlı Türklerinde Öğretmen Öğrenci Anlayışı", Tarih ve Toplum Der., S.31, İst., Temmuz 1986.

HATİPOĞLU, Mehmet Said;

"İslâmın Aktüel Değeri Üzerine", İslâmî Araştırmalar Der., S.1, Ank., Temmuz 1986.

KOÇER, Hasan Ali;

"İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi", der., Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İst., 1983.

MUALLİM Cevdet;

"Çocukluk ve Hocalık Hatıraları", Y.Nesil Mec., S.3, İst., 12 Mayıs 1337; S.5, İst., 26 Mayıs 1337; S.6, İst., 2 Haziran 1337; S.7, İst., 9 Haziran 1337; S.9, İst., 23 Haziran 1337; S.10, İst., 30 Haziran 1337; S.11, İst., 7 Temmuz 1337; S.12, İst., 14 Temmuz 1337.

"Yazmaların Tasnifi Hakkında Rapor", der.T.K.D.B., C.II, S.44, Ank., 1955.

"Ahiler Müessesesi", Büyük Mec., S.5, İst., Kanun-u Sâni 1918.

"Yahudi Ruhu ve Mesaisi", Muallimler Mec., S.27-28, Kanun-u Sâni 1925.

"Kâtip Celebi ve Riyaziye Rehberleri", Muallimler Mec., S.37-38, İst., Kanun-u Sâni 1927.

"Kâtip Celebi Devrinde Tedrisatın Aksamı ve Kendisinin Eserleri", Muallimler Mec., S.39, İst., 1926.

"Terbiye-i Ahlâkiyede Hatalarımız" Ümmet Mec., S.2, İst., 11 Mayıs 1326.

"Terbiye-i Diniyede Hatalarımız", Ümmet Mec., S.7, İst., 30 Haziran 1326; S.8, İst., 20 Temmuz 1326.

"Bir Milleti Batıran da Yükselten de Ailelerdir", Ümmet Mec., S.9, İst., 30 Temmuz 1326.

"Bir İmlâ Dersi Hakkında Tenkit", Tedrisat-ı İbtidâiye Mec., S.11, trs.

"Bir Kablo Dersinin Münakaşası", Tedrisat Mec., S.23, İst., Kânun-u Evvel 1326.

"Ahlâk ve Malumât-ı Medeniye Derslerinin Usul-ü Tedrisi", Tedrisat Mec. S.25, İst., Ağustos 1331; S.26, İst., Eylül 1331.

"Darulmuallimin'in 70. Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", Tedrisat Mec., S.32, İst., Mart 1331.

"Darulmuallimin'in 71. Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa'nın Hayat-ı İlmiyesi Üzerine Konferans", Tedrisat Mec., S.39, İst., Haziran 1337.

"İlmî Ziyaretlerin Millî Terbiyemizdeki Yeri", Tedrisat Mec., S.45, İst., Mayıs 1919.

"Cemaat Mekteplerimiz ve Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.48, İst., Eylül 1919.

"Terbiyemizdeki Buhran", Tedrisat Mec., S.49, İst., Teşrin-i Evvel 1919.

"Şimal Müverrihi Zeki Velidi ve Yarınki Hars", Tedrisat Mec., S.54, İst., Nisan 1920; S.55, İst., Mayıs 1920.

"Yarınki Talim ve Terbiye Müesseseleri", Tedrisat Mec., S.57, Haziran-Eylül 1920.

"Amâ Zeynüddin", Tedrisat Mec., S.65, İst., Mart 1341.

"Kâtip Celebi Asrında Tedrisat ve Metot", der.Erdoğan Erüz, Mektep-Medrese, İst., 1978.

"Türk İrfanında Kitapla Tecrübe Usullerinin Mücadelesi", der.Erdoğan Erüz, Mektep ve Medrese, İst., 1978.

"Mektep ve Matbuat Aleminde İslâmiyet", der.Erdoğan Erüz, Mektep ve Medrese, İst., 1978.

"Hayatî İhtiyaçlar Karşısında Mektep-Medrese", der.Osman Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., İst.1937.

"Halk Karşısında Medrese ve Mektep", der.Osman Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., İst., 1937.

"Sarkta Tıbbî Fikirler", der.Osman Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., İst., 1937.

"Terbiye-i Ahlâkiyede Dinin Mevkii", der.Osman Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., İst., 1937.

"Terbiye ve Felsefe Aleminin Yüksek Üstâdı John Dewey Hazretlerine", Osman Ergin, M.Cevdet'in Hayatı..., İst., 1937.

OKUTAN, Ömer;

"Din Eğitimi", der.Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İst.1983.

ÖKSÜZ, Yusuf Ziya;

"Kutbuddin b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbuddin", der.Prof.M.Tayyip Okiç Armağanı, Ank., 1978.

ÖZERDİM, Sami;

"Muallim Cevdet İnanc", der.T.K.D.B., C.II, Ank.1954.

SATİ Bey;

"İlmihal Nasıl Öğretilmelidir", Tedrisat-ı İbtidaiye Mec., S.7, İst.trs.

YAVUZ, Kerim;

"Din Psikolojisinin Işığı Altında Din Eğitiminin Değerlendirilmesi" (Tebliğ) Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank., 23-25 Nisan 1981.

YAZICIOĞLU, M.Said;

"XV ve XVI. Yüzyıldaki Kelam Eğitiminin Tenkidi", İslâmî İlimler Ens.Der., Ank., 1981.

İ N D E X

- Adalet Hanım 14
A.Hamdi Tanyeli 6
Ahmet Naim 3,13
Ağaoğlu Ahmet 2
Ali Canip 9
Ali Emiri 15
Âmâ Zeynüddin 25,26
Ayasofya 74
Aydınlı Hoca Paşa 90
Azarbecan 2
- Bağdatlı İsmail Paşa 5
Bakü İslâm Cemiyeti 2
Barthold 2
Berlin 3
Bolu 1
Bulgaristan 7
Burhan-ı Terakki 2
Bursa 74
Bursalı Tahir 5
- Cenevre 2
Cevdet Paşa 68,81,90
- Çanakkale 10
Çemberlitaş Ortaokulu 3
Çoban Gazi Mustafa Paşa
Okulu 2
- Dârülfünun 21,45
Darulmuallimat 27
Darulmuallimin 2,4,19,20,
27,35
Daruşşafaka 2,4
- Erenköy Kız Lisesi 3
Eyüp 74
- Fatih 74,78,88
Fatih camii 81
Fatih Medreseleri 89,91
Farabi 107
Fenerli Şemsüddin 88
- Gelenbevi Ortaokulu 3
- Hakkı Bey 2
Hindistan 12
Hukuk Mektebi 1
- İbn-i Batuta 11,12
İbn-i Sina 107
İ.Hilmi Tanışık 5
İlâhiyat Fakültesi 45
İran 12,90
İsmet İnönü 7
İstanbul 1,2,3,7,9,10,11,19,
22,46
İstanbul Belediyesi İnkılap
Müzesi 6
İstanbul Darulmuallimini 1,3,
6,10,18,20
İstanbul Defterdarlığı 7
İstanbul Erkek Lisesi 3
İznik 74
İznik Medresesi 76
- Jan Jack Roussou 30
John Dewey 27

Kadıızade 88
 Kâtip Çelebi 15,89,90,91
 Kayserili Davut Efendi 88
 Kraelitz 7

Leipzig 3

Mehmet Sadi 1
 Mekâtib-i İbtidaiye 21
 Mısır 12
 Murat Hüdâvendigâr 88
 Musa Efendi 88
 Mustafa Efendi 89
 Mustafa Hayri Efendi 103

Nejat 71
 Niş 1,3
 Nizamülmülk 75
 Nizamiye Medreseleri 75

Osman Ergin 4
 Osmanlı 73,76,101
 Osmanlı İmparatorluğu 85

Paris 3

Robert Koleji 2
 Rusya 2

Sati Bey 3,17,18,32,33
 Selânik 3
 Selçuklu 76
 Selim Sabit Efendi 33,37
 Sofya 3
 Sultan Aziz 27
 Suriye 12
 Süleyman Nazif

Şemsülmekâtip 2
 Şerafettin Yaltkaya 12

Tolstoy 2
 Türkistan 12
 Türkiye 11,25

Üsküp 3

Viyana 3,7
 Vidinli Hoca 81,82

Zürih 3